𑐣𑐾𑐰𑐵𑑅 𑐏𑑃𑐐𑑂𑐰𑑅𑐫𑐵 𑐥𑐶𑐮𑐵

नेवाः खँग्वःया पिला

मोतिलक्ष्मी शाक्य । मनदेवी ताम्राकार । प्रतिसरा सायमि

नेवा: खँग्व:या पिला

कुतः पिकाकया स्वसः व स्वीछगूगु पिथना

नेवाः खँग्वःया पिला

(भाषा)

<u>च्वमिपिं</u>

मोतिलक्ष्मी शाक्य

मनदेवी ताम्राकार

प्रतिसरा सायमि

कुतः पिकाक

११११

ञला

नेवा: खँग्व:या पिला

च्वमिपिं : मोतिलक्ष्मी शाक्य, मनदेवी ताम्राकार, प्रतिसरा सायमि
विधा : भाषा
पिकाक : कुत: पिकाक, तिबुक्छेँ, ख्वप, नेपालमण्डल ।
न्हापां : न्यास: (५००) गू
: सन् २०२३
: ने.सं. ११४३/ बु.सं. २५६७/ वि.सं. २०८०
मू : स्वस: (३००।-) तका
सफू छाय्‌पा : बिमल ताम्राकार
द्यब: डिजाइन : निकेश वैद्य
ISBN : 978-9937-750-47-9

Newa khangwanya pila - Motilaxmi, Manadevi, Pratisara (2023)

थाकू : न्यू विद्या प्रिण्टिङ्ग प्रेस, सुकुध्वाका, ख्वप, नेपालमण्डल ।

लुपाः

- बिमल ताम्राकार

थ्व नेवाः खँग्वःया पिला बान्कि लुइकेगु ज्या निदँ स्वया न्ह्यःहे जूगु खँ बाखंमि व प्रवन्धकार मोतिलक्ष्मी शाक्यजु कनादीगु खः। उबले हे वय्कलं मनदेवी ताम्राकारजु, प्रतिसरा साय्मिजुपिं नापं जानाः अनुकरणात्मक खँग्वः (उबां खँग्वः) मुनाः उकियात हे सफू कथं पिथनेगु खँ कनादीगु खः। अनुकरणात्मक खँग्वःया खँ वलकिं नेपालभाषा शिरोमणि रमापतिराज शर्माजु लुमनावइ। वय्कलं थ्व ख्यलय् न्ह्यपुति नायेकाः तधंगु हे ज्या यानादीगु दु। वय्कःपिं स्वम्ह ततापिसं अनुकरणात्मक खँग्वः जक मुना सफू पिकाइगु ज्वी धकाः जिं लिसमां यानागु खः। तर वय्कःपिसं सफू दयेका छ्वया हयादीबलय् सफूयात प्यब्वय् ब्वथला तयादीगु दु। न्हापांगु ब्वय् नयेगु, न्हिलेगु, त्वनेगु, फ्यतुइगु, न्यासि वनेगु, स्वयेगु, स्वइगु, ख्वयेगु, द्यनेगु, हालेगु व न्ववायेगु, सीगु यानाः ११गू क्रियायात कयाः ग्वगू पहल यायेगु/ धायेगु याः धयागु दसि-खँपु नं बिया स्पष्ट यानादीगु दु।

नयेगु पहः हे ९५गू पहः दुगु थ्व सम्पन्न भाषा खः। थ्व भाय् मल्हातकिं ला व नःपहः दक्वं चाय् ल्वाक ज्यानावनीगु जुल। भ्मी स्वम्ह ततापिं जानाः तःकुतलं हे थुकियात च्वज्याय् हयादीगु दु। छगू कथं अभिलेखिकरण यानादीगु दु। थौंकन्हय् नेवाःतय् थः मस्तय् नेवाः भाय् मस्यनेगु याना हयेधुंकल। थः मस्तय्त नेवाः भाय् मस्यनाः गनं गनं मछिनकि 'धाःगु थु लिसः बिइमसः' धकाः भ्याचिया ख्वाःपाः पुयाः लिसः बिइपिं नेवाःत भ्मी दथुइ यक्व दु। अथेसां कन्हेया पुस्तां थ्व सफूया अध्ययन यानाः नं सयेकी सीकी तिनि धयागु आस याना।

अथेहे निगूगु ब्वय् क्रियानापं हे स्वापू दुगु अनुकरणात्मक

शब्द (उबां खँग्वः) दु । खँल्हाबल्हाय् वा च्वज्याय् छ्यलीगु क्रियाया तिख्खरता अनुकरणात्मक शब्द पिज्वयेकी । छुं नं ज्या यातकि व ज्या गुकथं गय् याना जुल वा यात धयागु खँ थ्व उबां खँग्वलं स्पष्ट यायेगु याइ । नयेगु क्रियाया खँ ल्हातधाःसा नःम्हसिनं गय् गुकथं नल धयागु खँ व अनुकरणात्मक खँग्वलं त्याजिक खँ कनी । गथेकि - कुपुकुपु नल । क्वापक्वाप नल । मुरुमारु न्ह्ययाः नल । लुकुलुकु नल । ल्वाकालिकि नल । ल्वाकाल्वाका नल । स्वाप्रास्वाप्रा नल । थज्याःगु अनुकरणात्मक शब्दं मेमेगु शब्द विकास जुइ । तम्वःतय् सुसु यायेगु छता ज्याभः दु । उकियात सुयांचा धाइ । थ्व शब्द सुसु याङाचां विकास जूगु खः । अथेहे काय्ह्रं कइगु ज्याभःयात कयाचा धाइ । व नं सुयांचा थे हे विकास जूगु शब्द खः । च्वसायात थुकथं च्वयांचा धाये नं जुयावइ ।

स्वब्वय् झी नेवाःतय् ल्याखय् नं यक्व विश्वास यायेगु याः । च्या हालकिं दसा मभिनेयः धाइ । न्हय्गू मभिं ल्याः मभिं धाइ । थ्व ब्वय् वय्कःपिं स्वम्ह ततापिसं छि ल्याः निसें नीछगू ल्याः तक धार्मिक, संस्कार, संस्कृतिया ज्वलंया नां न्ह्यब्वयादीगु दु । थ्व द्याय् दापु, ध्यबाया ल्याः छ्यलाज्यलायात नं ब्वयादीगु दु ।

प्यंगूगु ब्वय् नेवाःतय्गु तिसा, स्वनिगःया येँ, यल, ख्वपया थाय्बाय्, नेवाः बस्तीया नां थौंकन्हे स्यंका छ्यलाहःगु नां, येँ लागाया बहाःबहीया नां, व नेपालभाषां सिसाबुसाया नां नं न्ह्यब्वयादीगु दु ।

स्वम्ह ततापिनिगु चिन्ता धयागु थःम्हं सःगु स्यूगु झीगु मां भाय्या धुकूयात लिपाया पुस्तायापिंत ज्या ख्यले दयेमा धयागु खः । वय्कःपिं स्वम्ह जानाः तसकं मेहनत यानाः हिचःति हायेका थ्व सफू च्वयादीगु दु ।

मनदेवी ताम्राकारजुं थःगु बाखनय् फच्छिंफत्ले नेवाः खँग्वः, नेवाःपहःयात नालाः बाखं च्वयेगु यानाः च्वनादीगु दु । अथे हे मोतिलक्ष्मी

शाक्यजुं 'जिं खना थें लगं त्वाः व लगं त्वाःया ल्हासा नेवाः, 'झीगु तिसा, कासा व भ्वय्‌घासा', 'नेपालभाषाया भाषा सन्हू' व 'झीगु नेवाः संस्कार व संस्कृतिया धुकूपिकू' प्यंगू प्रबन्ध सफू नेवाःख्यःया सागर च्वयादीधुंकूगु दु । अथेहे प्रतिसरा साय्‌मिजु कवयित्री जूसा नं 'लिफः' सफू च्वयाः झीगु तना वनेत्यंगु यक्व शब्द मुनेगु ज्या यानादीधुंकूगु दु ।

नेपालभाषा आधुनिक कविताया खँ ल्हायेबलय् सकसिया मिखाय् न्ह्यलुयावइम्ह व्यक्तित्व कवि पूर्ण वैद्यजु खः । वय्‌कलं थः विद्यार्थीतय्‌त हःपाः व तिबः बियाः नेपालभाषाया ख्यलय् च्वमिकथं थने हयादिल । बाखंया ख्यलय् मनदेवी ताम्राकार व मोतिलक्ष्मी शाक्य बाखंच्वमिकथं न्ह्यज्यानाच्वनादीगु दुसा पूर्ण वैद्यया पलाःख्वाँय् लिनाः प्रतिसरा साय्‌मिजु कवयित्री कथं न्ह्यज्यानाच्वनादीगु दु । वय्‌कःपिं व वय्‌कःया पासापिं आधुनिक कवि पूर्ण वैद्यजुप्रति तसकं नतमस्त जुयादी । वय्‌कःपिं स्वम्ह ततापिनि थ्व पिदनेत्यंगु 'नेवाः खँग्वःया पिला' आधुनिक कवि पूर्ण वैद्यजु दीबलय् हे पिथनेगु मनसुवा यानादीगु खः । निकःगु कोरोना ल्वय्‌या लहरय् ने.सं. ११४१ गुंलागाः चौथि कुन्हु अकल्पनिय कथं वय्‌कः मदयावन । वय्‌कःयात लुमंकाः वय्‌कःया निदँ तिथि कुन्हु लाकाः थ्व 'नेवाः खँग्वःया पिला' पिथनेगु ज्या जुयाच्वंगु दु । वय्‌कःपिनि गुरुप्रति दुगु आस्था यानाः थ्व सफुतिं मूर्तरूप कायेखंगु दु । वय्‌कःपिं स्वम्ह ततापिं मनदेवी ताम्राकार, मोतिलक्ष्मी शाक्यजु व प्रतिसरा साय्‌मिजुपिंत दुनुगलं निसें भिंतुना व सुभाय् देछानाच्वना ।

थ्व सफूयात कयाः भिंतुना बियादीम्ह हनेबहःम्ह साहित्यकार भाजु हितकरवीरसिंह कंसकारजु, थ्व समालोचना यानादीम्ह पूर्ण ताम्राकारजु, थ्व सफू टाइप यायेगुया नापं भाय् भिंकेगु ज्या यानादीम्ह पौभाः साय्‌मिजुपिंत कुतः पिकाकपाखें दुनुगलंनिसें सुभाय् देछानाच्वना ।

पिला धयागु छु ? वय्‌कःपिं स्वम्ह ततापिसं खंगु नं दु ।

थौंकन्हय् पिला धयागु छु धकाः हे मसीधुंकल । प्रतिसरा साय्मिजुं नेपालभाषा परिषद्य् खंगु जुयाच्वन । किपा मदु । द्यबलय् पिलाया किपा ब्वया बियेदुसा पिला धयागु थ्व धकाः सकसिनं सी । स्वम्ह तातापिनिगु कुतलं पिलाया स्वपा किपा प्राप्त जुल । व स्वपा किपा निकेश वैद्ययात छ्वयाः बिया । वय्कलं थम्हं फुचाःथें द्यबःकिपा डिजाइन यानाबिल । निकेश वैद्ययात नं सुभाय् द्यछानाच्वना ।

जय नेपालभाषा !

ने.सं. ११४३ गुंलाथ्व षष्ठी मंगलवाः

कुतःछेँ, भुलांचा, ख्वप

जिमिगु नुग:खँ

- मन मोति प्रति

नुग:या भाव प्वंकेगु थी थी लँपु मध्यय् “भाय्” मुख्य ख: । भाय् जातीयताया म्हसीका ख: । म्हसीकाकथं भाय् ल्हायेगु जातीयता ख: । खँ ल्हायेगु पह: हे भाय्या लस्सा जुया: ब्वलनी ।

प्राणीपिन्सं थ:गु जातीयता म्वाका तयेत दकलय् न्हापां थ:गु भाय्या संरक्षण यायेमा: । त्व:फिके मज्यूगु आपालं कर्तव्य मध्यय् भाषा संरक्षण छता मू कर्तव्य ख: ।

न्ह्याथें जा:पिं प्राणीतय् थ:थ:गु जातिगतकथं थ:थ:गु भाय् दइ । भ्रंग: पंक्षीतय्सं थ:थ:गु जातीयता ब्वया: प्राकृतिक पहलं थ:गु भाव प्वंकी । थी थी जंगली पशुत थ:गु पहलं हालाजुइ धा:सा मिखां न्ह्याये मदुपिं की, पतंगतय् नं थ:थ:गु प्रकृतिकथं भाय् अवश्य दइ ।

नेवा: संस्कृतिया आपालं धन सम्पति दुसां जिमिसं मात्र थ्व “नेवा: खँग्व:या पिला” सफुती न्हिया न्हिथं छ्यलाबुलाय् वइगु खँग्व: जक न्ह्यंकागु ख: । न्ह्यंकथं फु थें चा: थें जक मुंका स्वयागु ख: ।

जिपिं स्वम्ह पासापिं मन, मोति, प्रतिया नुगलय् थुगुसी नेपालभाषा खँग्व:या महासागरं छपास: ल: तुया: काये थें नापनापं वइगु ज्वराज्वरागु व बिज्वरागु खँग्व: मुनेगु सहलह जुल । थुगुसी बाखं, निवन्ध, प्रवन्ध, कविता सफू पिमकासें थ्व छगू न्हूगु विषयस दुहां वनेगु धका: स्वम्हसिनं क्व:छिना । छैँय् दुने छैँय् पिने न्ह्याथाय् वंसां, च्वंसां खँग्व: स्वम्हसिनं मुना जुया । आपा: याना: न्हिथं भ्रीसं छ्यला वयाच्वनागु क्रियाया खँग्व: हे जक मुनेगु कुत: या:सां लिपा सफूया रूप बुलुहुं हिलावन । पुलां पुलांगु तना: वनेत्यंगु खँग्व:, तिसाया नां,

थाय्या नां, नयेगु, न्हिलेगु, त्वनेगु, फ्यतुइगु, न्यासि वनेगु, स्वयेगु, ख्वइगु, द्यनेगु, हालेगु, न्ववायेगु पह, सीगुयात धाइगु खँग्वः व म्हया थी थी अंगं पिदनीगु सः, नेवाः संस्कृतिया थी थी पक्ष आदियात छ्यलीगु खँग्वः मुनेगु भ्वलय् आपालं विषयस जिपिं दुहां वना । थ्व बःचाधंगु "नेवाः खँग्वःया पिला" सफुती फयां फक्व भीगु खँग्वः भी लिपाया पुस्तायात लःल्हानाः थकेगु जिमिगु तातुना खः ।

थुगु सफूचाय् दुनेच्वंगु भ्यांजुपाः, इकंक, विरसिक्का, बान्सा, दिन्कि आदि आपालं पुलां पुलांगु खँग्वः गुलिखे थौंकन्हय् छ्यलाबुलाय् मवये धुंकल । थ्व जिमिसं हाकनं लुमंकेत, छ्यलाबुलाय् हयेत कुतः यानागु दु ।

जिमिगु थ्व ग्वसाः मांभाय्या ख्यलय् जिमित जिमिगु म्हसीका बियादीम्ह श्रद्धेय गुरु पूर्ण वैद्ययात न्ह्यथनाबलय् "बांलाःगु ज्या यायेत्यन का छिमिसं, भीगु साहित्य धुकुती थज्याःगु कृति नं माः" धकाः लय्ताया दीगु लुमना वइ । कोभिडया महामारी न्ह्यवंनिसें ग्वसाः ग्वयाः जूसां जीवनय् वइगु थी थी पंगलं यानाः थ्व सफू पिकायेत जिपिं लिपा लानावन । थ्व हे दथुइ नां हे काये मत्यःगु ल्वय् कोरोनां जिमि गुरु ने.सं. ११४१ गुंलागाः चौथि, बसुबार (वि.सं. २०७८ भाद्र १०)खुन्हु मत्यवं दिवंगत जुल । जिमिगु जीवनय् शिक्षाया गबलें पाः मजुइगु ज्ञान सदां इनाः, जिमित सुवाः बियाच्वनीगु गुरुया ल्हाः सदांया निंतिं तनावन । गुरुया ज्ञान व सुवाःया ल्हाः लुमंकाः वय्कःया निदँया पुण्य तिथिया लुमन्तिइ जिमिसं वय्कःयात थ्व सफू "नेवाः खँग्वःया पिला" सश्रद्धां द्यछाना च्वना ।

थःगु मूवंगु नुगःखँ च्वयाः माःथाय् माःकथं सल्हा बियादीम्ह श्रद्धेय गुरु हितकर वीर सिंह कंसकारजुयात श्रद्धापूर्वक सुभाय् द्यछाना च्वना । जिमिगु थ्व "नेवाः खँग्वःया पिला" सफू च्वयेगु भ्वलय् माःकथं

सहसह व नापं समालोचना मन्तव्य च्वया: बियादीम्ह हनेबहःम्ह नांदंम्ह समालोचक साहित्यकार भाजु पूर्ण ताम्राकारजुयात नं आपालं सुभाय् द्यछाना। व्याकरण, सुद्धासुद्धि सकतां पाय्छि याना: टाइपिंग व नुगःखँ च्वया: ग्वाहालि बियादीम्ह हनेबहःम्ह व्याकरणविज्ञ भाजु पौभाः साय्मियात नं दुनुगलंनिसें सुभाय् !

अथे हे कम्प्यूटर लेआउट सकतां इलय् हे पित बीत सफूयात बां बियादीम्ह कुतः पिकाकया नायः भाजु बिमल ताम्राकारजुयात नं यक्व यक्व सुभाय् !

द्यबःया नितिं पिला सन्हूया किपा चूलाका बियादीपिं हनेबहःम्ह प्रा. प्रेमशान्ति तुलाधरजु व पासा विद्या दलीजुपिंत नं दुनुगलंनिसें सुभाय् द्यछानाच्वना। मनूया म्हवसः धाये थें सफूया सिन्हः धयागु हे द्यबः खः। थुकथं सफूयात ल्वयेक द्यबः डिजाइन यानादीम्ह निकेश वैद्यजुयात नं सुभाय् द्यछानाच्वना।

थुगु सफू पिथनेत माःबलय् माःकथं सहलह बियाः ग्वाहालि याना दीपिं साहित्यकार भाजु लक्ष्मणकृष्ण ताम्राकार व जिमि कलेजं निसेंया पासा जानकी रघुवंशीपिन्त दुनुगलंनिसें सुभाय् बियाच्वना।

जिमिगु थ्व सफू ब्वनादीपिं ब्वँमिपिं सकलसितं आपालं सुभाय् ! खँग्वःया समुद्रय् न्ह्याक्व तुया काःसां उलि हे लुयावइ। जिमिसं फुक्व चाक्व जक मुनाः छिकपिन्त लःल्हाना च्वना। द्वंबिद्वंया भाला जिमिगु। सफू ब्वना नुगःखँ प्वंकेगु भाला छिकपिनिगु ! सुभाय् !

(मनदेवी, मोतिलक्ष्मी, प्रतिसरा)

जिगु भिंतुना

नेपालभाषाया तस्सकं नांजाःपिं स्वम्ह मम्हजु हास्तिपिं बाखं व प्रबन्ध च्वमि मोतिलक्ष्मी शाक्य, कवियित्री प्रतिसरा सायमि व बाखं च्वमि मनदेवी ताम्राकारपिनि दुथ्यंगु कुतलं पिदंगु थुगु 'नेवाः खँग्वःया पिला' नेपालभाषा साहित्यया हे अतिकं ज्यसुलाःगु सफू जूगु जिं खना। थ्वयूकःपिंत जिगु यक्व यक्व भिंतुना।

राष्ट्र काःधानाच्वंगु श्री नेवाः जातिया बिस्कं पहःया तजिलजि, सामाजिक, धार्मिक, रितिथिति, विधिव्यवहार व संस्कार या ध्यलाबुलाय् च्वयेकं मच्वयेकं ध्यलावयाच्वंगु श्रीगु मांभाय् नेपालभाषाया मौलिक खँग्वःया प्रकृतियात कमाः हलिमं हे यक्व गर्व यायेथाय् दुगु सत्यतायात ताच्चायेकाः मौलिक नेवाः खँग्वःत माःनुमालाः थुगु सफुलिइ दुथ्याकाःगु तस्सकं च्वछायेबहःगु ज्या ताल।

अथे हे थें, यल, ख्वप स्वनिगःया बहाः, बही, दें, त्वक, ननिया लिसेलिसें लोकमे-प्यारवं, थीथी तिसा, सिसाबुसा, ताःता साधारण ज्ञानया नेवाः खँग्वःत ध्यलाबुलां पतापाना मवनेमा थ्यगु मनंतुंसे म्वानासुमा दुने नयेगु, न्हिलेगु, त्यनेगु, फ्यतुइगु, न्यासिवनेगु, स्वयेगु, ख्वयेगु, ग्वनेगु, हालेगु, च्वबायेगु थें ज्वःगु क्रियाशील ज्याया व्यावहारिक पहः उलाबिइगु नेवाः खँग्वःया अर्थ पिज्वइकथं खँपु तकं दयेकाः ब्वयादिइगुलिं अध्ययनशील ब्वनामिपिनिगु नुगःयात सालेत ताःलाःगु दु मधासें मगाः।

दकिं, थुगु पिला स्वनादिइपिं मोतिलक्ष्मी शाक्य, प्रतिसरा सायमि व मनदेवी ताम्राकार स्वम्हसियां लगनशीलता, धैर्य व कुतःयात च्वछासे हाकनं ध्वकः भिंतुना देच्छाया। सुभाय्!

(हिताकर) दोसँद कसर्भ

नेपाल संवत् ११४३ गुंलाथ्व ः पारु

जिगु भिंतुना

- हितकरवीरसिंह कंसकार

नेपालभाषाया तसकं नांजाःपिं स्वम्ह मय्जु हस्तिपिं बाखं व प्रबन्ध च्वमि मोतिलक्ष्मी शाक्य, कवयित्री प्रतिसरा साय्मि व बाखं च्वमि मनदेवी ताम्राकारपिनि दुग्यंगु कुतलं पिदंगु थुगु 'नेवाः खँग्वःया पिला' नेपालभाषा साहित्यया हे अतिकं ग्यसु लाःगु सफू जूगु जिं खना । वय्कःपिंत जिगु यक्व यक्व भिंतुना ।

राष्ट्र कःघानाच्वंगु भी नेवाःजातिया बिस्कं पहःया तजिलजि, सामाजिक, धार्मिक, रीतिथिति, विधिव्यवहार व संस्कारया छ्यलाबुलाय् चायेकं मचायेकं छ्यला वयाच्वंगु भीगु मांभाय् नेपालभाषाया मौलिक खँग्वःया प्रकृतियात कयाः हलिमं हे यक्व गर्व यायेथाय् दुगु सत्यतायात वाःचायेकाः मौलिक नेवाः खँग्वःत मात्तुमालाः थुगु सफुती दुथ्याकातःगु तस्सकं च्वछायेबहःगु ज्या ताल ।

अथे हे यैँ, यल, ख्वप स्वनिगःया बहाः, बही, छेँ, चुक, ननिया लिसेलिसें लोकमे-प्याखं, थीथी तिसा, सिसाबुसा, तःता साधारण ज्ञानया नेवाः खँग्वःत छ्यलाबुलां तापाना मवनेमा धयागु मनंतुँसे म्वानासूया दुने नयेगु, न्हिलेगु, त्वनेगु, फ्यतुइगु, न्यासि वनेगु, स्वयेगु, ख्वयेगु, द्यनेगु, हालेगु, न्ववायेगु थें ज्वःगु क्रियाशील ज्याया व्यावहारिक पहः उलाबिइगु नेवाः खँग्वःया अर्थ पिज्वइकथं खँपु तकं दयेकाः ब्वया दिइगुलिं अध्ययनशील ब्वनामिपिनिगु नुगःयात सालेत ताःलाःगु दु मधासें मगाः ।

उकिं, थुगु पिला स्वनादिइपिं मोतिलक्ष्मी शाक्य, प्रतिसरा साय्मि व मनदेवी ताम्राकार स्वम्हसिगुं लगनशीलता, धैर्य व कुतःयात च्वछासे हाकनं छकः भिंतुना देच्छाया । सुभाय् !

नेपाल संवत् ११४३ गुंलाथ्व पारु

‘नेवाः खँग्वःया पिला’य् दुस्वयाबलय्

- पूर्ण ताम्राकार

थौं स्वयां न्ययद्‌दँ न्ह्यः रत्नराज्य लक्ष्मी गर्ल्स कलेजय् कवि पूर्ण वैद्यजुया विद्यार्थीपिं मोतिलक्ष्मी शाक्य, मनदेवी ताम्राकार (तण्डुकार) व प्रतिसरा साय्‌मिपिं खः । कलेजया कक्षाय् पूर्ण वैद्यजुया हःपालं विद्यार्थी मय्‌जुपिंसं नेपालभाषा ख्यलय् पलाः छिनाः च्वसा न्ह्याकादिल । थौं नेपालभाषा ख्यलय् मोतिलक्ष्मी शाक्य कथाकार व प्रबन्ध निबन्धकार, प्रतिसरा साय्‌मि कवयित्री व मनदेवी ताम्राकार कथाकारकथं नां जाः । वय्‌कःपिं स्वम्हसियां गुरु पूर्ण वैद्यप्रति हनाबना तयाः सम्मान यानाच्वंगु खः । थौं नं मोतिलक्ष्मी शाक्य, मनदेवी ताम्राकार व प्रतिसरा साय्‌मिपिनिगु च्वसां रचित ‘नेवाः खँग्वःया पिला’ सफू कवि पूर्ण वैद्य दिवंगत जूगु निदँया तिथी श्रद्धाञ्जली द्यछाकथं पिथना दीगु दु । थ्व थः गुरु पूर्ण वैद्यप्रति धात्थेंगु सच्चा श्रद्धाञ्जली व सम्मान खः । थः गुरुप्रति वय्‌कःपिं स्वम्ह स्रष्टापिनिगु श्रद्धायात धात्थें च्वछाये बहःगु ज्या जूगु दु ।

नेपालभाषा नेपाः देय्‌या छगू प्राचीन भाय् खः । भाषिकाया वर्गीकरणकथं नेपालय् ल्हाइगु चीन सँय् भाय्‌खलःया भाय् मध्यय् छगू नेपालभाषा खः । चीन सँय् भाय्‌या ५०० गू भाषाय् न्यागू भाय्‌या जक लिपि दु । नेपालभाषा थ्व न्यागू मध्यय् छगू लिपिवद्धगु व करिव १९०० दँ ताःहाकःगु इतिहास दुगु भाय् खः । विश्वया गुगु नं भाय्‌या थःगु हे पहः बाय् स्वरुप दइ थें नेपालभाषाया नं छगू बिस्कंगु स्वरुप दु । नेपालभाषाया दकलय् तःजिगु मौलिक विशेषता हे नेवाः भाय्‌या एकाक्षरी स्वरुप खः । नेवाः भाय्‌या छगू हे खँग्वः, नाम, विशेषण व क्रियाया थी थी अर्थ वइकथं प्रयोग जुयाच्वंगु वा जुइफुगु खः । थ्व खँ

‘नेवाः खँग्वःया पिला’ सफुतिं नं बांलाक उलाच्वंगु दु ।

सफूया नां ‘नेवाः खँग्वःया पिला’ शीर्षकं हे थ्व सफू नेवाः खँग्वःया धुकू खः धयागु स्पष्ट याः । नेपालभाषाय् पिदंगु पन्नाप्रसाद जोशीया ‘संक्षिप्त नेपालभाषा शब्दकोश’ (ने.सं. १०७८) हे दकलय् न्हापांगु शब्दकोश खः । वयां लिपा ईश्वरानन्दया ‘धुकूपिकू’ (१०८२) क्रिया कोश, सत्यमोहन जोशीया ‘सत्यकोष’ (१०९९), ‘बःचाधंगु नेवाः खँग्वः धुकू’ (११०७) व सच्छि खँग्वः (१११७) पिदन । थुपिं शब्दकोष सफू पिथनाः नेपालभाषाय् ह्याकिं वनाच्वंगु खँग्वः धुकू गाक्कं परिपूर्ति जुल । नापं थुपिं सफू व्यवाहारिक रूपं नं उलि हे उपयोगी खँग्वःकोषकथं कायेगु याः ।

‘नेवाः खँग्वःया पिला’य् प्यंगू ब्व दु । उकी मध्यय् न्हापांगु ब्वया क्रियाशील ज्याया व्यावहारिक पहलय् नेपालभाषाया छगू हे क्रिया खँग्वः भ्रूण्डै सच्छिगू अर्थ वइगु वाक्य छ्यलाच्वंगु व छ्यलेज्यूगु खँ न्ह्यथना ब्यूगु दु । क्रिया खँग्वःया वाक्यय् न्ह्यथनेन्ह्यः नयेगु, म्हितेगु, ब्वनेगु, फ्यतुइगु, न्यासि वनेगु, हालेगु क्रिया खँग्वःया बारे संक्षिप्तं तर पूवंक खँग्वःया व्याख्या यानातःगु दु, गुकिं याना खँग्वःया अर्थ बांलाक ध्वाथुइ । सफूया छगू विशेषता थ्व खः । सफूया न्हापांगु ब्वय् क्रिया खँग्वः नयेगु, न्हिलेगु, ब्वनेगु, फ्यतुइगु, न्यासि वनेगु, हालेगु वा न्ववायेगु गुंगू क्रिया खँग्वलं भ्रूण्डै ४०० गू वाक्यय् थी थी अर्थ वइगु कथंया खँग्वः प्रयोग जुयाच्वंगु खँ सरल व स्पष्ट भासं न्ह्यथना तःगु दु । थथे हे स्वंगूगु ब्वय् छगः आखःया ज्वःलाःगु यासु खँग्वः, निगः खँग्वःया ज्वःलाःगु खँग्वः व ज्वःमलाःगु यासु खँग्वः छु छु वाक्यय्, गुकथं थी थी अर्थबोध जुइकथं छ्यलाबुला जुयाच्वंगु दु धयागु खँ बांलाक क्यनातःगु दु । थजाःगु खँग्वः थी थी कथं भ्रूण्डै ८०० गू वाक्यय् छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु खँ न्ह्यथना तःगु दु । थथे क्रिया खँग्वः अले ज्वःलाःगु व ज्वःमलाःगु यासु खँग्वःया छ्यलाबुला वयाच्वंगु वाक्य नापं

यायेबलय् झण्डै १२०० खँग्वः छ्यलाः दयेकातःगु वाक्य सफुती दु। थ्व खँग्वः प्रायः न्हियान्हिथं व्यवहारय् प्रचलित व समसामयिक रूपं छ्यलाबुलाय् वयाच्वंगु वाक्य हे दु। उकथं सफुती आगन्तुक खँग्वः व वाक्य म्ह्व हे जक दु। सफुती न्ह्यथना तःगु खँग्वः व वाक्य व्यावहारिक रूपं अतिकं उपयोगी व महत्वपूर्ण जू। सफुती क्रिया/यासु खँग्वः नापं याना: झण्डै १२०० खँग्वः दुथ्याःगु कथं छगू बःचाधंगु तर ग्यसुग्यंगु शब्दकोश हे 'नेवाः खँग्वःया पिला' जूगु दु। थ्वकथं नेवाःभाय्या ज्वःलाःगु व ज्वःमलाःगु यासु, खँग्वःया अध्ययन, अन्वेषण याइपिनि निंतिं मदयेकं मगाःगु छगू महत्वपूर्ण सफू 'नेवाः खँग्वःया पिला' खः।

'नेवाः खँग्वःया पिला'य् न्हापांगु ब्वया ११ नम्बरय् 'सीगु' खँग्वः थी थी कथं धाइगु खँग्वः दु। मनूया प्राण वनाः सितकि २९ गू कथं धाइगु खँग्वःया वाक्य दु थें १२ नम्बरय् म्हया थी थी अंगं पिदनीगु सः जक २० गू प्रकारया दुगु खँ न्ह्यथना तःगु दु। सफूया निगूगु ब्वय् संस्कृतिनाप सम्बन्धित नेवाः धलः दु। थुकी छगः आखलंनिसें झिंनिगू जोरिया वर्णन दु। उकी मध्यय् न्यागूया जोरि धकाः - पञ्चाक्षर, पन्चधातु, पन्चरत्न, पन्चामृत, पन्चबाजं, पन्चरङ्ग, पञ्चशीलया अर्थ बियातः थें झिंनिगूया जोरिइ- झिंनिगू राशी, झिंनिम्ह गंछि द्यःपिं, झिंनिलायाला (महिना), पुन्हि, चःन्हे, अस्तमि, एकादसि, तीर्थ, सांस्कृतिक लोकमेया अर्थ बियातःगु दु। थथे हे नेवाः भ्वजय् तइगु नीछता ब्वघासा, साधारण पुजा यायेत माःगु पुजाया ज्वलंया धलः बियातःगु दु। थुकथं न्हापांगु व निगूगु ब्वया झीगु संस्कृति व संस्कारनाप स्वाःगु धार्मिक स्थल, धार्मिक व सांस्कृतिक सम्पदा, द्यः, पुजा व पुजाज्वलंकथं छ्यलीगु थी थी वस्तुया वर्णन दु, उकी मध्यय् प्रायः सामाजिक संस्कार, प्रचलित विधि व्यवहारया विषय दु। देसय् किलोग्राम व लिटरया दापू प्रचलनय् वयेन्ह्यः व्यापार व्यवसायया दापूकथं अन्न व छ्वालुगु वस्तु दाना कायेगु, लनेगु वस्तु, हाकःपाखें दायेगुया ल्याःचाः

नं सफुती दुथ्याः । थ्व गोरखाया जुजु रामशाहया (वि.सं. १६५३-१६९६) पालंनिसें प्रचलनय् वःगु दापूनाप छुं कथं ज्वःलाः धायेमाः ।

देसय् मुद्राया प्रचलनयात आर्थिक उन्नतिया मापदण्डकथं कायेगु याः । विश्वय् न्हापांगु मुद्रा एशिया माइनर लिडिया सम्प्रदायया संस्थापक गेनेज (इ.पू. ६८७-६५२)या पालय् प्रचलनय् हःगु धाइ । (मन्दाकिनी श्रेष्ठ - 'सत्यमोहन जोशीको नेपाली राष्ट्रिय मुद्रा', -कृति विश्वमा सत्यमोहन जोशी - पौ ९६, वि.सं. २०७६) । नेपालय् लिच्छवि जुजु मानदेव न्हापांम्ह (ई.४६४-५०५) दकलय् न्हापां 'श्रीमानङ्क' सिजःया ध्यबा मुद्राया रूपय् प्रचलनय् हःगु खः । सफूया निगूगु ब्वया १८ नम्बरय् ग्वःध्यबा व उकिया ल्याःचाः व १९ नम्बरय् ग्वःध्यबा गुलि गुलि वंगुलिइ चुन्दां, धिब्छःनिसें सत्यादां पाय्म्वःया नां बियाः उकिया अर्थ बियातःगु दु । लिच्छवि जुजु नरेन्द्रदेवं (ई. ६३४-६७१) प्रचलनय् हःगु 'पद्म पुराण' नांया मुद्रा प्रचलनय् हःगु 'जावा' मुद्रा विश्वया हे दकलय् चीधंगु सिक्काकथं कायेगु याः । नेपालय् दकलय् न्हापां लुँया सिक्का हःम्ह नं जुजु जयप्रकाश मल्ल खः । सिजःया 'पद्म पुराण' सिक्का व्यापारिक कारोबारय् प्रचलनय् वःगु खँ लिच्छवि अभिलेखय् न्ह्यथना तःगु दु । सफुती न्ह्यथना तःगु ग्वःध्यबाय् धिब्छगःया चकंछिया चुन्दां सिक्का नं विश्वय् हे दकलय् पुलांगु प्राचीन मुद्रा जुइफु । मानदेवया 'श्रीमानङ्क' सिक्का प्रचलनय् वःगुकथं लिच्छविकालया प्रारम्भय् नेपाः देय्या अर्थ व्यवस्था व्यवस्थित जुइधुंकूगु खनेदु । मुद्राया बारे अध्ययन अन्वेषण याइपिनि निंतिं सफूया थ्व ब्वया ऐतिहासिक महत्व दु । थथे हे थुगु ब्वया १७ नम्बरय् नेपाःगालय् सभ्यता शुरु जूबलय्या भिंच्यागू शिल्पकलाया उल्लेख नं थ्व ब्वया छगू मेगु महत्वपूर्ण पक्ष खः ।

सफूया प्यंगूगु ब्वय् छ्यनय्, गःपतय्, ल्हाःतय्, पतिंचाय्, न्हाय्पनय्, तुती तीगु तिसा व द्यः तिसा छु छु खः व दक्व तिसाया नां

बियातःगु दु । थथे हे स्वनिगःदुने थी थी त्वालय् 'छेँ' नां खँग्वः वःगु थाय्‌या नां, चुक गल्लिया नां, थी थी त्वाःया नां, प्रमुख बहाःबहीया नां व ११० ताजिया सिसाबुसाया नां बियातःगु दु । थ्व सर्वसाधारणं सीकेमाःगु विषय खः ।

'नेवाः खँग्वःया पिला'या प्यब्वय् अनुशीलन यायेबलय् नेवाः भाय्‌या भण्डै १२०० गू खँग्वःया अर्थबोध जुइकथंया वाक्य व नेवाः म्हसीकाया थी थी भौतिक पूर्वाधारया विषयगत नां न्ह्यथना तःगु दु । छगू खँग्वःया वाक्य दयेकेत हे गहन अध्ययन व मनन यायेमाःगु कथं १२०० खँग्वःया वाक्य दयेकेत ला गहन अध्ययन व अनुसन्धान यायेमालीगु स्वाभाविक खः । थ्व क्षेत्रय् सफूया रचनाकार स्रष्टापिन्सं च्वसा न्ह्याकुगु च्वछाये बहःजू । थथे हे प्यंगू हे ब्वय् नेवाः संस्कृति व संस्कारया म्हसीका धायेमाःगु प्रस्तुत सामाजिक, सांस्कृतिक व धार्मिक पक्षया तःगू विषयया सूचनामूलक खँ दु । विश्वकोष (इनसाइक्लोपेडिया)य् थें थ्व सफुती प्रस्तुत विषय छाय्, छु, गुबलय्, गुलि, गनया थें जाःगु न्ह्यसःया लिसः वा अर्थ सफुती ध्वाथुइक बियातःगु दु । अथे हे सफुती दुथ्याःगु खँग्वः, वाक्य गठन व सामान्य ज्ञाननापं सम्बन्धित विषय सेकेण्डरी स्वयाः अप्वः प्राथमिक तथ्यांकय् आधारित खनेदु । थ्व कथं सफूया रचनाकारपिं स्वम्ह मिसा स्रष्टापिनिगु थःथःगु दुग्यंगु व्यावहारिक अनुभव व स्वअध्ययनया लिधंसाय् गहन चिन्तन मननं मुनातःगु खँग्वः व सूचनामूलक विषय अप्वः खनेदु । सेकेण्डरी तथ्यांककथं थी थी सफू व पत्रपत्रिका अध्ययन यानाः नं गुलि खँग्वः व सामान्य ज्ञान विषय मुनातःगु खनेदु । थुकिं सफूया विश्वसनियता, प्रामाणिकता व सत्यता अझ अप्वयेका ब्यूगु दु ।

नेपालभाषाया सामान्य ज्ञान प्रत्येक नेवाःतय्‌सं ब्वनेमाःगु व सीका तयेमाःगु विषयया सफू खः । नेपालभाषाय् साहित्यिक सफूया प्रकाशनया नियमितताय् सन्तोष जुइथाय् दुसां 'नेवाः खँग्वःया पिला'थें

जाःगु ज्ञानकोष नापं दुगु सामान्य ज्ञान सफू पिदनाच्वंगु धाःसा थौं नं पतिंचाय् ल्याःखायेत हे मगाःनि । नेपालभाषाय् भगवतिप्रसाद श्रेष्ठया 'नेपालभाषाया सामान्य ज्ञान' (१०७८), भूषणप्रसाद श्रेष्ठया 'ज्ञां-ग्यांचा' (१११२) व छत्रबहादुर कायस्थया 'नेपाल संस्कृति सामान्य ज्ञान (१११३) धुंकाः पिदंगु संभवतः प्यंगूगु सामान्य ज्ञान सफू 'नेवाः खँग्वःया पिला' खः । थ्वया न्ह्यः पिदंगु सफू सामान्य ज्ञानय् लिकुंसां नेवाः भाय्या शब्दकोष नं दुथ्याःगु सफू 'नेवाः खँग्वःया पिला' खः । नेपालभाषाय् साहित्य रचना याइपिनिगु ल्याः म्ह्व मजूसां 'नेवाः खँग्वःया पिला' थें जाःगु सफू रचना याइपिं स्रष्टापिं थौं नं मदु धाये मालाच्वंगु दु । थुकिया मू हुनि थजाःगु विषय च्वसा न्ह्याकेत यक्व अध्ययन, मेहेनत व अन्वेषण यायेत अतिकं थाकुगुलिं हे खः । थथे गहन अध्ययन व अन्वेषण यानाः 'नेवाः खँग्वःया पिला' सफू प्रकाशनय् हयेत ताःलाःपिं स्रष्टापिं मोतिलक्ष्मी शाक्य, मनदेवी ताम्राकार व प्रतिसरा साय्मिपिन्त भिन्तुना द्यछायाच्वना । थ्व ख्यलय् वय्कःपिं स्वम्ह स्रष्टापिनिगु पलाः अभ्न धिसिलानाः च्वसा मदिक्क न्ह्याना च्वनेमा, कन्हय् नं थजाःगु ग्यसु लाःगु सफू मदिक्क पिदना च्वने फयेमा धकाः हानं छकः वय्कःपिन्त भिन्तुना बियाच्वना

पिलादुने च्वंगु तिसा– 'नेवाः खँग्वःया पिला'

- पौभाः साय्‌मि

नेवाः भाय् धयागु हलिमय् हे तसकं यइपुगु, अःपुगु व न्ह्यइपुगु भाय् खः । मेगु भाय्‌या फसं कयाः जक झीत भचा मछिं थें थाकु थें जुयाच्वंगु खः । झीगु भाय् गथे न्ववाना अथे हे यानाः अःपुक च्वये ज्यू । झीगु भाय्‌या निताप्यता मौलिक पहः जक सीकल, थुइकल धाःसा नेवाःभाय् थें अःपुगु व यइपुगु मेगु भाय् जुइ हे फै मखु । मदुम्ह बहु प्रतिभाशाली साहित्यकार महाकवि गिरिजाप्रसाद जोशीजुं उबलय् जितः धयादीकथं- मेपिं स्वयां नं नेवाःभाय् ल्हाइपिं मनूतय् आयु ताःहाकः जुइ । झी न्ववायेबलय् म्हुतुं सः पिकयाः जक मखु- न्ह, म्ह, ह्वँ, म्ह्या, न्ह्या थें जाःगु आखःग्वःया लिसें न्हासं थ्वयेकाः नं न्ववाये माःगु जूगुलिं वैज्ञानिक रुपं नं थ्व खँयात प्रमाणित याये छिं । थ्व खँयात छिं जिं सकसितं थुइका बीमाःगु दु । सरकारं थ्व याना मब्यू, व याना मब्यू धकाः जक धया मच्वंसे थःपिन्सं हे माःथाय् माःकथं छ्यलावं वनेमाल ।

थुगु यइपुगु व न्ह्यइपुगु झीगु भासय् थुजाःगु मूवंगु थी थी खँग्वःया धुकू नं दु धयाभनं मनमोतिप्रतिजुपिन्सं 'नेवाः खँग्वःया पिला' नामं सफू ब्वये हयादीगु दु । थुगु पिलादुने धात्थें छु मदु ! नेवाः मांयाके दुबिना च्वंगु थी थी तिसा जक मखु नुगःचु हे थुकी ब्वयातःगु दु । झीसं स्यूगु व मस्यूगु यक्वं थी थी मूवंगु खँग्वः जक ब्वयातःगु मजुसे थुकियात नासलं लीक यइपुक नं ब्वयातःगु जुल । जितः ला ताः, थुगु सफू स्वयाः थुकी नेवाःमां लुइके फै, खंके फै । थुगु सफू स्वयाः थम्हं थःत म्हसीकेगु ताःचा तकं थुकी ध्वदुइके फै । वय्‌कःपिन्सं थन छितः माःगु सकतां सवाःया भ्वय्‌ब्व हे न्ह्यच्याकादीगु दु ।

मनंतुने, थुगु भ्वय्ब्व छिं जिं जक मखु, सकसिनं सवाः कयाः हे भपिया दी । थुगु तःजिगु भ्वय्ब्व ज्वरय् यायेगु ज्याखँय् जि नं छभ्काः जक जूसां दुबी खंगुली थःत अन थ्यं थन थ्यं ति हे भाःपा च्वना । महादया !

द्यछा

आधुनिक गद्य कविता ख्यःया

न्ह्यलुवाः कवि, वरिष्ठ निबन्धकार पूर्ण वैद्यया

निदँया पुन्यतिथि – नेपाल संबत् ११४३ गुंलागाः पन्चमि,

सोमबार (२०८० भाद्र १८) या लुमन्तिइ

जिपिं स्वम्ह पासापिं जानाः मंकाःकथं च्वयाः पिथनागु

थुगु 'नेवाः खँग्वःया पिला'

सश्रद्धां द्यछानागु जुल ।

– मोतिलक्ष्मी शाक्य

– मनदेवी ताम्राकार

– प्रतिसरा सायृमि

धलःपौ

न्हापांगु ब्व

निगूगु ब्व

स्वंगूगु ब्व

प्यंगूगु ब्व

नेवा: खँग्व:या पिला

नेवाः खँग्वःया पिला

न्हापांगु ब्व

क्रियाशील ज्याया ब्यवहारिक पहः-

१) नयेगु पहः

हरेक जीवित प्राणिपिनि प्राण रक्षा यायेया निंतिं 'नयेगु' धयागु तच्वकं आवश्यक जू। आहार मदयेक सुं नं प्राणि जीवित जुयाः म्वानाच्वने फै मखु। अन्न, जल, शिकार (ला) आदि थी थी ताजिया नसा नयेगु याइ। न्ह्याथे जाःगु नसाया सेवन याःसां छगू हे पहलं याइ मखु। थी थी नसा थी थी मनूतय्सं थी थी कथं हे दयेकाः बाय् कचिगु रुपय् नयेगु याइ। उकथं नसा नइबलय्या पहः नसा अनुसार, मनू अनुसार, थाय्बाय् ई अनुसारं तकं पानाच्वनी। नयेगुया छुं विशेष थी थी पहः थुकथं दु–

१ उलुउलु वयेक / उक्क उक्क वयेक नयेगु– व लोभि बिरेचा, प्वाथय् मन्त्यने धुंकलं नं सितिकं नये दुबलय् धकाः उलुउलु वयेक लिसा कयाः नयाच्वन।

२ कक्कः हिक्क नयेगु– सुं गुम्हेस्या ति दुगु ल्वसा घासा गाक्क दुसां नं बुलाः मनसे कक्कः हिक्क नयेगु बानि दुपिं दु।

३ कथुइ थाक्क थाक्क नयेगु– नयेगु नसा साः मसाःया खँ मदु, न्ह्यागु नःसां काचाकाचां कयाः कथुइ हे थाक्क थाक्क नयेगु छु बानि खः मस्यु, व गोमाचिया !

४ काराकारा न्ह्ययाः नयेगु– वा बल्लाःपिन्सं छ्वाःगु दुरुख्वः नं स्वये हे क्यातुख्वाः वयेक काराकारां न्ह्ययाः नयाछ्वत।

५ किचिकिचि यानाः नयेगु– नसाघासा मसानाः खः ला, नये हे

मययाः खः मस्यु, व समाचा धैम्हं स्वये हे मसाःख्वाः वयेक किचिकिचि यानाः नयाच्वन ।
६ किकी धायेक नयेगु– ति मदुगु घासा लानाः भचा छ्छःधाःगु जा नं स्वकं बजि नये थें किकी धायेक नयेमाल ।
७ कुचुकुचु यानाः नयेगु– कुचुकुचु यानाः नइपिनि गुबलें हे म्ह सुथां लाइ मखु ।
८ कुपुकुपु नयेगु– पासापिं लिसे गफ मुइकुमुइकुं धकि जायेक दुगु कःनि, मुस्या कुपुकुपु धायेक नयाछ्वयागु वाः हे चाःगु मखु का !
९ कुरुकुरु न्त्ययाः नयेगु– चाउचाउ धालकि मस्तय् ति तयाः दयेकाः नये स्वयां नं कुरुकुरु न्त्ययाः नयेयः ताः ।
१० कुरुकुरु मिंक नयेगु– अपीचा धिकःम्ह मचाया वा स्वयेबलय् दुरुवा थें च्वं, अय्सां कःनिमुस्या कुरुकुरु मिंक न्त्ययाः नयेफु खनीसा !
११ क्याच्याक्याच्या यानाः नयेगु– अपाय्मछि कूगु चाकु छकुतिं छक्वलं नल धयां अपाय्ग्वारागु विदेशी चकलेट छगलं म्हुतुइ ल्वसुनाः क्याच्याक्याच्या यानाः नयाः मज्यू मज्यू हे घुर्के छ्वल का !
१२ क्वाराक्वारा न्त्ययाः नयेगु– व नच्चापिं मस्तय्सं पाकय् मजूनिगु आलुबखरा हे स्वये हे साइख्वाः वयेक क्वाराक्वारा न्त्ययाः नल ।
१३ क्वाप्पक्वाप्प नयेगु– व ज्ञानिमैंचा धइम्हेसिया न्त्यागगु नःसां ल्हाः चिप जुइभनं, म्हुतुइ मथीक क्वाप्पक्वाप्प वांछ्वयाः नयेगु बानि धयां !
१४ क्वापाक्क धायेक नयेगु– वयात मरि छकू बियागु ला काये सातकिं हे सुयातं छकू इना मबिसे थम्हं हे क्वापाक्क धायेक नयाबिल ।
१५ क्वापाक्वापा नयेगु– अपाय्मछि ग्वःगु केक छगलं वं सुयातं छकू धकाः इना मबिसे थः याकःचां हे क्वापाक्वापा धायेक नयाछ्वत ।
१६ खां खिने थें यानाः नयेगु– थ्वपूसिंचा धैपिन्सं न्त्याथे साःगु नसा नःसां स्वये हे मसाःख्वाः वयेक खां खिने थें यानाः नयेगु याइ ।

१७ खुरुक्क नयेगु– मचां ज्ञानि जुयाः खुरुक्क वासः नल ।
१८ घिसिघिसि मिंक नयेगु– लः त्वँत्वं नयेमाःम्हेसिया थौं लः न्ह्यःने मदुगुलिं घिसिघिसि मिंक नयेमाल ।
१९ घ्वय्न्यानाः नयेगु– थौं जा तसकं छ्यःधाःगुलिं बुरिम्ह अजिया कथुइ घ्वय्घ्वय् न्यायेकाः जा नयेमाल ।
२० चिचिमिचि त्यानाः नयेगु– मनिंगु नके मखु धकाः थःम्हं नयेत्यंम्ह मांयागु म्हुतुइ हे व मचां चिचिमिचि त्यानाः लाकाः लाकाः नःवल का !
२१ चुकुचुकु यानाः नयेगु– वा मदुगुलिं जिमि बाज्यायात न्ह्यागु नसा नकूसां चकलेट नये थें चुकुचुकु यानाः नइगु ।
२२ चुचुप्यानाः नयेगु– व मचां अं छगलं नये सिधयेकाः नं अंपु वां मछ्वसे पु चुचुप्यानाः नयाच्वन ।
२३ चुलुचुलु नयेगु– छत्थुं द्वँचिंक नयेगु स्वयां चुलुचुलु यानाः नलधाःसा ज्यूयात हलुका जुइ । सुं गुम्हेसिया प्वाः जायेक छक्वलं मनसे चुलुचुलु यानाः नयेगु याइपिं दु ।
२४ चुप्पचुप्प यानाः नयेगु– तसकं पाकय् जूगु अं लानाः जिं ला कुचा हे मथसे ग्वलं हे चुप्पचुप्प यानाः सालाः नयाछ्वया ।
२५ चुंचुं जुइक न्ह्ययाः नयेगु– वया वा बल्लाःगुलिं क्वँय् हे चुंचुं जुइक न्ह्ययाः नयेफु ।
२६ चुरुम चुरुम धायेक नयेगु– क्वथाय् च्वनाः मस्तय्सं पापरि चुरुम चुरुम यानाः नया च्वंगुलिं क्वथा छकुलिं स्वये हे मजीक फोहर जुल ।
२७ च्वाराम्म चुरुम्म यानाः नयेगु– व ज्ञानिचा धैम्हं फिनि मरि छप्पां कुचा हे मथसे च्वाराम्म चुरुम्म यानाः स्यंकाः नयाछ्वत ।
२८ च्वाइँ च्वाइँ मिंक नयेगु– वा बल्लाःम्ह व नाइँचां तु छप्पुं तासय् हे मयासे च्वाइँ च्वाइँमिंक म्हुतुं हे वांवांन्यानाः नयाछ्वत ।

२९ च्वालाच्वाला मे लुयाः नयेगु– अचार साःगुलिं वं पालुसां हे पालु सहः यानाः मे च्वालाच्वाला लुयाः सवाः काकां नयाछ्वत ।
३० ति स्वःस्वः वयेक नयेगु– ल्हाती नं म्हुतुइ नं ति स्वःस्वः वयेक नइपिं मनूत न्ह्याथे साःगु नसा नःसां स्वयेबलय् हे घच्चाइपुसे च्वं ।
३१ धक्काः ततं नयेगु– भल्या ज्यामितय्सं गुलि जक नयेफुगु जुइ, लिसा हे स्वक्वः प्यक्वः कयाः धक्काः ततं हे नयाच्वन तिनि ।
३२ न्याम्न्याम् यानाः नयेगु– जिमि बुरिचाम्ह अजियात क्यातुगु, नायूगु छुं नसा नके यंकल धाःसा, याउँसे मिंक न्याम्न्याम् यानाः सवाः कयाः नयाच्वनी ।
३३ पचिं धस्वाकाः नयेगु– च्वलापचिं धस्वाकाः नयेगु धैगु नसा नयेगु बानि मध्यय् दकलय् हिसि मदुगु बानि खः ।
३४ पाकापाका नयेगु– लज्या मचाःपिन्सं न्ह्यागु नसा नःसां न्ह्यःने च्वंम्हेसित छकू बाकूतकं इना मबिसे पुलुपुलु स्वकाः थःपिनि जक पाकापाका नइ ।
३५ पाकुंपाकुं यानाः नयेगु– बुराबुरितय् वा मरुगु पकुम्हुतुं हलुवा जक नःसां म्हुतु छ्धिकं संकाः पाकुंपाकुं यानाः नइ ।
३६ पुकुपुकु नयेगु– मचाया गय् नये पित्यात थें, मांम्हं नकूनकू थे ज्ञानि जुयाः छफुति अह्लाः मजुइक पुकुपुकु नयाबिल ।
३७ पुकलुपुकलु नयेगु– टिभि स्वस्वं जिं मूगु कःनि छ्धकि पुकलुपुकलु नयाः फुकागु ला चाःगु हे मखु का !
३८ पुर्रर पुर्रर लाः वयेक नयेगु– बुराबुरितय्सं पुर्रर पुर्रर लाः वयेकाः नल धकाः घच्चाये मज्यू ।
३९ प्ययप्यय् नयेगु– चम्चां तुत्तु तुयाः जा नयेगु स्वयां ल्हातं हे चत्त धायेक प्यय्प्यय् कयाः नयेगु स्वये हे साइख्वाः वः ।
४० प्याच्याप्याच्या जुइक नयेगु– बांलाक नये मसःनिपिं मचातय्सं न्ह्यागु नकूसां म्हुतुइ प्याच्याप्याच्या जुइक नइ ।

४१ फ्यत्तु फ्यया: नयेगु– व ख्वा: बांला:म्ह मिसामचाया छु बानि ख: मस्यु, न्ह्यागु न:सां प्यय्‌पतिकं ल्हा: छपाछ्पां फ्यत्तु फ्यया: नयेगु बानि ।
४२ फ्यास्याफ्यास्या याना: नयेगु– छुका तयागु वा तये मजिया: वा लिकासांनिसें जिमि अजिया मे लुया: फ्यास्याफ्यास्या याना: नयेगु बानि जुल ।
४३ फ्वफ्व धायेक नयेगु– ती मबुसे, गंक, फ्वफ्व धायेक नइगु बानिं याना: जिमि मांया न्ह्यागु न:सां ह्वह्वपुइगु धयां !
४४ फ्वाराफ्वारा वयेक नयेगु– म्हुतुइ जायेक तयात:गु पाच: घुर्के निं मछ्वसे फ्वाराफ्वारा वयेक वयेक खँ ल्हाल्हां नयेगु धयागु हिसि दुगु बानि ख: ला व !
४५ फ्वाफ्वातिना: नयेगु– सत्यनारायणया धलं दनीबलय्‌ 'अपुङ्गा' नांया प्रसाद सुख्खा जूगुलिं न्ह्याम्हेसिनं नं फ्वाफ्वातिना: नयेगु याइ ।
४६ भ्वाभ्वा:तिना: नयेगु– नयेपित्या:गु तोरय्‌ वं सा: मसा: हे मधासे स्वकं बजि नं भ्वाभ्वा:तिना: नल ।
४७ भ्वाकाभ्वाका नयेगु– भ्मौं भ्मौं च्वंगु बजि नयेबलय्‌ ती बुलानयेगु स्वयां नं भ्वाकाभ्वाका भ्वा:तिना: नयेसा: ।
४८ भ्वाकाक्क नयेगु– पेस्ता छपुच: ल्हातय्‌ तयाबियागु ला बजि भ्वा:तिने थें छभ्वालं भ्वाकाक्क भ्वा:तिना: नयाबिल ।
४९ मसा:ख्वा: वयेक नयेगु– मसा:गु नसा नयेबलय्‌, प्वा: जाइबलय्‌, म्ह भ्यातुया: म्हुतु मसाइबलय्‌ जक मखु, न्ह्याग्गु न्ह्याक्व सा:गु नसा न:सां ख्वा: गर्खेसे ज्याना: मसाख्वा: वयेक नइगु बानि दुपिं छ्त्तिं हिसि मता: जित: ला !
५० माकुरुं माकुरुं न्ह्यया: नयेगु– सुस्माचां स्व रे, अपाय्‌सकं छ्रा:गु दुरुख्व: हे माकुरुं माकुरुं याना: सवा: काकां साइख्वा: वयेक

न्ह्ययाच्वंगु !

५१ मुरुमुरु नयेगु– तिकिंबजि जक जूसा स्वःबजि जूसां मुरुमुरु न्ह्ययाः नयेयः जितः ।

५२ मुरुक्क मुरुक्क नयेगु– घ्यलय् सियातःगु मू निगः निगः यानाः नयाः मचायेक मुरुक्क मुरुक्क न्ह्ययाः नयाच्वने गय्च्वंक साः ।

५३ मूहाहां नयेगु / मूहायेक नयेगु– पाउँगु अचार धालकि ला न्ह्याथे पाउँसां म्ह मूहायेकु हायेकुं सवाः काकां नइगु धयां व नच्चापिं ल्यासेतय्सं !

५४ मे च्वालाच्वाला पिकयाः नयेगु– नसा प्यय् म्हुतुइ तयेत मे च्वालाच्वाला पिकयाः नयेगु बानि दुपिनि, चम्चां तुयाः सुप्लुक्क सुप्लुक्क नयेगु याःसा बांलाइ थें च्वं ।

५५ म्वय्म्वय् हिलाः नयेगु– सन्तमायाचां क्यात्तुसे च्वंगु जुयाः ख्वाखःचा म्वय्म्वय् हिलाः नल ।

५६ म्वय्म्वय् ज्याकाः नयेगु– अपाय्मछिकूगु ला छकुतिं म्हुतुइ दुछ्वयाः म्हुतु हे म्वय्म्वय् ज्याकाः न्ह्ययाः मिखा तितिसिस्युं घुर्काछ्वत ।

५७ म्वाराम्वारा न्ह्ययाः नयेगु– जिपिं ल्यासेबलय् ख्वाखःनाप स्वःबजि हे म्हुतुइ मन्ह्यं मन्ह्यं तयाः म्वाराम्वारा न्ह्ययाः घुर्का छ्वयेफु ।

५८ म्ह मूहायेकाः नयेगु– खाइसे च्वंगु पाःलाःभि, ल्वय्या मसाःगु वासः नयेबलय् जक मखु, साःगु नसा हे जूसां थःत मनं मखंगु, लुइमखाःगु नसा नये मालकि म्ह मूहायेकाः नये मालेयः ।

५९ म्हुतु कच्छिनाः नयेगु– व नक्कलिचाम्ह नयेफ्वंगः मिसाचिया नःगु हे सी मदयेक म्हुतु कच्छिनाः नइगु बानि खनिं सा !

६० म्हुतुया कुनंकुनं ति पुइँपुइँ पिहां वयेक नयेगु– म्हुतुया कुनंकुनं ति पुइँपुइँ पिहां वयेक नयेगु धयागु हिसि मदुगु जक मखसे घच्चाइपुसे च्वंगु बानि नं खः ।

६१ म्हुतु म्वय्म्वय्थ्याना: नयेगु– चिकिचाधंगु चकलेट छगू जक न:सां म्हुतु म्वय्म्वय्थ्याना: नयेगु बानि दुपिनि मेमेगु नसा नइबलय् गुलि म्हुतु म्वय्म्वय् थ्याइगु जुइ !

६२ म्हुतु हे मसंक नयेगु– सुं गुम्हं मनूतय् न्ह्यागगु नसा न्ह्याक्व हे नयेफुसां म्हुतु हे मसंक न:गु सी मदयेक नइपिं दु ।

६३ लाकालुकु याना: नयेगु– त:जहानय् मस्त यक्व दैगुलिं न्ह्यागु नयेगु ह:सां नं लाकालुकु याना: नयेगु यायेय: ।

६४ लाका:लाका: नयेगु– फ्वगिंतय्त इनानके धका: मरि छप्व: न्याना हयागु, बीसातं हे थ: थ: हे लाका:लाका: नयाछ्वत, फछ्या का !

६५ लालचिचि पहलं नयेगु– ज्यामित सकसितं ला बजि उतिग्यंक हे तयाबियागु ख:सां व हाकुचा छम्हसें स्वये हे लालचिचि पहलं लिसालिसा कया: नयाच्वन ।

६६ ला: ब्वाइँब्वाइँ पिकया: नयेगु– नयेबलय् ला: ब्वाइँब्वाइँ वयेक नयेगु बांला:गु बानि मखु ।

६७ लुकुलुकु नयेगु– गुलि जक ज्ञानिम्ह मचा जुइ, मांम्हं नकू नकू थे लुकुलुकु नयाच्वन ।

६८ लुकुरु लुकरु नयेगु– व बाग:दाइचा धैम्हं सा:गु जक जूबलय् ला अपाय्मछि ग्व:गु केक छगलं नयागु हे मचायेक, थ: याक:चां लुकुरु लुकुरु नयाछ्वत ।

६९ लुकुक्क लाकुक्क नयेगु– जिमि त:बा:या म्ह्याय् छम्ह, भुतूक्वथाय् दुहांपिहां जुक्वपतिकं अन नयेगु छु दु, व कया: लुकुक्क लाकुक्व नया जुइगु बानि का !

७० लुकुलाकु नयेगु– म्हुतुप्वा: मदिक्क लुकुलाकु नयाजुइगु बानि दुपिन्सं जा बजि स्वत्ताक नइ मखु ।

७१ ल्वल्वसुका: नकेगु– मचां जा घुर्के हे मफयेक तंगुलु मांम्हं जा

ल्वल्वसुकाः नकल ।
७२ ल्वाकाल्वाका नयेगु– वसः ह्यूवःम्ह मैंततायात खेँय्पा छ्पा तयाः बजि बियागु ला, न हे धाये मलावं ल्वाकाल्वाका नयाछ्वत ।
७३ ल्वाकाक्क नयेगु– सामान ज्वंका हयाम्ह भल्यादाजुयात हलुवा छग्वारा ल्हातय् तयाबियागु ला छग्वारां छक्वलं हे ल्वाकाक्क नयाछ्वत ।
७४ वाकुधिकं हे फये मफयेक नयेगु– साःगु नसा जूबलय् वं ला मथइभनं वाकुधिकं हे फये मफयेक म्हुतुइ ल्वल्वसुयाः नल ।
७५ वाक्कुछिनाः नयेगु– नये ययेमा, मययेमा प्वाः थनेगु निंतिं वाक्कुछिनाः जूसां नयेमाल ।
७६ वाक्की ततं नयेगु– जिमि मफया च्वंम्ह मांया नसा नये मययाः वाक्की ततं नयाच्वन, छय्मचां नसा वांछ्वत धकाः ब्वःबीभनं मिखां ख्वबि पिहां वयेक हे वाक्की ततं नयाच्वन ।
७७ वाच्यावाच्या यानाः नयेगु– ल्वसा घासा अलग्ग अलग्ग तयाबियां हे व भ्यापुचां स्वये हे स्वमत मदयेक दक्वं छथासं तयाः वाच्यावाच्या यानाः नल का !
७८ वांवांछ्वयाः नयेगु– ल्हातं म्हुतुइ थीकाः मनसे वांवांछ्वयाः नयेगु बानिं यानाः वया नसा न्ह्याबलें बँय् कुतुकुतु वं ।
७९ वांवांन्यानाः नयेगु– तानाः नयेगु ला गन गन, अपाय्मछि ग्वःगु स्याउ छगलं सुयातं हे मबिसे याकःचां हे वांवांन्यानाः नल ।
८० सवाः काकां नयेगु– बांलाक न्ह्ययाः सवाः काकां नयेगु बानि दुपिनि नसा बांलाक पचय् जू धाइ ।
८१ सुच्चुक नयेगु– मयःसा चिप मजुवं थकाये ज्यू, तर नयेबलय् छु वां मछ्वःसे सुच्चुक नयेगु बानि यायेमाः ।
८२ सुप्प सुप्प यानाः नयेगु– जा स्वयां केँ अप्वः जूगुलिं राजुं जा छ्वालुक्क बुलाः चम्चां तुयाः सुप्प सुप्प यानाः नल ।

८३ सुप्लुक्क सुप्लुक्क नयेगु– व मचां स्व रे ! मायकँ व जा स्वये हे साइख्वाः वयेक सुप्लुक्क सुप्लुक्क धायेक नल ।
८४ सुरुसुरु नयेगु– चि गाः मगाः मधाइम्ह जिमि बाःनं न्ह्याथे जाःगु सवाःया नसा जूसां सुरुसुरु नयाः दनावनी ।
८५ सुरुक्क सुरुक्क नयेगु– वं छुलुमुलु धाःगु हलूबूजा चम्चां तुतुं सुरुक्क सुरुक्क धायेक नल ।
८६ स्वत्ताक नयेगु– नयेबलय् स्वत्ताक नःसा, हथासं नये पित्याइ मखु ।
८७ स्वारास्वारा नयेगु– स्वारास्वारा नयेगु बानि दुपिन्सं करकिया भुइ च्वंगु नसायात अय्क्क नं वास्ता याइ मखु ।
८८ स्वाप्रास्वाप्रा नयेगु– जा ननं छु ज्या लुमना वल थें, सवाः हे मकासे स्वाप्रास्वाप्रा नयाकथनं हथासं पिहां वनाछ्वत ।
८९ स्वारासिरिं नयेगु– क्यबय् ज्या यायेत वःम्ह बाबुचित न्ह्यागु ल्वसा तयाः नकूसां स्वारासिरिं नयाः ज्या याः वनी ।
९० हन्ताः यानाः नयेगु– मांपिन्सं कत्तानाः मनकूबलय् मचातय् थःथः उखेथुखे वात्तु वालाः वाक्क वाक्क हन्ताः यानाः नयाच्वन ।
९१ हाउँहाउँ यानाः नयेगु– पार्टिभ्वजय् स्नायक्सय् तयातःगु क्वाःक्वाःगु ममःचा, भ्वय् वःपिं सकसिनं मथइभनं कयाः हाउँहाउँ यानाः पूपू हे नल ।
९२ हाच्याहाच्या यानाः नयेगु– ख्वाः बांलाःम्ह व सुशिला नानिया नइगु पहः छता धाःसा, नये मखंपिन्सं नइ थें स्वमत हे मदयेक हाच्याहाच्या यानाः नइगु ।
९३ हामुहामु यायेगु– मचामचापिं ज्ञानिपिं मस्तय्सं मामं नकू थें हामुहामु यानाः नल ।
९४ ह्वह्वपुक नयेगु– व बुरिम्ह अजियात क्वाःनि आसेनि धाःसां, च्या त्वनेगु धालकि ला ह्वह्वपुक हे त्वनेत स्वइगु धयां !

१५ ह्वाराह्वारा नयेगु– नयेपित्याःगु सूरय् व गोले बाबुचां, ति दुगु तरकारि छथासं तयाः बुलाःबालाः साः मसाः हे मधासे ह्वाराह्वारां नयाछ्वत ।

२) न्हिलेगु पहः

न्हिलेगु धयागु स्वस्थताया निंतिं छता टनिक खः, जीवन संस्कारया प्रकृतिं बियातःगु छता गुण खः । मन प्रस्फुरित जुयाः न्हिला पिज्वइगु लसताया छता प्रवृत्ति खः । थः लय्तायेगु व थः न्ह्यःने दुपिन्त नं लय्तायेके फैगुया छता माध्यम न्हिला खः । मचानिसें बुराबुरिपिं तक नं परिस्थितिया अनुकूलता स्वयाः न्हिलेगु याइ । न्हिलेगुया तःथी रूप दु –

१ इतिइति न्हिलेगु– मचाल्यासेचापिं निम्ह मस्त वं वयात वं वयात कुचुकुचु नकुनकुं ख्याः यानाः इतिइतिं न्हिलाच्वन ।

२ कत्कत् सः वयेक न्हिलेगु– सु मनूया मन स्वतन्त्र जुइ, व मनू आनन्दं नुगः ह्वयेकाः कत्कत् न्हिली ।

३ खितिखिति यानाः न्हिलेगु– नकतिनि नकतिनियापिं मचाल्यासेत, तःकेहेंपिं निम्ह स्वम्ह ध्वदुलकि ला माःगुं म्वाःगुं खँय् म्हुतुप्वाः तित्युं खितिखितिं न्हिलाः ख्याः यानाच्वनी ।

४ खिर्रर धायेक न्हिलेगु– स्वच्छ व स्वतन्त्रपिं मस्तय्गु खिर्रर धायेक न्हिलीगु हिसिं लीगु पहलं जिगु नुगःयात हे स्वच्छ व स्वतन्त्र यानाबिल ।

५ ख्वख्वं न्हिलाहइगु– थःत थम्हं कत्ताये मफयेक वेदना जुइगु अवस्थाय् चा हे मचायेक ख्वख्वं हे न्हिला हयेयः । गथेकि– मुना मदयाः मदन ख्वख्वं न्हिलाहल ।

६ ख्वबि स्वःस्वः वयेक न्हिलेगु– जिगु ख्यालिखँ न्यनाः न्यनाच्वंपिं सकलें हे ख्वबि स्वःस्वः वयेक न्हिलाच्वन ।

७ घुंकयाः न्हिलेगु– यांथ्यां मस्यूपिं ल्यासेतय्त सुनानं छुं धालकि म्ह हे म्वय्म्वय् द्याकाः घुंकयाः न्हिलेधुंकी ।
८ च्वःप्वः मदयेक न्हिलेगु / यांथ्यां मदयेक न्हिलेगु– लखय् दायां थ्याच्चया भिंखुदँया ल्यासेचात न्हिलेमाःगु खँय् जुइमा, न्हिले म्वाःगु खँय् जुइमा, च्वः नि प्वः जुइक हुरुहुरु न्हिलाच्वनी ।
९ दानव न्हिला न्हिलेगु– सोमत मदयेक म्हम्हि संकाः लापा थानाः हाहा व हुहु यानाः थत्थाय्सलं दानव न्हिलाः वं अपाय्जि थःम्ह केहें जिलाजंयात हे हेमाति ब्यवहार यानाक्यन ।
१० नक्कलि न्हिला न्हिलेगु (तंयात सुचुकाः)– न्हिले मास्ति मवःसां म्हुतु बायेकाः न्हिलाख्वाः ज्यानाक्यनीगु नक्कलि न्हिलां मनूतय्गु निंतिं तःधंगु धोखा जू वनेफु ।
११ नुगः ह्वयेकाः न्हिलेगु– जिमि अजिया पीर धैगु हे उस्त छुं मदुगुलिं न्हिलीबलय् न्त्याबलें धयाथें नुगः ह्वयेकाः हे न्हिलेगु याइ ।
१२ न्याकुं कयाः न्हिलेगु– सःस्यूम्ह हे धाये मल्वयेक न्याकुं कयाः न्हिलीगु वयागु बानि छत्तिं हे हिसि मदु ।
१३ न्यासिन्यासि चायाः न्हिलेगु– थम्हं धैथे जक याये खंसा मचांनिसें बुरातकयापिं नं थःथःगु पहलं न्यासि न्यासि चायाः न्हिलेगु याइ ।
१४ न्त्युन्त्युं ख्वयाहइगु– माक्व स्वयाः अप्वः न्हिलकि, न्त्युन्त्युं ख्वये मालीगु स्थिति वयेयः ।
१५ प्वाः तित्युं न्हिलेगु– नासलं लीपिं ख्यालि मनूत बुराबुरि जुइधुंकूसां हे प्वाः तित्युं न्हिले मायेक ख्याःखँ ल्हानाः सकसितं न्हीका तयेफु ।
१६ प्वाः स्याक्क न्हिलेगु– स्वयेबलय् ग्वाज्यः थें च्वंसां वं ख्यालिखँ कनाः प्वाः स्याक्क न्हीकल ।
१७ फिसिक्क न्हिलेगु– जिं वयात तीजक छगू न्त्यसः तयागु ला वं छुं हे लिसः मबिसे फिसिक्क जक न्हिलाः पार यानाछ्वत ।
१८ फिसिहिं न्हिलेगु– तं चायाच्वंम्ह मनू जिगु खँ न्यनाः फिसिहिं

न्हिलाहल ।

१९ फिसिफिसि न्हिलेगु– खःगु खँ कनेमाली धकाः वं स्यूसां हे मस्यू पहः यानाः फिसिफिसि जक न्हिलाः छुं हे मकंसे कायल यानाछ्वत ।

२० भ्वासि चाचां न्हिलेगु– साहुखलःतय् स्वयां राहुखलःतय् उप्वः भ्वासि चायाः न्हिलेमाः धैगु नेवाः छुनाखँ दु ।

२१ मुसु मन्दलि जुयाः न्हिलेगु– स्वयेबलय् हे विसिद्धि पहः वयेक मुसु मन्दलि जुयाः मिसाह्म्यःचा पहः वयेक न्हिलीम्ह खः व चन्दाल बागः !

२२ मुसु मन्दलि पहलं न्हिलेगु– मुसु मन्दलि न्हिला न्हिलीपिन्त विश्वास याये बहः मजू ।

२३ मुसुमुसु न्हिलेगु– म्हुतुं उस्त न्वमवाइम्ह जूसां मुसुमुसु न्हिलेगु लक्षिण स्वरूपया नायू स्वभावं यानाः सुवर्णयात सकसियां हे यः ।

२४ मुसुक्क न्हिलेगु– तःधंछु जुइ म्वाःपिं भलादमिपिं मनूत न्ह्याम्ह लिसे नं सद्भावना स्वरूपं मुसुक्क न्हिलाक्यनी ।

२५ मुसुक्क मुसुकाइगु– शील स्वभाव व सभ्यता स्वरूपया दक्वसिबय् बांलाःगु न्हिला मुसुक्क मुसुकायेगु खः ।

२६ मुसुक्क मुसुक्क जक न्हिलेगु– जिमि दाइयात न्ह्याक्व हे न्हीकेगु खँ ल्हाःसां नं खालि मुसुक्क मुसुक्क जक न्हिली, जवाः छुं हे बी मखु ।

२७ मुसुहुं न्हिलेगु– समताया भावं मुसुहुं न्हिलेगु हे मोतिरत्न साहुया सर्वप्रियताया म्हसीका खः ।

२८ म्वः न्हिलेगु (न्हिले म्वाःगु परिस्थितिइ नं बेसोमति पहलं न्हिलीगु पहः)– मनू विरामी तच्वः जुयाः अस्पतालय् यंका च्वन, ग्वाज्यःचा अन हे च्वनाः म्वः न्हिले थें फिनां फी मफयेक न्हिला च्वन का, छु धायेगु आः !

२९ लसता भय्बिकाः न्हिलेगु– थम्हं मनंतुना थें ज्वःगु बांलाःगु

जागिर लुइवं व लसता भय्बिकाः न्हिल ।
३० सर्गः थ्वक्क न्हिलेगु– नुगः तःफापिं मनूत न्हिलीबलय् निर्धक्क जुयाः सर्गः थ्वक्क न्हिलेगु याइ ।
३१ हेपःसिं पहलं न्हिलेगु– चीमिपिं मनूत खनाः तःमिपिं मनूत हेपसिं पहलं न्हिलाः मनूतय्त क्वथुनाः तःधंछु जुइत स्वइ ।
३२ ह्वारारां न्हिलेगु– न्हिलेत त्वहः जक माःपिं हुल्याः ल्याय्म्हतय् न्ह्यःने, हाछिकाः छथु वःगु ला दक्वं हुल्याःत ह्वारारां न्हिलाहल ।

३) त्वनेगु पहः

झोलगु पदार्थ सेवन यायेगुयात त्वनेगु धाइ । त्वनेगु धैगु नं प्राण धारणया निंतिं मदयेकं मगाःगु छता पेय पदार्थ रुपि मू आधार खः । त्वनेगु बस्तुया गुलि विशेषता दु, त्वनेगु पहलय् नं उलि हे विशेषता स्वरुपं, थाय्बाय्, ई, मौका स्वयाः ल्वःल्वःकथं त्वनेगु ज्या जुयाच्वनी । बजां, चुरोट, गजि, धतुर आदिया सेवनयात नं त्वनेगु हे धाइ । तर थ्व छ्वालुगु खाद्य पदार्थ मजुसे कुँया रुपय् सालेगु अमल बाय् नसालु पदार्थ जुल । थन आः झीसं तरल स्वरुपया त्वँसा त्वनेगु पहःयात न्ह्यब्वया च्वनागु खः –
१ कत्कत् यानाः त्वनेगु– कत्कत् यानाः हायाः करुवां लः त्वनेगु चलन थौकन्हय् मदया वनेधुंकल ।
२ गल्ल गल्ल यायेगु– लुमुलुमु धाःगु चिलखं छकः कथुइ गल्लगल्ल यासें तिनि कथु स्याःगु भचा लनावन ।
३ घत्घत् यानाः त्वनेगु– बुँइ ज्या याइपिं ज्यापु दाजुपिनि वःलाःस्वंमां घत्घत् यानाः थ्वँ हाइगु स्वये हे ल्वःवनापुसे च्वं ।
४ घुतुक्क घुर्केगु– वया पाउँ नःगु खनाः जिगु म्हुतुइ बुल्ल बुयावःगु ईयात जिं ला बलं हे घुतुक्क धायेक घुर्के छ्वया ।
५ घुत्त घुतिनेगु– मामं जितः मचाबलय् पालाःभि त्वंकूबलय् खायूसवाः

काये मलावं हे घुत्त धायेक घुतिना छ्वयागु आःतकं लुमंनि ।
६ घुतुघुतु त्वनेगु– छगिलास दुरु घुतुघुतु त्वनेत जितः सुनानं स्यना बीमाःगु मदु ।
७ घ्वाताघ्वाता त्वनेगु– थःत यःगु जूबलय् ख्वलां बाथल सूप ला छक्वलं हे घ्वाताघ्वाता धायेक त्वनाछ्वल नानिबाबुचां !
८ घ्वात्त धायेक घुतिनेगु– चकलेट बी धकाः ह्ययेकाः जिं ला मचायात व मसाःगु झोलवासः म्हुतु वांखाका कथनं घ्वात्त धायेक त्वंका बिया ।
९ घ्वाताक्क त्वनेगु– मूतिगु धायेक धायेकं बात्चां बाथल थ्वँ छसासलं हे घ्वाताक्क त्वँसेंलि वया न्हाय् थुंदिनाः ह्वह्वपुल ।
१० चुकुचुकु यानाः त्वनेगु– दुरु बोटलया निपल ल्वसुका बीवं मचां दुरु चुकुचुकु यानाः सालाकाल ।
११ चुचुप्यानाः त्वनेगु– बुइसातकियाम्ह मचा नं मांया दुरु धालकि थःथःम्हं ज्वनाः चुचुप्यानाः न्त्याना कायेसः ।
१२ चुइंक धायेक पुइगु– अन्ति अय्लाः लुना च्वँच्वं हे ख्वला जायेके हे मलाइ थें यानाः पुसिगुलुम्ह पुसिंबाउचां पाःताःख्वला छख्वला अय्लाः चुइंक धायेक पुनाबिल ।
१३ चुइँचुइँ त्वनेगु– देबिप्याखं ल्हुकीबलय् भैरव सहित मेपिं हिफःद्यःपिन्सं प्वसः ब्यूम्ह मेय्या गःपःया हिनू मालाः चुइँचुइँ धायेक म्वाःहि त्वनेगु याइ ।

चुइँचुइँपुक त्वनेगु– गपाय्च्वः हथाय् चाःगु जुइ, ख्वाउँके हे मलावं चुइँचुइँ पुक च्या त्वनाछ्वत ।
१४ छघुतु यानाः घुर्के छ्वयेगु– गथे नये धैथें जूगु झोल वासः जिं ला म्हुतुइ प्वंकाकथनं सवाः हे मकासे छघुतु यानाः घुत्त धायेक घुर्का छ्वया ।
१५ छसासलं त्वनेगु– गपाय्सकं प्याः चाःगु जुइ, छगिलास लः वं

छसासलं हे त्वनाछ्वत ।
१६ पासलय् फयाः त्वनेगु– ल्वहंहितिं हायाच्वंगु लः, लःधालं त्वने मफयाः पासलय् फयाः इकंक त्वनावया ।
१७ भ्वपुयाः त्वनेगु– पुसिंगुलुतय् अय्लाः थ्वँ त्वनेत साइत हे म्वाः, मौकाय् लातकि न्ह्याथाय् च्वनाः जुइमा, नैतिकता हे त्वःताः भ्वपुयाः त्वना बीयः ।
१८ सुरुक्क सुरुक्क त्वनेगु– निदँ फुसांनिसें जिमि मचां थःथःम्हंतुं चम्चां तुयाः सुरुक्क सुरुक्क धायेक कँया भ्होल त्वने सयावल ।
१९ सुइँसुइँ त्वनेगु– अपीचाधिकःम्ह मचां तग्वःगु गिलासं छथल दुरु छसासलं हे सुइँसुइँ धायेक त्वनाछ्वल ।
२० सुल्ल सुल्ल सालाः त्वनेगु– पाइपं सुल्ल सुल्ल सालाः जूस त्वनेत थौंकन्हय्यापिं सुं मस्तय्त नं स्यना बीमाःगु मखये धुंकल ।
२१ सुइँत धायेक त्वनेगु– पार्टिभ्वय् वनाथाय् रामचां थःगु भाग अय्लाः त्वनेधुंकाः नं पासां मत्वंगु धकाः पासायागु भाग नं कया कथनं सुइँत धायेक त्वनाछ्वत ।
२२ हायाः त्वनेगु– लः त्वनेबलय् धयागु गिलासय् तयाः त्वनेगु स्वयां नं करुवां हायाः त्वने साः ।
२३ हुइँत धायेक त्वनेगु– ख्वलाय् बाथल दुगु कँ मचां मत्वँसेंलि वांछ्वये नुगः स्यानाः जिं हे हुइँत धायेक त्वनाबिया ।
२४ हुरुहुरुं त्वनेगु– सिन्चि, हलू तयाः दायेका तयागु लः छगिलास हुरुहुरुं त्वँसेंलि तिनि चिकुयाः थर्रर खाःगु छाति लुमुसे च्वनावल ।
२५ ह्वाराह्वारा त्वनेगु– नयेपित्याःगु भ्होंकय् बासिगु क्वाति नं क्वा हे मक्वाकुसे ह्वाराह्वारा धायेक त्वनाबिया जिं ला !
२६ ह्वह्वपुक त्वनेगु– पिहां वने हथाय् जूगुलिं वं ह्वह्वपुक हे च्या त्वनाः वन ।

४) फ्यतुइगु पहः

फ्यतुइगु जीवन पद्दतिया छगू अभिन्न आरामदायि मुद्रा खः । छम्ह मनूया उमेरया मापनकथंया ब्यवहारिक जुयावइगु स्वंगू त्वाथः दइ- छ्यनं चुइगुया ल्याखय्– ग्वतुलेगु, प्यनं चुइगुया ल्याखय्– फ्यतुइगु व तुतिं चुइगुया ल्याखय् दनेगु / न्यासि वनेगु खः । थ्व स्वंगू त्वाथः मध्यय् नित्वाथः फ्यतुइगु हे जुल । थ्व फ्यतुइगुया तःगू मुद्रा व आसन दु । हरेक आसन कथंया व हरेककथं फ्यतुनाया थःथःगु कथंया विशेषता दयाच्वनी ।

मुलेपतिं थ्यानाः फ्यतुइगु धकाः तुति निप्पां म्वय्थ्यानाः बँय् माथंवंक फ्यतुइगु, फ्यतुनाया दकलय् न्हापांगु आसन खः । थुकियात पद्मासन धाइ । 'पद्मासन' मुलेपतिया मूरुप खः । तुति म्वय्थ्यानाः अले जवगु व देय्पा तुति क्रस यानाः पालि निपां द्यःने स्वकाः भगवान बुद्ध फ्यतुइ थें फ्यतुइगु फ्यतुनाया दकलय् मुलगु आसन खः । ध्यानासन धकाः नं धायेगु याः, थुकियात । तर न्ह्याम्हं न्ह्याबलें अथे यानाः जक फ्यतुइ मखु । फ्यतुइगुया आसन व पहःत थुकथं दु –

१ उपरखुत्ति तयाः फ्यतुइगु (तिरखुत्ति मारय् यानाः फ्यतुइगुया पर्यायवाचि)– उपरखुत्ति तयाः फ्यतुइगु ब्यहोरा थाय् अनुसार मान व अभिमानया चिंध्वः खः ।

२ कय्कुनाः बाय् कातांमिंक फ्यतुइगु– द्यःया देगःक्वय् नांगापिं फ्वगिंमस्त चिकुयाः कय्कुनाः कातांमिंक फ्यतुनाः फ्वनाच्वन ।

३ कुमारि फ्यतुइ थें फ्यतुइगु– कुमारी पुजा याइम्ह न्ह्याम्हं कन्यामचायात पालि निपा प्यपुंकाः कुमारीमय्जु फ्यतुइ थें फ्यतुकी ।

४ तिरखुत्ति मारय् यानाः फ्यतुइगु (मेचय् फ्यतुइबलय् छपा तुति मेगु तुतिया द्यःने द्यतनाः फ्यतुइगु पहः)– पुलांपिं मनूत मेचय्

फ्यतुइबलय् नं थौंकन्हय्यापिं फुइँबाजतय्सं थें तिरखुत्ति मारय् यानाः च्वनी मखु ।

५ तुक्रुक फ्यतुइगु– गनं फ्यतुइथाय् मदयाः व बँय्सं तुक्रुक फ्यतुत ।

६ तुति निपां छखे स्वकाः म्ह म्वय्थ्यानाः फ्यतुइगु– बँय् फ्यतुइ मालकि तुति निपां छखे स्वकाः म्ह म्वय्थ्यानाः फ्यतुइगु थौंकन्हय्या ल्यासेतय् बानि हे जुइधुंकल ।

७ तुति भ्वःलंकाः फ्यतुइगु– थः स्वयां थँजिपिनिगु न्ह्यःने तुति भ्वःलंकाः फ्यतुइगु धयागु सभ्य मनूतय् नैतिकता मखु ।

८ तुति घ्यतनाः भ्वःलंकाः फ्यतुइगु– तुति निपा घ्यतनाः भ्वःलंकाः फ्यतुसेंलि तिनि त्यानुगु लन ।

९ तुति लखानाः फ्यतुइगु– मेचय् फ्यतुइबलय् नं फलय् फ्यतुइबलय् थें तुति निपां लखानाः फ्यतुइगु याइ ।

१० थचक्क फ्यतुइगु– तापाकंनिसें न्यासि वःगुलिं त्यानुयाः व त्वाथलय्सं थचक्क फ्यतुत ।

११ पालि निपां चुयाः, पुलि निगलं घय्पुनाः फ्यतुइगु– थासं मछिनाः च्वनेत थाय् मगानाः पालिं चुयाः पुलि निगलं घय्पुनाः फ्यतुइव तिनि न्ह्यंका ।

१२ पुतुं फ्यतुइगु / पुतुलिं च्वनेगु– प्यनं बँय् मथीक पालि निपां जक चुयाः पुलिछ्यं थकयाः फ्यतुइगु हे पुतुं च्वनेगु खः । फ्यतुनाया निगूगु मूल आसन पुतुलिं च्वनेगु खः ।

१३ पुलिं चुयाः फ्यतुइगु– द्यःयाथाय् न्ह्यःने पुलिं चुयाः, पालि लिस्वकाः ल्हाः निपां बिन्ति यानाः फ्यतुइगु भ्रीगु छगू भक्ति संस्कार खः ।

१४ पुलि धसय् जुयाः फ्यतुइगु (- म्ह तिंस्वाकाः)– च्वलापचिं धस्वाकाः पुलि धसय् जुयाः हसेंलि तिनि कलाःयात ख्याये धकाः स्वःम्ह मिजंया सः भचा नाइया वल ।

१५ पुलि छगः थकयाः फ्यतुइगु– फ्यतुनाः यायेमाःगु गुगुं गुगुं भ्कीगु नेवाः संस्कारया पुजा पुलि छगः थकयाः, व थकयागु पुलियात ल्हातं घय्पुनाः फ्यतुनाः पुजा यायेमाःगु परम्परा दु ।
१६ भेसेंमिंक फ्यतुइगु– जँ स्याःगुलिं जि ला न्ह्याथाय् फ्यतुइ माःसां छथाय् लिधनाः भेसेंमिंक फ्यतुइगु बानि हे जुइधुंकल धयां !
१७ माथंवंक फ्यतुइगु– मुलेपतिं थ्यानाः फ्यतुइगु हे माथंवंक फ्यतुइगुया पूर्वरुप बोलि खः ।
१८ मुलेपतिं थ्यानाः फ्यतुइगु– तुति म्वय्थ्यानाः पालि निपां सुचुकाः, मुलेपतिं थ्यानाः फ्यतुइगु नेपाःमि संस्कारया दकसिबय् बांलाःगु तरिका खः ।
१९ हनुमानद्यः फ्यतुइ थें फ्यतुइगु– तारा हानय् यायेगु थें जाःगु छुं विशेष कथंया कासा म्हितीबलय् बाहेक, सुं नं मनूत माःसां म्वाःसां हनुमानद्यः फ्यतुइ थें फ्यतुइ मखु ।

५) न्यासि वनेगु पहः

न्यासि वनेगु वयस्क जूगुया लक्षण खः । प्यपां चुयाः, माय्माय् यानाः ल्ह्यइपिं तकया मचात मचाल्याः खःसा, पलाः छिनाः ताय्तिति याये सलकि वं थःत थःम्हं तःधिकः जूगु तायेकी । उगु उमेरंनिसें थःगु तुतिं थःम्हं चुयाः पंगःरुपि लुफियात पचय् यायां न्यासि वनेगु हे जीवन संग्रामरुपि पलाःया हाथ्या धायेमाः ।

न्यासि वनेगु व पलाः छीगुया थी थी पहः दु –
१ आताआता पातापाता जुयाः न्यासि जुइगु– गांयाम्ह मनू शहरया मूलँपुं जुइमाःबलय् आताआता पातापाता जुयाः न्यासि वनाच्वन ।
२ उसिंउसिं पलाः छिना वनेगु– राममायाया प्वाथय् दुम्ह भौया लां दनावःलिसे स्वये हे सने मफु पहः वयेक उसिंउसिं पलाः छिना जुयाच्वन ।

३ किसिपलाखं न्यासि वनेगु– गंसिबलय् चत्त च्वंम्ह सम्राट ल्ह्वनाः भ्वरि खासांनिसें पलाः छिनाजुइगु हे स्वाथ्यास्वाथ्यामिंक किसिपलाखं न्यासि वनीगु जुइधुंकल ।
४ खासापलाखं न्यासि वनेगु– न्या थें चुल्लचाल्ल जुयाः जुइमाःम्ह माजुयात गथे जुयाः सुनां लाकाब्यूम्ह भौमचा खः मस्यु, ल्वास्यांमिंक खासापलाखं न्यासि जुइम्ह भौमचा लाः वल ।
५ खुत्यां कयाः न्यासि वनेगु– जिमि छम्ह पासायात मोटरसाइकलं क्यलाः तुति खूकासांनिसें म्वात्तले हे खुत्यां कयाः न्यासि जुइमाल ।
६ खुरुखुरु न्यासि वनेगु– बस पिया हे मच्वँसे व खुरुखुरु हे न्यासि वनाछ्वत ।
७ खूखूकयाः न्यासि वनेगु– न्हूगु लाकामं पुनाः तुति स्याःगुलिं खूखूकाकां न्यासि वनाः बल्लं छेँय् थ्यंकः वना ।
८ चखुंचापलाखं न्यासि वनेगु– सुथन्हापां उखेंथुखें ह्यइके जुजं तःमांबजेया न्यासि जुइगु पहः हे पालिं बँय् मथ्यू थें च्वंक चखुंचापलाखं लुचुलुचु न्यासि जुइगु बानि जुइधुंकल ।
९ चुलिंद्यः पहलं न्यासि जुइगु– इलय् ज्याकुथि थ्यंकः वनेमाःपिं म्ह्यायिपिं, भौपिं स्वयां नं उखेथुखे ह्यइथाय् ह्यइके जुइपिं बुरित चुलिंद्यः पहलं चुल्ल चुल्ल पलाः छिनाः स्वये हे लिमलाक्क ब्वां जुयाच्वनी ।
१० तायतिति यानाः न्यासि वनेगु– तायतिति यानाः न्यासि वनीगु पाखय् मचात तसकं हिसि दयाच्वनी ।
११ तिंतिंन्हुयाः न्यासि वनेगु– अस्यःपिं मिजंमस्त सतकय् नं तिंतिंन्हुयाः न्यासि जुयाच्वनीगु स्वये यःगु हे मखु का !
१२ तुकुतुकु न्यासि वनेगु– तकतिनि नकतिनि न्यासि वनेसःपिं मचातय् तुकुतुकु यानाः न्यासि जुइ साःप प्वाप्वःचाकथं (दुनेंनिसें याये न्ह्याइगु) न्ह्यइपुसे च्वनाच्वनी ।

१३ थुन्नां थुन्नां चुइक न्यासि वनेगु- छेँय् नं पिने नं याकःचां ज्या कत्ताये माःगुलिं च्वइके छक्वः वंम्ह लक्ष्मी छेँया ज्याय् लिबाइभनं थुन्नां थुन्नां चुइक न्यासि वयाच्वन ।
१४ दागिंपलाखं न्यासि वनेगु– न्यासि वनेगु मध्यय् दकसिबय् स्वमत मदुगु पलाःया छाँट, ख्वाःपातं सर्गः थस्वयाः म्ह येँ धेँ संकाः, धःधःपाक्क पलाः छिनाः दागिं न्यासि वनी थें दागिंपलाखं न्यासि वनेगु खः ।
१५ दुरुरुं ब्वां वनेगु– मांम्ह ज्याकुथिं लिहां वःगु सः तायेवं निदँ दुम्ह वया मचा अजिया मुलं दनाः दुरुरुं ब्वां वनाः मांया ल्हाः ज्वं वन ।
१६ दुर्रदुर्र ब्वाँय् वनेगु– न्यासि चाःम्ह मचा स्वाहानें दुर्रदुर्र कुहां वल ।
१७ धलिमलि जुयाः न्यासि वनेगु– अय्लाःगुलु छम्ह सतक छगुलिं थःगु यानाः धलिमलि जुइकाः न्यासि वनाच्वन ।
१८ धुकुधुकु पलाः छिनाजुइगु– मोटरबाइक गयेगु चलन अप्वया वसांनिसें धुकुधुकु धायेक पलाः छिनाजुइपिं लँजुवाःत धयापिं म्ह्व हे जक खनेदनि ।
१९ धेधेचुइक न्यासि वनेगु– छेँय् बुराम्ह बौया तःज्वर वःगुलिं इकुयाः पलाः छीबलय् धेधेचूसा, पिने वया ल्यायम्हम्ह काय् सुलिमय् वनाः भ्वपुक्क थ्वँ त्वनाः धेधेचुइक न्यासि वनाच्वन ।
२० धुकुधुकु पलाः छिनाः न्यासि वनेगु– निक्वः जंक्व सिधये धुंकूम्ह अजि धुकुधुकु पलाः छिनाः न्यासि जुइ फुनिगु खनाः जि ला ज्यः हे जुल धयां !
२१ ध्यत्ताः पहलं न्यासि वनेगु- श्यामचित पलाः भचा च्वयेकि धकाः धयागु ला ताःगु खः ला, मताःगु खः ला यानाः ध्यत्ता पहलं न्यासि वनाः लिबाकाःतुं पार यानाबिल ।
२२ ध्यागःपलाः छिनाः न्यासि वनेगु– न्त्याबलें न्त्याबलें ज्यां लिमलाःम्ह माइतताया न्त्याथाय् वंसां ध्यागःपलाखं थथाय्पलाः छिनाः न्यासि

वनेगु बानि हे जुइधुंकल ।
२३ पातापाता न्यासि वनेगु– लातापहलं पातापाता याना: न्यासि वनीम्ह जुया: सकसिनं वयात लाताबाउचा धाइगु ।
२४ पातरापातरा जुइक न्यासि वनेगु– तप्पागु चप्पल न्ह्याना: पातरापातरा जुइक न्यासि जुया: मचातय् न्ह्यइपुका च्वन ।
२५ पितिपिति न्यासि वनेगु– न्ह्याथाय् वनेगु जूसां हथाय् छ्त्तिं मचासे पितिपिति न्यासि वनेगु वया बानि हे जुइधुंकल ।
२६ प्याताप्याता न्यासि वनेगु– मवँसे मगा:गु ज्या छगुलिं याना: नेपाल बन्द जुया: मोटर चलय् मजूखुन्हु नं तिन्हिनया निभालय् प्याताप्याता न्यासि वना: तताया छेँय् थ्यंक: वन ।
२७ फता:फत न्यासि वनेगु– फताफत धायेक न्यासि वनेगु बानि दुम्ह जिमि केहेंनाप जि छ्त्तिं हे नाप वने मफु ।
२८ फय्लिंचा पलाखं न्यासि जुइगु– ज्ञानिमाया तता गंसिम्ह जुया: हे ख:, न्ह्याथाय् वंसां फय्लिंचा पलाखं चुल्ल चाल्ल धायेक न्यासि वनेफु ।
२९ ब्वांब्वां वनेगु– पासा छम्ह न्ह्य:ने न्यासि वनाच्वंगु खना: जिं वइत ब्वांब्वां वना: नापलाक: वना ।
३० भाताभाता न्यासि जुइगु / भात्राभात्रां न्यासि जुइगु– छेँज्या दक्वं सिमधयेकं छें पिहां वने मदुपिं भौमस्तय् छ्वा: नि मछा:, भाताभाता न्यासि मवंकं इलय् ज्याकुथि थ्यनी मखु ।
३१ भाताभाता न्यासि वनेगु (तत:पला: याना:)– समा:मय्जु भाताभाता न्यासि वनाच्वंगुलिं वयात तसकं लिबात धका: सी दु ।
३२ भ्वय्भ्वय् कँकं न्यासि जुइगु– भ्वय्भ्वय् कँकं न्यासि जुयाजुलकि, न्ह्य:ने ल्यूने च्वंगु जक ला छु, लँय् लुफिं हाइगु ल्वहंचा छग: नं होस दयाच्वनी मखु ।
३३ सुतिसुति धायेक पला: छिना जुइगु– न्ह्यागु ज्या यायेमा:सां,

गनं छ्थाय् वनेमाःसां सुयातं छुंछां मधासे खुनिपहलं सुतिसुति पलाः छिनाजुइगु वयागु बानि जितः छत्तिं हे लःलः मधाः ।
३४ सुतुहुं न्यासि वनेगु– तःमां म्हं मफु ला छु थें, लँय् जूम्हेसिया सुतुहुं पलाः छिनाः न्यासि वनाच्वन ।

६) स्वयेगु पहः

मिखा ! मिखा सकसियां निगः हे दु । व हे मिखां संसार खनाच्वनी । अले संसारं नं व हे निगः मिखायात स्वयाः मनू म्हसीका च्वनी । भीगु म्हया छता अभिन्न अङ्ग मिखा खः । मिखा मदुसा संसार हे अन्धकार ! तर मिखा दयाः नं थः अन्धकारय् लाः मवनेमा । छाय्धाःसा मिखां स्वयेगु नजर तःथी जक मखु, यक्व हे कथंया दु । बांमलाःगु नजरं छता सुयातं गुबलें स्वये म्वालेमा । थ्व हे भीसं मनंतुने ।

मिखां स्वयेगु थी थी तरिका थुकथं दु –
१ कन्ना चायापुक स्वयेगु– स्वयम्भु गलय् सँय् फ्वगिं मस्तय्सं कन्ना चायापुक मिखा कनाः च्वइके वक्वसिके फ्वनाच्वन ।
२ करुणा चायाः स्वयेगु (आत्मा दुनेया करुणां स्वयेगु)– मनू जुयाः मनूतय्सं मनूतय्त जक मखु, हरेक जीवतय्त नं करुणाया मिखां स्वये सयेके माः ।
३ केलेहें स्वयेगु– न्हापान्हापा अप्सरा धाःपिन्सं केलेहें मिखां स्वयाः ततःधंपिं ऋषिमुनितय्गु तपस्या हे भंग यायेयः धकाः न्यनातयागु दु ।
४ क्वथीक स्वयेगु– जिमि बाज्या धैम्हं, जिमिसं न्त्याथें जाःगु सामान न्यायेत इनाप याःसां बस्तुयात थःम्हं क्वथीक छक्वः मस्वयेकं चित्त बुभ्के जुइ मखु ।
५ खुनिमिखां स्वयेगु (खुनिं स्वइ थें स्वयेगु)– सुनां ज्या स्यंकी, व हे

न्हापालाक्क, ब्वः फये मालीभनं लुच्चानी जुयाः न्वँ मवासे पुलुपुलु मिखा कनाः खुनितय्सं स्वइ थें स्वयाः कायल यायेफु ।

६ ख्वाः ज्यानाः स्वयेगु– थी थी पहलं ख्वाः ज्यानाः क्यनेगुली व तसकं ताःलाः ।

७ गजिगुलु मिखां स्वयेगु– छाय् खः मस्यु, वं जितः न्हाचःनिसें गजिगुलु मिखां स्वयाच्वन ।

८ गिद्धमिखां स्वयेगु– ल्यासेतय्त हायेके यःपिं ल्याय्म्हत स्वयां नं गिद्धमिखां स्वइपिं ध्वग्गीबुरात ह्यामि पहः वयेक ग्यानापु खनेदु ।

९ गुलुभौनं स्वइ थें स्वयेगु– म्हुतु वानाः ल्वाये मज्यूपिं पिंलिपिं ध्वदुलकि वं वयात, वं वयात गुलुभौनं थें पुल्लधायेक मिखा कनाः स्वयाः तं ज्यंकाच्वनी ।

१० गुजुहुं मिखां स्वयेगु– छि, गपाय्सकं मछ्याःसे च्वंक गुजुहुं मिखां स्वःगु !

११ ग्यानापुक स्वयेगु– मूर्ख मनूया धूर्त बुद्धि धया थें सु मनूया थः कमजोरि दयाच्वनी, वं कर्पिन्त ग्यानापुक स्वयाः ख्यायेत स्वइ ।

१२ चिवा कयाः स्वयेगु– सुनां खनीभनं सुलाः सुलाः चिवा कयाः मखंक मखंक स्वः जुइगु तःधंगु पाप खः । अस्तमाया तःमां धयाम्ह ला, थः माजु जुयाः नं सदां भौपिनिगु क्वथाय् क्वथाय् वनाः चिवा कयाः स्वः जुइयः ।

१३ ज्वय्ज्वय् पियाः स्वयेगु– ख्यानाः त्याके मफुसेंलि वं जितः ज्वय्ज्वय् पियाः स्वस्वं वन ।

१४ तप्यंक स्वयेगु– बांलाःगु मिखां तप्यंक स्वयेगु हे लक्ष प्राप्तिया मूलँपु खः ।

१५ तँमं स्वयेगु– थःम्हं धैथे मजुलकि न्ह्याम्हेसितं तँमं स्वयेगु बानिं यानाः व मनू थः हे तंगुलुचा ख्वाः वयेधुंकल ।

१६ तुइँ तुइँ स्वयेगु (सुलाः सुलाः स्वयेगु)– सुलाकासा म्हितेबलय्

सुलाः तुइँ तुइँ स्वये थें, ज्याखँ ब्यवहारय् अथे यानाः स्वयेगु बांलाःगु बानि मखु ।

१७ तुइँक तुइँक स्वयेगु– म्हुतुं मछाः मछाः धाधां मिखां तुइँक तुइँक स्वयाच्वन ।

१८ तुलुतुलु स्वयेगु– व बेइमान खुँयात ख्याये जिक्व ख्यानाः गुलि खँ ल्ह्वकेत स्वल, तुलुतुलु जक स्वयाः, ख्याःपिं कायल जुल बरु, व कायल मजू ।

१९ तुंक स्वयेगु– बिकुराः स्वभावपिं मनूतय्सं नुगलय् न्हय्बः पाप तयाः न्ह्याम्हेसित नं नये थें तुंक स्वया च्वनेयः ।

२० त्वलहं स्वयेगु– नुगःदुनेया दुःख न्यनाबीपिं सुं मदुसेंलि, व नुगः स्वःम्ह जुयाः न्ह्याथाय् च्वंसां त्वलहं त्वलहं जक स्वयाच्वनेगु बानि जुयावन ।

२१ त्वलय् चायाः स्वयेगु– जुइ हे मखुगु खँ नं थःम्हं हे खनागु थें च्वंक पत्याः जुइकेकथं खँ ल्हायेफुम्ह व फताहा मैंचिया पहः खनाः जि ला त्वलय् चायाः वैत स्वयाच्वनाम्ह च्वनांतु का !

२२ त्वालां त्वालां जक स्वयेगु– नुगलय् खँ ल्हाःलिसे वया त्वालांत्वालां स्वयेगु बानि जुयावन, क्यनेयंकाम्ह जिमि किजायात व मिसां लत्थ यानाबिल ।

२३ ध्वँलं स्वः थें स्वइगु– वया चित्तय् मल्वयेक सुनानं छुं यातकि ला, म्हुतुं जक न्वमवासे ध्वलं स्वये थें मिखा हे लिमकासे पुलुपुलु जक स्वयाः कायल यायेफु ।

२४ नये थें स्वयेगु (मिखा हे लिमकासे स्वयेगु)– तसकं यःम्ह जूसा नये थें स्वयाः मतिना पिज्वयेकी, तसकं मयःम्ह जूसां नये थें स्वयाः इर्ष्या पिज्वयेकाः इबि याइ ।

२५ न्याये थें स्वयेगु– व ब्यक्वःचा, थःत भचा चित्तय् मल्वलकि ला न्याये थें स्वयाः इबि यायेफु बाऽ

२६ पुलुपालु स्वयेगु (पुलुक्क पालुक्क स्वयेगु)– पुलुपालुं स्वयेगु बानि धैगु उस्त बांलाः मजूसां माःथाय् माःकथं पुलुक्क पालुक्क स्वयाः ज्ञान मुना हये सयेके माः ।
२७ पुलुपुलु स्वयेगु– पुलुपुलुं स्वयेगु बानि दुपिन्सं, म्हुतुं न्वमवासे खालि पुलुपुलुं जक स्वयाः कायल यायेयः ।
२८ पुलुक्क स्वयेगु– इहिपाःया निंतिं म्ह क्यने यंकाम्ह जिमि भिन्चां, मछालाः खः ला, मययाः हे खः, म्ह स्वः वःम्ह मिजंयात पुलुक्क छकः हे मस्वः ।
२९ बागःमिखां स्वयेगु– जिमिगु पासापुचः मध्यय् रामचा छम्ह ला बागःमिखां स्वयाः भेल्लाः यायेगुली ला न्ह्यःने हे लाः ।
३० भुलूखां स्वइ थें स्वयेगु– कतःया भिं स्वये मफुम्ह व बागः, थःयात मयःम्ह मनू जुलकि ला मिखा पुल्ल कनाः भुलूखां स्वः थें स्वया च्वनेयः ।
३१ भ्वय्कनाः स्वयेगु– तच्वःम्ह बिरामिं मिखा भ्वय्कनाः स्वइगु धयागु अन्तिम सासःया छुमां जुयाबी यः ।
३२ भ्वाँय्भ्वाँय् स्वयेगु– न्ह्यःनें जक स्वयां मगानाः लिकथं गःपः स्वय्थ्यानाः नं न्ह्याम्हेसितं भ्वाँय्भ्वाँय् जक स्वइम्ह जुयाः व गुर्जुया नां हे भ्वाँय्भ्वाँय्चा जुइधुंकल ।
३३ मस्वः पहलं स्वयेगु– मस्वः पहलं स्वयेगु बानि अपाय्सकं मभिंगु मखुसां भिंगु कथंया चरित्र धाये नं उलि मिले मजू ।
३४ मछाः पहलं स्वयेगु– मछाः पहलं स्वयेगु बानि मिसातय् जक मखु, ज्या, खँ, थाय्कथं मिजंतय्के नं दइगु जुयाच्वन ।
३५ मभिं मिखां स्वयेगु– मभिं मिखां स्वइपिं हाकुनुगःतय् मिखां मभिंगु हे सिबाय् भिंगु गुबलें हे खनी मखु ।
३६ मिखां मि हे पिहां वइ थें यानाः स्वयेगु– गुम्ह मनू कायर जुइ, वं कर्पिन्त मिखां मि पिहां वइ थें च्वंक तंगुलुमिखां स्वयाः ख्यायेत

स्वइ ।

३७ यालिंमिखां स्वयेगु– नक्कलि स्वभावयापिं ल्यासेचातय् ल्याय्म्हत खनकि पिनें मछ्राः पहः क्यंसां दुनेदुनें यालिंमिखां स्वयेगु यायेयः ।

३८ यांमिखां स्वयेगु– भ्मी अजाअजिपिं आखः उस्त मसःसां ज्ञान बुद्धिया यांमिखां स्वयाः, लिज्ञां कयाः ज्याखँ यायेसः ।

३९ सिकुसिकु मिखा कनाः स्वयेगु– मिखा कमजोरि धकाः सीक सीक नं दुगु चस्मा मतसे सिकुसिकु मिखा कनाः मुलुइ सुका तयेगु कुतः यानाच्वन, जिमि अजिं !

७) ख्वइगु पहः

शारीरिक स्वस्थताया निंतिं नयेगु, त्वनेगु, जुइगु, ह्यलेगु अति आवस्यकया विषय खः थें, मानसिक स्वस्थताया निंतिं न्हिलेगु, ख्वयेगु, ह्यलेगु आदि नं अति आवस्यक ज्या खः । थुपिं मध्यय् ख्वयेगु धयागु न्हिलेगु ज्याया हकय् न्यने हे म्हाइपु थें हिसिं मलीगु ज्या थें खनेदु, तर अथे मखु । न्हिलेगु थें हे ख्वयेगु नं जीवन पद्दतिया निंतिं छता मजि मगाःगु टनिक खः । ख्वलकि मनूतय् आन्तरिक सम्वेदना प्रस्फुरन जुयाः मनयात स्थिर यानाबी । असह्य वेदना जुइबलय् गुबलें गुबलें ख्वये वइ मखु । अजाःगु बखतय् वैत न्त्याथे यानाःसां ख्वयेकेगु यायेमाः । यदि मख्वल धाःसा विरहि वेदना दुनेतुं सुनाः मनूया मानसिकताय् हे नं बांमलाःगु लिच्वः लानाः मनू बनावनीगु तकं जुइफु । उकिं ख्वयेगु धयागु नं भ्मीगु निंतिं अति आवस्यक !

ख्वयेगुया पहः तःथी दु –

१ आइँआइँ पाइँपाइँ जुयाः ख्वइगु– म्हतुं बांलाक न्ववानाः खँ ल्हाये मसःनिपिं मस्त अरिंचाः, म्हं मफु आदि न्त्यागु छगू जूसां छु याये, गथे याये जुइक हे, आइँआइँ पाइँपाइँ ख्वयाः दुख बीयः ।

२ उन्याय् उन्याय् याना: ख्वइगु– नकतिनि बूपिं ह्याउँमचात उमेरं मचाःतले हे उन्याय् उन्याय् यानाः ख्वइ । उन्याय् उन्याय्या ख्वःसलं व छेँय् ह्याउँमचा दु धकाः सीदु ।

३ ख्वख्वं न्हिलाहइगु– असह्य वेदनाया हुनिं मचा सीम्ह मांम्ह ख्वख्वं न्हिलाहल । थुखे, छम्ह ह्यामिचाम्ह झेल्लाःसिंचाम्ह मचा थःम्हं धैथे जुयाः थः जक त्यायेवं ख्वयाच्वँच्वं हे ह्यामिपहलं हररं न्हिलाहल ।

४ ख्वबि सुचुकाः ख्वयेगु– ख्वबि सुचुकाः ख्वयेगु धयागु थःयात थःम्हं सजायँ बीगु खः ।

५ छाति दायाः ख्वयेगु (विरहरुपि अधैर्यताया पराकाष्ठा)– भाःत मदुबलय् हे उलि मख्वःम्ह मायाकाकि, वया याकःकाय् मदुबलय् छाति दायाः ख्वःगु स्वयाच्वंपिनि हे छातिं फये मफु ।

६ दिन्कि मचे यानाः ख्वयेगु (दिनिदिनि ख्वयेगु)– स्वये नं राक्षस पहः वःम्ह व मचा, वयात छुं भचा चित्त बुझे मजू थें जुलकि ला, ह्ययेकां ह्ययेके हे मफयेक दिन्कि मचे यानाः ख्वया बीधुंकी ।

७ न्ह्युन्ह्युं ख्वयाहइगु– नःलि ल्यासेचात छथ्वःचा, थवं थवय् च्यःख्याः यानाः कुचुकुचु नकाः न्ह्युन्ह्युं फिनां फी मफयाः लिपा अथें च्वःप्वः मदयेक ख्वयाहल ।

८ प्याँय्क ख्वइगु– उप्वः यत्थे तयातःपिं मस्त न्ह्यागु छगुली चित्त बुझे मजूसां प्याँय्क ख्वयाक्यनेगु इमिगु विशेषता हे खः धाःसां छुं मपाः ।

९ बनावंक ख्वयेगु / असह्य वेदनां ख्वख्वं ख्वया हे मचायेक ख्वयेगु– भाःतम्ह आक्सिडेन्ट जुयाः सित धकाः आकाभाकां खबर न्यनेवं कलाःम्ह ख्वःगु धैगु ला, ख्वख्वं बना हे वन ।

१० बँय् ग्वारागवारा तुलाः ख्वइगु– थ्व मचा छु जुयावःगु, छुं जुलकि हे न्ह्याबलें बँय् ग्वारागवारा तुलाः ख्वइगु जुयावल ।

११ म्हुतु छप्वाः जक वाय्वाय् हालाः ख्वया क्यनीगु– स्वार्थिपिं मनूत विपत्तिकालय् नं, पिनें क्यनेगुया निंतिं म्हुतु छप्वाः जक वाय्वाय् हालाः ख्वयाक्यनी ।
१२ सुकुसुकु ख्वयेगु– थःगु हे छेँय् थःयात हिस्याका च्वनेमाःगुलिं नुगः मछिंकाः क्वथाय् वनाः सुनानं मतायेक याकःचा सुकुसुकु ख्वयाच्वन ।
१३ सर्गः थ्वक्क ख्वयेगु– मस्त मस्त निम्ह तःकेहें ल्वानाः किजायात सोफां कुर्कूम्ह भेल्लाःम्ह तताम्ह ब्वः फयेमाली धकाः थः हे न्हापांतु सर्गः थ्वक्क ख्वयाबिल ।
१४ हिकुहिकु लनाः ख्वयेगु/ हिकुहिकु लँलं ख्वइगु– कन्यादान बिसांनिसें ख्वःम्ह म्ह्याय्मचा लसकुस यायेत मोटरं क्वकाःबलय् तक नं हिकुहिकु लनाः ख्वयाच्वन तिनि ।
१५ हिहिललं ख्वयेगु– बिना कारणं ब्वः जक फयां मगाः, द्वपं नापं फये मासेंलि व ला नुगलं हे सहः याये मफयाः दिकां दिके मफयेक हिहिललं हे ख्वल ।
१६ हिरिहिरि मिंक ख्वयेगु– असह्य वेदनाया हुनिं व सः तज्याक ख्वये मफयाः नुगलय् दुने जक हिरिहिरि मिंक ख्वख्वं हे बनावन ।
१७ हुंहुं ख्वइगु– लक्ष्मीरुपि म्ह्याय्मचा पित ब्यूबलय् लक्ष्मी हे पिहां वंगु ला धै थें जुइक नुगः मछिंकाः हुंहुं ख्वयाः छेँजःपिन्त तक हे हुंहुं ख्वयेका वन ।
१८ हुइँहुइँ ख्वयेगु– मचात जक मखु, गुबलें गुबलें तःधिकःपिं नं 'ध्वं हाल' धकाः गिजय् यायेक यायेक हे च्वः नि प्वः जुइक बिसिद्धि पहलं हुइँहुइँ ख्वये यः ।
१९ ह्वाँय्ह्वाँय् ख्वयेगु– माक्व स्वयां अप्वः मानय् यानातःम्ह जुयाः मखा जुइ, व म्ह्याय्मचा थःम्हं धइथे मन्तकि ला छ्वाः मछ्वाः हे मधासे मस्त ख्वइ थें ह्वाँय्ह्वाँय् हे ख्वयाक्यनीगु धयां !

च्वय् न्ह्यथनागु ख्वयेगुया छुं छुं पहःत बाहेक न्यासि, प्यासि, भ्वासि, ख्याच्वः आदि मानव चरित्रया विचित्र चित्रण अनुरुपं, ख्वयेगुयात छता माध्यमया रुपय् छ्यलाः मनूतय्सं ख्वयाक्यनेगु याइ ।

ख्वयेगुया थी थी पहः थथे थथे नं जुइफु–

क) अय्लाःया सूरय् ख्वइगु- वाय्वाय्, भ्याय्भ्याय्, हुइँहुइँ ।

ख) अय्लाःया सूरय् ख्वयेगु ।

ग) अरिंचायाः ख्वयेगु ।

घ) अस्यःपहलं ख्वयेगु ।

ङ) आकाझाकां प्याँय्क ख्वयेगु ।

च) करंबरं ख्वयेगु ।

छ) कर्पिनिगु विरहय् थःम्हं नं नुगः मछिंकाः ख्वबि हायेकीगु ।

ज) खिचा ख्वः थें ख्वयेगु ।

झ) ख्वख्वं म्हुतु (खःगुं मखुगुं, माःगुं म्वाःगुं) बकय् यायां ख्वइगु ।

ञ) ख्वये बच्छि न्हिले बच्छि यानाः ख्वइगु ।

ट) ख्वाः त्वपुनाः ख्वइगु ।

ठ) ग्याःपहलं ख्वयेगु ।

ड) घ्वंसः वयेक ख्वयेगु ।

ढ) घ्वंसः वयेक बाय् तिस्सः वयेक मज्यू मज्यू ख्वयाक्यनीगु ।

ण) घ्वंसः पिज्वयेकाः ख्वइगु (विशेष परिस्थितिइ मिजंत)

त) चिल्लाय् चिल्लाय् दनाः, छाती दायाः, लसिं खानाः, तिंतिं न्हुयाः ख्वइगु ।

थ) च्याल्लचिल्ल हालाः ख्वयेगु ।

द) च्याल्ल मिंक ख्वइगु (मिसात)

ध) छेँ थर्कय् यानाः बाय त्वाः थ्वक्क ख्वइगु ।

न) छुं नं बाह्य प्रभावं ग्याना: आकाभ्काकां चिच्चे याना: हाला: ख्वइगु ।

प) भ्का:भ्का: दिना: ख्वयेगु ।

फ) भ्का: भ्का: दिना: ख्वयाक्यनीगु ।

ब) तँम्वं मि जुया: ख्वयेगु ।

भ) तिंतिं न्हुया: ख्वयेगु ।

म) त्वा: थ्वक्क ख्वयेगु ।

य) दिगिदिगि खाना: ख्वयेगु ।

र) दिप्पा: मदयेक ख्वयेगु ।

ल) द्य: व:पिं थें दिगिदिगि खाना: ख्वइगु ।

व) न्त्य:ने सु दु, वयात घय्घय् पुना: ख्वयाक्यनेगु ।

श) प्याँय्प्याँय् ख्वयेगु ।

ष) मिखा तिसिना: ख्वइगु / व स्या:, थ्व स्या:, म्हं मफु, घा:पा: आदि सह: याये मफया: ख्वइगु / हूहू हाला:, स्यूस्यू हाला: ख्वइगु ।

स) मिखा तिस्सिना: ख्वयेगु ।

ह) मेपिं ख्व:गु खना: ख्वयेगु ।

क्ष) म्हुतुसि प्यखुंका: ख्वयेगु ।

त्र) लागिलागि चाया: सना:, ह्ययेक: व:म्हेसित हे चिचिमिचि त्याना: ख्वइगु ।

ज्ञ) लागिलागि चाया: / हीमी चाया: ख्वयेगु ।

क) लसिंखाना: ख्वयेगु ।

ख) वाक्कुछिना: ख्वयेगु ।

ग) सुनानं माने याना: ह्ययेकूलिसे भ्कन माते जुया: ख्वया:, ख्याना: मान कायेत स्वया: म्हुतु हे वाना: ख्वयाबीगु ।

घ) स्या: सह: याये मफया: ख्वयेगु ।

ङ) हाला:हाला: ख्वयेगु ।

च) हू वयेका: ख्वयेगु ।

छ) हू व:पिं थें तुति बस्वाना: ख्वइगु ।

ज) ह्ययेकूसां मह्यसे विसिद्धि पहलं हुइँहुइँ हाला: ख्वइगु ।

८) द्यनेगु पह:

मनूया जीवनय् नयेत्वने, न्हिले, ख्वये, आदि अतिकं आवस्यक विषय ख: । थुपिं विषयत मध्यय् द्यनेगु धयागु थुपिं स्वया: नं तसकं आवस्यक खनेदु । क्रियाशील जीवनयात झासु फिका: शरीरया सम्पूर्ण बाह्य व आन्तरिक अवयवया गतिविधियात तकं आराम बीगुया निंतिं चान्हय् चच्छि न्ह्य: वयेकेगु यायेमा: । न्ह्य: वयेका: द्यनेगु धयागु हे थकित शरीरयात आराम याना: त्यानु लंकेगु ख: । धाइ नापं दु- 'चच्छिया न्ह्यलं छवा:यात सजाइँ' । छन्हु बाय् छछा: मनयां मनूतय्त छुं जुइ मखु, तर छन्हु जक मद्यन बाय् चच्छि न्ह्य: मवल, न्ह्य: पा: जुल धा:सा व शारीरिक तवरं जक मखु, मानसिक तवरं हे नं अस्वस्थ जुइफु । बच्छि जीवन 'न्हि' बाय् न्हिनसिया ख:सा चच्छि जीवन 'चा' बाय् चान्हसिया ख: । उकिं न्हिच्छिया क्रियाशीलताया हकय् चच्छि द्यना: आराम कायेगु अति आवस्यक जू ।

द्यनेगुया त:थी पह: दु –

१ क्वपुसां पुया: द्यनेगु– क्वपुसां पुया: द्यंगुलिं, मिखाग्व: हे पुग्लुपुग्लु जुइक ख्वा: फुलय् जुया: ख्वा: भ्यातुसे च्वं धका: हालाजुल ।

२ खिचान्ह्यलं द्यनेगु– खिचान्ह्य: धका: न्ह्य: सालुक द्यनेगु बानि दुपिन्सं पिने छुं गनं तिरिक्क स: वलकि हे न्ह्यलं चायेके फु ।

३ खिचा द्यनी थें चा:तुला: द्यनीगु– न्हूसतक थें जा:गु मूसतकय् नं गुलिखे फ्वग्गिंमस्त खिचानापंतु घय्पुना: खिचा द्यनी थेंतु चा:तुला:

द्यनाच्वने यः ।
४ घ्वंस्यानाः द्यनेगु– घ्वंस्यानाः द्यनेगु धयागु स्वयेबलय् उलि बांलाः मजूसां जितः उखुन्हु छकः प्वाः स्यानाः अय् च्वने थय् च्वने मदयाः छु याये गथे याये जुयाच्वंबलय् फुंग छगः प्वाथय् न्वकाः घ्वंस्यानाः द्यँसेंलि तिनि याउँक न्ह्यः वल ।
५ चात्तुवानाः द्यनेगु– ल्हाःतुति वान्छ्वयाः चात्तुवानाः द्यँसेंलि तिनि म्हया साः साः तिप्यनाः त्यानुलनाः याउँक न्ह्यः वल ।
६ छग्वाराचिनाः द्यनेगु– चिकुलाया चिकु सहः याये मफयाः निपु सिलः द्यतनाः फायाः छग्वारा चिनाः द्यँसेंलि तिनि याउँक न्ह्यः वल ।
७ तुति कय्कुंकाः नं पुलिछ्यं निगलं घय्पुनाः द्यनेगु– तुति कय्कुंकाः पुलिछ्यं निगलं घय्पुनाः द्यनेगु, द्यनेगुया स्वरुपय् सोमतदार आसन मखु, तर, चिकुलां चिकुयाः चिकु सहः यायेत लँसिथय्, फल्चाय्, देगलय् फ्वग्गिंत थथे यानाः हे द्यनाच्वनी ।
८ तुति कय्कुंकाः द्यनेगु– उप्वः धै थें मनूत द्यनीबलय् तुति भचा कय्कुंकाः हे द्यनेगु याइ ।
९ थरुंक्वरुं त्वपुयाः द्यनेगु– थरुंक्वरुं त्वपुयाः (छ्यनंनिसें तुति थ्यंक त्वपुइक) द्यनेगु बानि दुपिनि चिकुला नि बर्खा, सालुगु फांगाचा छपुंसां ज्यू बरु, छ्यनंनिसें तुति थ्यंक त्वपुयाः मद्यंकं न्ह्यः वयेके हे फै मखु ।
१० थस्सःमुस्सः पायाः द्यनेगु (ल्हाःतुति चातुंवानाः द्यनेगु)– थस्सःमुस्सः पायाः द्यनेगु आसन उलि सोमतदार बांलाः मजूगुलिं थथे यानाः द्यनीपिन्त लाखे लसिं द्यने थें द्यन धकाः हिस्यायेगु चलन दु ।
११ थस्सः पायाः द्यनेगु– ह्याउँमचायात चिकं बुकाः थःगु लिक्कसं मांम्हं मचायात थस्सः पायेकाः याउँक थ्यनातल ।
१२ न्ह्यःसः वयेक द्यनेगु– ग्वतुलाः न्ह्यः हे वयेके लाइ मखुनि थें च्वं, न्ह्यःसः वयेक द्यनीपिं नाप द्यनेबलय् गुबलें चितासू दयेक न्ह्यः

वयेकाः द्यने दै मखु ।
१३ न्ह्यःसू चाइगु– न्ह्यःसू चाइगु छगू कथंया ल्वय् खः । द्यनेगुया बानि मध्यय् न्ह्यःसू चाइगु थें बांमलाःगु बानि छुं हे मदु । न्ह्यसपुली वं छु याइ, छु मयाइ, धाये हे फै मखु । अप्वः धया थें, न्ह्यलय् बरबरे यानाः न्ववायेगु निसें कयाः न्ह्यलय् दनाः न्यासि वनाः मती वःथे छुं छुं यायेगु जक मखु, सुयातं स्यानाः, थः नं सीगु ज्या तकं यायेयःपिं दु । अथे जूगुलिं न्ह्यसपुली दनाजुइबलय् वयात थारा न्हुइक म्हय् थियाः न्ह्यलं थना बीमाः ।
१४ न्ह्यलय् न्ववाइगु बानि– द्यनाः क्वात्तुक न्ह्यः हे वःगु खै मखुनि, बरबरे यानाः न्ववाना हयेधुंकी, जि ला अजाःपिं नाप द्यने ग्याः बाऽ
१५ फिलिं द्यनेगु– जवं बाय् खवं चुयाः छपा ल्हाः तप्यंक म्हया द्यःने तयाः द्यनेबलय् म्ह हे याउँसे च्वनाः याउँक न्ह्यः वः ।
१६ फ्यतुनाः न्ह्यः वयेकेगु– बुरिपिं फ्यतूथाय् तक्कं न्ह्यलं ब्वानाः द्यंसां ल्यासेपिं न्ह्यलं ब्वाइगु उलि पायृछि खनेदु थें जितः मताः ।
१७ बागः मिखा कनाः द्यनेगु– बागः मिखा तुइसे च्वंक, पुलुं कनाः द्यनेगु बानि दुपिं मनूत द्यनाच्वनीगु खनीबलय् म्ह हे कुच्चुसे च्वनेयः ।
१८ भगवानद्यः द्यनी थें द्यनेगु (शयनासन)– तुति निप्पां भ्वःलंकाः जवं चुयाः, जवगु ल्हातं छ्यंयात आड बियाः द्यनेगु धयागु साप हे आरामदायि आसन खः खनिंसा !
१९ भेसेंमिंक द्यनेगु– दम मुसु वैम्ह जूगुलिं जिमि बाज्यायात थ्यनेबलय् फुंग ततं चिनाबिलकि भेसेंमिंक च्वनाः फुंगय् लिधनाः द्यनेगु याइ ।
२० म्हुतु वांखायाः द्यनेगु– म्हुतु वांखानाः द्यनेगु बानि दुपिनि, द्यनाः दनीबलय् (न्ह्यलं चाइबलय्) कथु गनाः ह्वह्वपुइ यः ।
२१ लिधनाः द्यनेगु– ग्वतुलाः द्यनकि हे कथु उलिउलि मिनाः मुसु थ्वास्थ्वास् वइम्ह ल्वगि जि, नाइटबसय् च्वनावयाखुन्हु सीटय् लिधनाः याउँक न्ह्यः वयेका वया ।

२२ सनाः द्यनेगु– द्यँसांनिसें अथे सं थथे सं मदयेक सनाः द्यनेगु बानि दुपिंनाप द्यनकि, लिक्क द्यना च्वंपिनिगु च्यूताः हे मतसे मतसे ल्हाःतुतिं ल्हाकः वयेयः ।
२३ सँन्त्यः वयेकाः द्यनेगु– द्यने लातकि ला वया न्त्यः मगाकं न्त्यागु न्त्याथे जूसां छुं मतलब मदु जक मखु, म्हय् गिलिगिलि यानाः थंसां हे न्त्यलं दनी मखु, सँन्त्यः वयेकाः द्यना हे च्वनी । अपाय्सकं दिरिदिरि मिंक भ्वखाय् ब्वःगु मचाःगु जक मखु, म्हय् गिलिगिलि यानाः थनं तक हे न्त्यलं मचायेक सँन्त्यः वयेकाः द्यनाच्वन का व अलछिनाःम्ह भुयूचा !

९) हालेगु व न्ववायेगु पहः

हालेगु व न्ववायेगु मनूया अन्तर्निहित भावनायात म्हुतुं सः पिज्वयेकाः ब्यक्त यायेगु क्रियाशीलताया सःया (खँग्वः) शब्द परिचय खः । वाक्शक्ति दुपिं बाय् न्ववाये सःपिं म्हुतुं न्ववाइसा वक् फुते मजूपिं ल्हाः भाय् यानाः, ख्वाः ज्यानाः, खँया भाव अनुसार मिखा, म्हुतु संकाः थःगु नुगः दुनेया भाव ब्यक्त याइ । म्हुतुं पिहां वइगु हरेक छगू वचन हे नं जीवन न्त्याकेगुया छगू मूलँपु जुयाबी । नम्र बोलि, छ्वारि वचन, छुच्चा बोलि आदिया भावत न्ववायेगुया थी थी कथंया पहःचहःत जुयाबी ।
१ अदब तयाः न्ववायेगु– मनूतय्गु स्तर व दर्जाकथं न्त्याम्हेसित नं अदब तयाः न्ववाइम्ह जूगुलिं मतिनायात मयःपिं सु मदु ।
२ कक्कजिनाः हालेगु– वयात छुं चित्त बुझे मजुइव हे कक्कजिनाः हालेगु याये धुंकी !
३ खाखामखा तुनाः हालेगु– रामचा ला लिपतय् व धाये थ्व धाये मधयाः खाखामखा तुनाः हालेगु यानाहल ।
४ खिचाभुजिं थें भुइँभुइँ हालेगु (पुतुपुतु हालाजुइगु)– छँया हामा

जुयां छु याये, हम्कय् याना: ज्या छता छुं याये फुगु मखु, या:पिन्त नं जस मबिसे खिचाभुजिं हाली थें थ:म्हं जक तायेक भुइँभुइँ हाला: कुंखिना जुइगु ।
५ चीसलं न्ववायेगु– वं चीसलं खँ ल्हाइगु बानिं याना: जिं ला छुं हे थुइके मफुत ।
६ च्व:प्व: मदयेक हालाच्वनेगु– खँ थुया: नं मस्त थें छु च्व:प्व: मदयेक हालाच्वनागु छ !
७ भ्यान्जुपा पहलं न्ववायेगु / नुगलय् वक्व म्हुतुइ वयेका: छेंछें मिंक हालेगु– व नानिनिनि धैम्ह, पाप दुम्ह मखु, हालीगु छता धा:सा ल्वाइम्ह थें छेंछें मिंक हाला: मा:गुली सकसितं हे स्यनेकने, कुंखिने याना: भ्यान्जुपा पहलं न्ववाना च्वनी ।
८ तत:सलं हालेगु– वया ल्वाइम्ह थें तत:सलं हालेगु बानि दु ।
९ तुत्तुतुसे हालेगु– छगू हे खँयात वं तुत्तुतुसे हाला: न्यंका च्वनेगु वया बानि दु ।
१० दथुइ प्वाक्क न्ववायेगु– उलि बांलाक खँ कनाच्वंगु जूसां वं दथुइ हे प्वाक्क न्ववाना: खँधा: हे दिकाबिल ।
११ ध्याचू नकेगु– जित: अप्व: ध्याचू नका: खँ ल्हानाच्वनीगु मय: ।
१२ नाइक न्ववायेगु– नाइक न्ववाइपिं मनूतय्सं न्त्याथे तसकं हालेत स्व:सां हाले हे फइ मखु ।
१३ नाइतुतु पहलं न्ववाइगु– नुगलय् भ्फिब: पाप तया: बच्छि थू, बच्छि मथू जुइक बात्वा: बात्वा: खँ ताये मदयेक सुचुका: ल्हाइगु पह:यात नाइतुतु पह: धाइ, अथे नाइतुतु पहलं न्ववाइपिं स्वया: छेराछेर न्ववाइपिं हे य: जित: ला !
१४ नुग: हे पीसे च्वंक न्ववाइगु– जिमि तता धयाम्ह न्त्यागु खँय् नं आ: थत्थें हे छुं जुइ ला जुइ ला धै थें, नुग: हे पीसे च्वंक ग्यानापुक्क खँ ल्हाये य: ।

१५ नुगलय् थुंदिक्क न्ववायेगु– विना कारणं सुयातं हे नुगलय् थुंदिक्क बचन ल्हानाः नुगलय् स्याके बी मज्यू ।
१६ न्याखे बकुलाक्क न्ववायेगु– धाःगु खँ छता त्याजीगु मखु, न्याखे बकुलाक्क न्ववानाः फुर्ति यानां छु याये !
१७ पुतुपुतु हालेगु– वँय् उइंत जक वँय्या सूरं पुतुपुतु हाला च्वनेयः धकाः च्वनां ला सुं गुम्हं सद्यपिं मनूत नं चायेकं बाय् मचायेकं बाय् बानि हे धाये, तालतालय् थःगु हे सूरं पुतुपुतु हालाच्वनीपिं दु ।
१८ प्याराप्यारा हालाच्वनेगु– थथे व धाः थ्व धाः मदयेक प्याराप्यारा हालेच्वनेगु धयागु नं हिसि दुगु खँ मखु ।
१९ बलंबलं न्ववाइगु– खुँखँ जक ल्हानाजुइम्ह बागःचित जिमि बाःनं ज्वनाः केलफेल यासेंलि तिनि बलंबलं म्हुतु वांखानाः खःगु खँ न्ववात ।
२० बिरसिक्कां खँ ल्हायेगु / बेबेक्वयेक न्ववायेगु– नुगः हाकुपिं मनूतय्सं खँ ल्हाइगु हे बेबेक्वःगुलिं जिं ला थुइकां थुइके हे फुगु मखु ।
२१ बुत्ता तयाः खँ ल्हायेगु– जिं न्ववानागु खँ पत्याः मजूम्ह जिमि बाःयात व हे खँय् जिमि निनिं बुत्ता तयाः खँ ल्हाना ब्यूबलय् जिमि बाः ला मख्ख जुयाः पत्याः जुयाच्वन ।
२२ भुनुक्क भुनुक्क जक हालाः न्ववायेगु– तं वःगु नं सी मदु, लय्ताः वःगु नं सी मदयेक, वं छु धयाच्वंगु खः व नं छुं पां मथुइक लामाजुं पाठ याइ थें भुनुक्क भुनुक्क जक हालाः ख्वाः थुस्स तयाजुइपिं मनूत मयः जितः ला !
२३ भ्वासि चायाः न्ववायेगु– भ्वासि चायाः न्ववायेत न्हापलाक्क थःगु ख्वाः निं थःम्हं स्वयेमाः, मखुसा थःगु न्हाय् थःम्हं ध्यने थें जुइ ।
२४ भ्वय्भ्वय् कँकं न्ववायेगु– व छकः भ्वय्भ्वय् कँकं हाःबलय् जि ला झस्के जुयाः, यानाच्वनागु ज्या हे त्वःफित का !

२५ भ्वय्कनाः हालेगु– थःम्हं मस्यूगु ज्याया खँय् ज्या यायेन्ह्यः छकः सुयाकें न्यनेकने मयासे भ्वय्कनाः हाःबलय् ज्या यायेत वःपिं हे थारान्हुयाः वाताहां जुल ।
२६ भ्वभ्वलुलुं हालाः ज्या याः जुइगु– निम्ह पिंलि जानाः माःगु कथं स्वयाः भुतूज्या याना च्वंकच्वंक नं, माजुम्ह जान्नेकार जुयाः भ्वभ्वलुलुं हालाः थः हे ज्या याः जूगु जितः ला छ्त्तिं हे लःलः मधाः ।
२७ मे हाले थें यानाः न्ववायेगु– हरे ! थ्व मस्त धयापिं, केहेंचिगु आइप्याड सुचुकाः वैततुं मे हाले थें हालाः ख्वख्वमख्व धायेक हायेका च्वन ।
२८ मेय् हाले थें हालेगु– घाः लाःगु तुती वासः तयाबियागु ला जितः थ्व मचां तुति हे ध्यनाकाःगु थें जुइक मेय् हाले थें भां भां हालाः दिन्कि मचे यानाः ख्वयाबिल ।
२९ लगः नि धगः जुइक न्ववायेगु– बात्वाः थलां छत्वाः थःयाकेतुं धया थें, खँ ल्हायेगु तालमाल मदुबलय् अजेय् धाक्व थःम्हं फया च्वनेमाः ।
३० विरसिक्का पहलं न्ववायेगु– भलादमिपिं मनूतय्सं कर्पिं मनूतय्त ध्याकाः विरसिका पहलं न्ववाये धयागु सै हे मखु, न त थःयात कर्पिन्सं विरसिका पहलं ध्याकाः ह्यमाःति याःगु धकाः वं सिया हे च्वनी ।
३१ सर्गः थ्वक्क हालेगु– सर्गः थ्वक्क हालाः जुलुस वःपिं सु धकाः च्वनां ला, स्कुलया मस्तय् फूटबल म्हिताः त्याका वःपिनिगु पुचः जुयाच्वन ।
३२ सर्गः हे ह्वगनी थें च्वंक हालेगु– पार्टीया जुलुसय् प्वाथय् च्वँक्व सासः पिकयाः नारा लगे यानावःम्ह ब्यक्वःचा मुल्याःयागु सः सर्गः हे ह्वगना वनी थें च्वंक थ्वः ।
३३ सः सुक्क हालेगु– बौम्ह सः हे सुक्क राग हालाः द्यः द्यःपिन्थाय्या

भजन मन्डलय् भजन याः जुइम्ह धयां, काय्म्ह ला सः सुक्क हालाः भाषण याः जुइम्ह नेतागिरि लानाच्वन ।
३४ सः हहपंकाः हालेगु– न्यान्हु अपसं च्वंम्ह रत्नाचिगु सः व नकतिनि नकतिनि तःल्वचं लाःम्ह वया केहेंया सः निम्हेस्यां उत्थें हे हहपं । अय्लाः त्वनाः म्हुतु ल्हानाः ख्यायेत स्वइम्ह भाःत खनाः सः हहपंकाः ग्याना मच्वँसे थुपाले वं ल्हातं म्हुतुप्वालय् तिप्पा नकाबिल ।
३५ सासलं सासः हे मजुइक हालेगु– ज्या यानागु धङ्ग मिले मजुलकि सासलं सासः मजुइक सनाः हाला जूसां जस काये मफये यः ।
३६ सूगु सलं न्ववायेगु– सेय्खं ज्वर वयाः सः सूम्ह जिमि मामं सूगु सलं न्ववाःगुलिं छु धायेत्यंगु खः, जि छ्यत्तिं थूगु मखु । तःधिकःम्ह भौयात किमि सिक्क ख्याना तयेफुम्ह बेखामाया तःमामं चीधिकःम्ह भौया न्ह्यःने सूगु सलं तकं न्ववाये भाःमखं ।
३७ स्याचुगु बोलिं न्ववायेगु (Vito Power धाये थें)– स्याचुगु बोलिं न्ववाये मफुतकि ला न्ह्याम्हेसिनं नं क्वत्यला तयेयः खनिंसा !
३८ स्यालय् तीगु बोलिं न्ववायेगु– चलाखपिं मनूतय्सं थःयात गाक्क लबः मवैगु ज्या जुलकि सोभ्कासाभ्कापिन्त ह्ययेकां जिल ला, ख्यानां जिल ला, स्यालय् तीगु बोलि ल्हानाः ज्या यायेत करं क्यंका बीयः ।
३९ स्याच्चुक न्ववायेगु (क्वातुगु बोलि ल्हायेगु)– थः भौ जुयाच्वँतले माजुया स्याचुगु बोलिं क्वत्यलातःम्ह च्वंम्ह जिमि मां, थौं थः हे माजु जुइधुंकल, अय्नं वं सुयातं छफुति धकाः स्याचुक न्ववानाः कत्ताना तये मसःनि ।
४० स्याये थें पाले थें सनाः हालेगु– मिसा अधिकारया नारा थ्वयेका जुइम्ह जिमि हाकिमसाहेब, छेँय् थःम्हं धैथे छता छु मजुल थें, मां कलाःयात हे सय्बय मतसे जिगु न्ह्यःने हे स्याये थें पाले थें यानाः सनाः हाःबलय् जितः ला गर्खेसे हे च्वनावल ।

४१ हीमी चायाः हालेगु– याःयाःथे मजियाः व ला हीमी चायाः हालेगु यानाहल ।
४२ ह्यामि पहलं न्ववायेगु– जिमि पासापिनिगु पुचलय् रामलालचा छम्ह थः दुनेया थःगु स्तर धैगु हे मदयेक न्ह्याम्ह नाप नं ह्यामि पहलं खँ ल्हाइम्ह जुयाः वं खँ ल्हातकि न्ह्याम्हेसियां तं वः ।

१०) हालेगु व न्ववायेगु पहः

न्ववायेगु व हालेगु पहः मध्यय् नं तंचायाः बाय् तँम्वः स्वभावं हालेगु स्वार्थि मनूया छता अनैतिक स्वरुपया स्वभाव खः । तंचाये मत्यः, तंचाये मज्यू, तंचाये धयागु बांमलाः, तं धयागु मनूया दक्व सिबय् तःधंम्ह शत्रु खः धकाः सकसिनं स्यू, अय्नं मनूत तंचाया च्वनी । हाकनं 'तँमं मिखां मखने यः' धयागु नं सुनां मस्यूगु खँ मखु । तर मनूतय्गु स्वाभिमान, वडप्पन, फूर्तिवाज, तःधंछु जुइगु बानि आदि अहम स्वभावया न्ह्यःने नम्रताया थाय् गौण जुयाबी ।

तंगुलुत तँमं हाला च्वनीगुया तःथी पहः दु–

१ आत्महत्याया धम्कि क्यनाः हालेगु– आत्महत्या याइपिं स्वयां आत्महत्याया धम्कि क्यनाः ख्यानाः हालीपिं दुस्मन खः धया थें ताः ।
२ खाखातुतुं हालेगु– तंया भ्रोंकय् नुवाःगु ला, प्रस्तनक्सां न्ववाये तकं मफयाः खाखातुतुं लागि लागि चायाः हाःगु, जिं ला छु धकाः हाःगु खः, थुइका काये हे फुगु मखु ।
३ खेखेतुतुं हालेगु– हामा धकाः अय्च्वंक हनाबना तयातलं नं थःम्हं धैथे छुं मजुलकि उग्रिमय् हे खेखेतुनाः हालेगु वया बानि हे जुइधुंकल ।
४ तिंतिं न्हुयाः हालेगु– मभिंपिं पासा संगतं यानाः व गधा मचा तं वलकि ला हतियार तकं ज्वनाः तिंतिं न्हुयाः हालाः जिमित ख्याः वइम्ह जुल का !
५ थःत थःम्हं चिचिमुचि त्यानाः हालेगु (हीमी चायाः हालेगु)– ख हे

मखुगु खँया आरोपय् थः कायर जुयाः हीमी चानाः थःत थःम्हं चिचिमुचि त्यानाः हालेगु स्वयां, थःत बियातःगु द्रपं धाक्व वैत हे धकाः प्वंका बी फयेके माः ।
६ दिगिदिगि खानाः हालेगु– व अय्लाःगुलु बाउचिया प्वाथय् प्यसलिं न्यासलिंति अय्लाः कुहां वनकि ला द्यः वःम्ह थें दिगिदिगि खानाः भुतुचुतु हाला हयेधुंकी ।
७ फनफन फन्कय् जुयाः हालेगु (मिखां ज्वय्ज्वय् पियाः, म्हुतु म्वय्म्वय् द्याकाः, न्हाय् फुइँफुइँ न्यायेकाः, तुति बबस्वानाः, ल्हाःया च्वलापचिं धधस्वाकाः हालेगु)– तंचाइ धकाः मानय् याना तःलिसे भ्रन म्वाःमदुगु त्वहः छ्गू लुइकाः फनफन फन्कय् जुयाः हालाः दक्वसित ख्यायेत बाकि मतइम्ह जुयाः धकाः पिहां वल ।
८ मखु मखुथे पाः फयाः हालेगु– न्ह्यागु खँय् नं कर्पिन्त पाः ल्यानाः थः छ्त्तिं मग्यासे मखु मखुथे पाः फयाः हालेगु, चुत्थापिं मनूतय् बानि हे जुयाच्वन का !
९ मिच्याक्क तं पिकयाः हालेगु– कारण छुं मसीकं न्यनागु भरय् मिच्याक्क तं पिकयाः हालेगु धयागु कुँचय् लाकामं प्यंके थें खः ।
१० मूतं पिकयाः हालेगु– माःगु थासय् मूतं पिकयाः हाले मफुपिं नेतातय्सं देय्या निंतिं छुं नं यानानये फै मखु ।
११ म्हुतु म्वय्म्वय् थ्यानाः ल्हातं पात्तु पालाः तं प्वंकेगु– थःयात मयल धायेवं, म्हुतु म्वय्म्वय् थ्यानाः ल्हातं पात्तु पालेवंतुं सुं मनूयात छुं जुइगु मखु, व ला थःगु म्हसीका थःम्हं बियाच्वंगुया दसु जक खः ।
१२ म्हुतुल्हानाः हालेगु– सभ्य समाजय् म्हुतुल्हानाः हालीपिनिगु गनं नं थाय् मदु ।
१३ लाखय् खानाः हालेगु– थःत थःम्हं बोध याये मफुतकि विहारय् वनाः बुद्धया ज्ञान कयावःसां लाखय् खानाः हालेगु बानि त्वःते फै मखु ।

१४ ल्हा:तुति बबस्वाना: मिखा ह्याउँक कना: हालेगु– व अधमम्ह नेता हा: थें वयाथाय् वइपिं मनूत नं व थेंतुं ह्याउँक मिखा कना: ल्हा:तुति बबस्वाना: हा:गु जूसा वयागु अन छु गति जुइगु जुइ !
१५ सरा: व थुकलं बिया: हालेगु– खास याना: अशिक्षित व विपन्नपिं, शहरं भचा पिनेयापिं मनूतय् समाजय् आ:तक्क हे नं सरा: व थुकलं बिया: कचमच याना: हालेगु बानि भचा भचा ल्यं दनि ।
१६ सासलं सास: मजुइक हालेगु– ज्या याना च्वंक च्वंक नं जान्नेकार जुया: सासलं सास: मजुइक हाला: थ: हे ग्यग्यतना: संजूम्ह व बुरा थ: हे इकुका: मुर्छ्या जुइका च्वनेमाल का !
१७ सु न्ह्य:ने दु, वयात हे हय्कया: हालेगु– बौम्हसिया तं वयाच्वंगु पा: लात थें, ब्वनेकुथी खाजा नयेत ध्यबा का:वंम्ह बफरा मचायात न्यता: च्याक्क दाया: लाक्व धया: ब्व:बिया छ्वत, मचायात हे हय्कया: हालाबिल ।
१८ स्याये थें पाले थें याना: सना: हालेगु– मिसा अधिकारया नारा थ्वयेका जूम्ह जिमि हाकिम साहेब, छेँय् थ:म्हं धयाथे निग्ति छुं मजुलकि मां, कला:यात हे सय्बय् मतसे न्ह्याम्हेसिगु न्ह्य:ने नं स्याये थें पाले थें सना: हालेय:, जिमित हे गर्खेसे च्वंक !
१९ ह्वेह्वेच्याना: हालेगु– म्हुतु क:मिया ज्याभ: मेपिं नाय:तय् गुकथं याना: जिल, थ: ग्यापनय् मलाकेगु कुतलय् कर्पिन्त ख्यायेया निंतिं ह्वेह्वेच्याना: हालेगु उमिगु नीति हे जुयाच्वन खनिंसा !

११) 'सीगु'यात धाइगु थी थी कथंया खँग्व:

संसारया मूल सत्य धयागु हे बुइगु व सीगु ख: । हरेक प्राणि जन्म कासेंलि छन्हु मखु छन्हु सिना हे वनी । थ्व अवश्यम्भावि ख: । उकिं स्वा:बलय् हे भ्कीसं सत्य धर्मय् च्वना: नैतिक कर्म पालना याना: लोकं ह्वाका च्वनेसयेके मा:, च्वनेफयेके मा: ।

सीगु धायेवंतुं मृत्यु सकसिया निंतिं उत्थें जुइ मखु । सुं नं प्राणिया व्यक्तिगत जीवनय् वइगु ल्वय्, कष्ट, आकाम्भाकां वइगु दुख आदिया हुनिं मृत्यु जुइफु । न्त्यागु हे हुनिं मृत्यु जूसां व मृत्युया स्वभावकथं मृत्युयात धाइगु थी थी कथंया मृत्युबोध सम्बन्धि खँग्वः दु –

१ अन्तिम सासः ल्हात– प्राण वन धयागु अर्थय् । खँपु- अनंलि वं अन्तिम सासः ल्हानाः प्राण त्याग यानावन ।

२ कय्गू काः वन– खास यानाः मनू सित, मन्त धयागु हे मथू मस्यूनिपिं मचातय्त सित धायेत ह्ययेकाः धाइगु खँग्वः । खँपु- मांम्ह सीबलय् 'छिमि मां कय्गू काः वन' धकाः थःत ह्ययेकु ह्ययेकुं बोध याःगु लुमंकाः मचां निनिम्हेसिके कय्गू काः वंम्ह जिमि मां गुबलय् लिहां वइ धकाः बरोबर न्यनाच्वनीगु खनीबलय् नुगः हे खुल्ल मिना वः ।

३ कालं यंकल– सितया साहित्यिक खँग्वः । खँपु- त्वाःया डन धायेकाः सकसितं ह्यपं ख्यानाजुइम्ह बिर्खेचा थौं अय्लाः त्वंबलय् ह्वपुयाः वयात कालं सालाः पाचिना यंकल ।

४ च्वलं पाखा गयावन– सित धयागु अर्थ छ्यानातःगु पुलांगु धार्मिक व काल्पनिक ऐतिहासिक स्वरुपया हिसिं मलीगु खँग्वः । खँपु- व थ्व मदयेक न्त्याम्हलिसे नं म्हुतु ल्हानाः, सराः बियाः छुच्चा पहलं ल्वायेत बाकि मतइम्ह बिरसिकाचा थः हे च्वलं पाखा गयावँसेंलि तिनि फछ्या जुल ।

५ जिवं पाः फयावन– जीवनय् दुने यायेमाःगु ज्याया गुथिपाः क्वचाःगुया अर्थय् । खँपु- जिवं पाः फयाः वनेमानि धकाः सीकाः म्वानाच्वंबलय् हे भ्रीसं सःथे स्यूथे, फुथे भिंभिंगु ज्या यानाः वने फयेके माः, सयेके माः ।

६ जीवनया अन्त जुइगु– थ्व मृतकप्रति सद्भावना प्वंकेगु खँग्वः

खः । खँपु- आयु आरोग्यया पुजा याकाः खेँय्सगं तकं कयाः जन्मन्हि हंम्ह तःबाः, उखुन्हु हे बहनी छु जू, गथे जू मस्यु, हाछिकाः छत्थु वःगु त्वहः, जीवनया हे अन्त जुयावन ।

७ ज्यान वन– सित खँग्वःया छता कृत्रिम मृत्यु बाय् बाह्य आक्रमणं प्राण वनीगु । खँपु- शत्रुतय्सं कक्कु कक्कु तिलं नं / बीख त्वंकलं नं मसीम्ह व अन्यायया विरोधी, देशभक्त परमेश्वर बाबु लिपतय् पुलिसया गोलिं ज्यान वन ।

८ भ्वकनित– थ्व सितया दकलय् सकलय् अनैतिक स्वरुपया खँग्वः खः । सीम्हेसित हे मनूतय्सं शत्रुताया भावनां स्वयाः धाइगु इबि ल्वाकज्याःगु खँग्वः नं खः । खँपु- सीधुंकूम्ह मनूयात भ्वकनित धकाः अपमान यायेत स्वयेगु धयागु हे थः नं गुलि तक्क दुस्मन खः धकाः क्यने थें खः ।

९ तरय् जुयावन– सिनावंम्हप्रति सहानुभुति प्वंकेगु व नुगः मछिंकाः धाइगु खँग्वः । खँपु- मिसागुलुचाम्ह काय्मचाया स्वगति स्वस्वं स्वस्वं वया बुरिम्ह मां बल्लं न्हयेदँया बैंसय् तिनि याउँक मिखा तिसिनाः तरय् जुयावन ।

१० तुति निप्पां भ्वःलंका वन– जुजुंनिसें रैति तक नं लिपतय् तुति निप्पां भ्वःलंकाः मवँसे मगाः ।

११ त्वःता वन– मृतकप्रति नुगः मछिंकाः ब्यक्त याइगु खँग्वः । खँपु- तःल्वचं कयाच्वंम्ह ल्यासेम्ह नानिं बुराम्ह भाःतयात अथें तयाः त्वःता वन का, छु याये !

१२ दिवंगत जुयावन– सित धयागुया दकलय् पुलांगु संस्कृति स्वरुपया धार्मिक खँग्वः । खँपु- मदयेधुंकूम्ह मनूया नामय् छुं नं पुजा, धर्म, दान, पुन्य याइबलय् परम्परागत संस्कृत खँग्वःकथं दिवंगत जुयावन धकाः धायेगु चलन दु ।

१३ देहावसान जुइगु– विशेष सम्मानित व्यक्तित्वपिं मन्त धायेवं

छ्यलीगु खँग्वः खः थ्व । खँपु- सिद्धार्थया जन्म जुयाः न्हय्न्हु दुखुन्हु मां महामाया देवीया देहावसान जूगु खः ।

१४ निर्वाण प्राप्त जुइगु– अलौकिक व्यक्तित्वपिं मन्त बाय् सित धाःसा छ्यलीगु खँग्वः खः थ्व । खँपु- सिद्धार्थ गौतम चय्दँया बैंसय् कुशीनगरया छगू बनय् निमा सालसिमाया दथुइ कुशासनय् बिज्यानाः अन्तिम धर्मदेशना याना बिज्याये धुंकाः सांसारिक भोगमुक्त, निर्वाण प्राप्त यानाबिज्याःगु खः ।

१५ परमधाम जुइगु– थ्व मृत्युवरणया छता हेमाति खँग्वः खः । म्वानाच्वनेसिकं सिनावंगु हे जिल धयाथेंया सम्मान बिनाया मरण खः । खँपु- अय्लाखं जीर्ण जूम्ह व ह्वेह्वेचा गुलु, सुइन्यादँया ल्याय्म्ह बैंसय् हे ल्यासेम्ह कलाः त्वःताः परमधाम जुयावन का ....!

१६ पाकुंछ्याँय् वन– सितया अर्थ मथूनिपिं मस्त बाय् मानसिकताया ज्ञान मदुनिपिन्त सित धायेत छ्यलीगु खँग्वः । खँपु- मांम्ह गन वन धकाः न्ह्याबलें न्यनाच्वनीम्ह उम्ह मचायात छिमि मां पाकुंछ्याँय् वन धकाः ह्ययेका तल ।

१७ प्राण त्याग यानावन / प्राण वन– थ्व मृत्युवरण जुयाः भिंगु लँपुइ लाः वनी धयागु भावनाया आसिकाया खँग्वः खः । खँपु- म्हं फत्तले हे विहारया सेवा यानाच्वंम्ह सेविका निनि, सुयातं कुचायेक दुख बियाच्वने म्वायेक छन्हु निन्हुया ल्वचं प्राण त्याग यानाः त्वःता वन । प्राण त्याग यानावंम्ह निनिप्रति सकल अनागारिकापिन्सं साधुवाद कामना यात ।

१८ प्राण वन / प्राण त्वःतल– सित धयागु अर्थय् । खँपु- मुछ्र्याँ कःम्ह बैनिनानिचित अस्पतालय् यंकुयंकुं हिक्कः छकः वयाः मतरय् हे प्राण वन । ल्वगियात बियातःगु अक्सिजनया सिलिन्दर हिलेत म्हुतुइ तयेका तःगु पाइप लिकाना च्वँतलेया दुने हे वं अन्तिम सासः ल्हानाः प्राण त्वःतल ।

१९ मदया वन– सित खँग्वःया पर्यायवाचि खँ, सहानुभुति दुथ्याःगु खँग्वः । खँपु- लुँपसल्या जुयां छु याये, सदां म्वानाच्वने दुगु शरीर मखु, आखिरय् वयागु लुँपसःक्वय् चान्हय् चान्हय् खिचा घय्पुनाः द्यनीम्ह फ्वगिंगं व वय्कः छु जुयाः खः मस्यु, छन्हुं हे मदया वन ।
२० मन्त– मनू नांया आत्मा फुत धयागु अर्थय् । खँपु- पहलमान जुयां छु याये, हाछिकां छत्थु वःगु त्वहः, छ्यंया नसा चब्बुनाः आसे हे धाये मलाकं मन्त ।
२१ मिखा तिस्सित– सितया पर्यायवाचि साहित्यिक खँग्वः । खँपु- मिखा हे तिस्सिना वँसेंलि छु याये ! वयागु इच्छा आकांक्षा दक्वं व नापंतुं सति वनाछ्वल ।
२२ मुक्ति वन– जन्म जरा मरणं पार जुयावनीगु विश्वास । खँपु- म्वाना च्वनीबलय् हे झीसं मनयात सुद्ध यानाः भिंगु ज्या यानाः सीधुंकाः मुक्ति वने फयेके माः ।
२३ मृत्यु जुइगु– सर्वसाधारण न्ह्याम्ह नं व्यक्तिपिं मन्त धायेवं छ्यलीगु खँग्वः खः थ्व । खँपु- मृत्यु जुइगु प्राणि मात्रया अनिश्चित ध्रुवसत्य खः ।
२४ सासः ल्हायेगु ल्वःमंकल / त्वःतल– निर्जिवता जुइगुया लक्षण । खँपु- लः व मि थें मिलय् मजूपिं निम्ह काय्पिनि दथुया ल्वापु जक स्वस्वं हे लिपतय् बुरि जुइ हे मलावं सोझाचाम्ह मामं सासः ल्हायेगु ल्वःमंका वन ।
२५ सासः चब्बुत / त्वःतल– सित खँग्वःयात धाइगु अनैतिक स्वरुपया खँग्वः । खँपु- तंया झोंकय् पासाम्हं मुर्कि चिनाः छत्थु दाःगु, छाती लानाः आसे हे धाये मलाक सासः चब्बुत ।
२६ सिनावन / सित– थ्व सीगुया दकसिबय् चल्तिगु सर्वसाधारणया बोलि खः । खँपु- सिनावनीगु झीगु थ्व देहयात सुनानं पनां पने फै मखु ।

२७ स्वर्गवास जुइगु– महान व्यक्तित्वपिं मन्त धाःसा छ्यलीगु खँग्वः खः थ्व । खँपु- झी जुजु त्रिभुवनया स्वर्गवास पश्चात वसप्वलया तःधिकःम्ह काय् महेन्द्र विक्रम जुजु जुयाबिज्याःगु खः ।
२८ हंस पिहां वन– थ्व सीगुया भचा साहित्यिक बोलि खः । खँपु- म्ह छम्हं मृतरुपि शरीर जुइधुंकल, अय्नं हंस पिहां वने मफुगुलिं नुगःचु छकू जक ल्हुकुल्हुकु सनाः तसकं हे कष्ट जुल व मनूयात !
१२) म्हया थी थी अङ्ग पिदनीगु सः
१ उलुउलु वइगु / खसखस वइगु– प्वाथय् दुनेया बायुया हुनिं पिदनीगु फय् बाय् सः ।
२ झसुकाः वइगु– दुने नुगलंनिसें जुयाः न्हासं पिज्वइगु वेदनाया सः ।
३ धक्काः वइगु– कथुंनिसें जुयाः म्हुतुं पिज्वइगु सः ।
४ न्हाय् थुइँथुइँ जुइगु– म्हुतुं पिज्वये माःगु सासः न्हासं पिज्वइगु ।
५ न्हासं तुनीगु– न्हाय्या हुनिं सासःया सः तुंसः वइगु ।
६ प्वाः न्याइगु– बायुया हुनिं प्वाथय् दुनेया अवयवं थी थी कथंया सः पिज्वइगु । गथेकि- कुइँकुइँ, घ्वार्रर, कुरुकुरु आदि ।
७ बोलि वइगु– म्हुतुं पिज्वइगु थी थी न्वसःया न्ववायेगु सः ।
८ मुसु वइगु– छ्याति थर्कय् जुइक स्वँपाँचं जुयाः म्हुतुं पिज्वइगु सः ।
९ मे न्यायेकेगु– मेयात थक्वनाप ल्वाकाः म्हुतुं ताक्क पिदनीगु सः ।
१० लापा थायेगु– ल्हाःपा थानाः सः पिकायेगु ।
११ वा न्ह्यइगु– वा न्ह्यययाः किरिकिरि सः वइगु ।
१२ वाक्काः वइगु– दुसासलं निसें जुयाः म्हुतु वांखानाः पिज्वइगु ।
१३ वाक्की वइगु– म्हुतुं पिज्वइगु प्वाथंनिसें वइगु उलुगु सासः ।
१४ वायु त्यागु जुइगु / खि तये वइगु– प्यँनं थी थी कथंया सलं फय् पिज्वइगु ।
१५ सासः वइगु– स्वँपाँचंनिसें न्हाय् व म्हुतु जुयाः मद्दिक दुहां पिहां

जुइगु फय्।

१६ सुलि पुइगु– म्हुतुसि निगुलिं च्वका लुइकाः उकिया ह्वतं पिज्वइगु सः।

१७ स्वांस्वां वइगु / छाति घिरघिर मिनीगु– सासः ल्हाये थाकुयाः सासः पिदनीगु।

१८ हाछिकां वइगु– न्हासं पिज्वइगु सः।

१९ हिकु वइगु– बायुया हुनिं अनियमित स्वरुपं म्हुतुं हिक्क हिक्क सः वयेक सासः पिज्वइगु।

२० ह्वपुइगु– कथु सर्कय् जुयाः म्हुतुं पिज्वइगु विस्फोटया सः।

निगूगु ब्व
अनुकरणात्मक शब्द (उबां खँग्वः)

१ छगः आखःया ज्वःलाःगु यासु खँग्वः-

ककःजीगु– तं व उसिचायाः हालेगु

कक्कः धाइगु– भ्याःगु थल गनीगु

कँकं धाइगु– तरक्क च्वंक ख्वइगु

किकी धाइगु– नसा नयेबलय् नसा सुख्खा जुयाः धुर्के थाकुइगु

कुकू धाइगु– नसा बांलाक मबुनाः नयेबलय् छ्वाःगुलिं यानाः नये थाकुइगु

केके तुइगु– स्याः सहः याये मफयाः म्ह चाचाः तुइकाः सनीगु

कौं कौं न्ह्ययेगु– पाकय् जुइ मगाःनिगु छुं फल वस्तु सः वयेक न्ह्ययेगु

क्वक्व छुइगु– छ्यं क्वछुइगु, छ्यं धस्वाना मच्वनीगु परिस्थिति

क्वंक्वंहालेगु– स्याः, वेदना, असह्य पिडा बाय् तसकं नये पित्याइबलय् पिज्वइगु सः

क्वाक्वा यायेगु– क्वकीचां चा क्वायेगु

क्वाक्वा त्यायेगु– तालय् मलानाः ब्वःबीगु

खखः धाइगु– खाइक सवाः वइगु

खूखू काइगु– न्यासि वनीबलय् निपा तुतिया सन्तुलन मदइगु

खेखे धाइगु– फन्के जुयाः तं क्यनीगु पहः

खौं खौं छ्यायेगु– मुड्कि चिनाः, ल्हाःपचिंया गलिं छ्यनय् मुइक ख्वायेगु

ख्वंख्वं थाइगु– न्ह्यागु नं वस्तु सफा यानां याये थाकुक फोहर जुइगु

ख्वाख्वा त्यायेगु– तालय् मलाःगुया हुनिं ब्वःबियां मगानाः ल्हातं नं ख्वानाः ब्वःबीगु

गेगे धाइगु– मिखाय् धू लाना: धू लिकाये धुंकूसां नं मिखा सुख मदइगु अवस्था
ग:ग: दइगु– माक्व स्वयां अप्व: दइगु
ग्वग्व: धाइगु– मिखाय् दुने धूधा: वंगु थें मछिं महसुस जुइगु
घघ: सुइगु– घय्सुया कायेगु
घेंघें धाइगु– मान या:गु मगा:भनं तं क्यनीगु
घ्वंघ्वं चुइगु– ज्याया अप्व: भारं याना: माक्व स्वयां अप्व: ज्या याये मालीगु
चच्च फुइगु– चफुना: बाकू यायेगु
चिची धाइगु– चिकुगुया महसुस जुइगु
चुचु मिनीगु– कंथा:थाय् च्वाच्वां च्वनीगु पह:
चेचे तुलीगु– नुगलय् स्याना: नुगलय् घा: लाइगु
चें चें धाइगु/च्वनीगु/मिनीगु– धुलं म्ह चासुया: सुख मदइगु
चौं चौं न्ह्ययेगु– कचिगु खाद्य फलफूल तरकारि स: वयेक न्ह्ययेगु
च्वाच्वा मिनीगु– फोहरि स्वरुपं चुस्चुस् चासुइगु
च्वाच्वा सुइगु– मसिनुगु च्वामुगु वस्तुं सुइगु
छछ: धाइगु– छुरछुर च्वंक बुइगु (ल: मगातकि बुइगु जाया छगू रुप)
छिछी धायेगु– घच्चाया: धाइगु खँग्व:
छुछू धाइगु– नसा बांलाक प्यात्त मबूनिगु अवस्था
छें छें धाइगु– प्यात्त धायेक मबू कथंया नसा घासा
छें छें च्वनीगु– नायू स्वभाव मदुम्ह मनू / छ्वारि पहलं हाला: खँ ल्हाइपिं
छ्वाछ्वा यायेगु– लखं छुं वस्तु सिलेगु पह: / स्या:थाय् ल:क्वा: तयेगु पह:
ज्वज्व धाइगु– छुं नं ज्या यायेत मा:गु वस्तु माक्व मदइगु

ज्वज्वः खाइगु– फुइँबाज जुइगु / मातय् जुइगु
झूझू चाइगु– लखं झू जुइक प्याइगु
झौं झौं यायेगु– छुं नं खाद्य तरकारि वस्तु गंक निभालय् पानाः लिपा झौं झौं च्वंकेगु
झःझः धाइगु– झकमक्क च्वनीगु / दन्न थिनाः झलमल जुइगु
झ्वःझ्वः लाइगु– झ्वः मिलय् जुइगु
झ्वाझ्वा यायेगु– तँम्वं कर्पिन्त सास्ना बीगु पहः
ततः क्यनीगु– अलमल जुइगु
तिती प्यनीगु– म्हयात तिल्ल तिल्ल प्यंकीगु
तिति यायेगु– मचामचापिं मस्त थ्यनेत मचाया म्हय् ल्हातं नाइक थपथपय् यायेगु
तें तें खँ न्याइगु– म्हुतुप्वाः हे मदिक्क खँ ल्हाये न्ह्याःम्ह बाय् खँ ल्हाइम्ह
तौं तौं दायेगु– ल्हाःया गलिं (गौ) कर्पिन्त छ्यनय् ख्वायेगु
त्वत्वःफीगु– ज्या सँसं हे ल्वल्वःमनाः त्वःफीगु पहः
त्वात्वा यायेगु– झंगः पन्छिं त्वाथं नसा क्वाइगु / ज्यासलय् सामान दयेकीबलय् मुगलं त्वात्वायाइगु
थथ्थः धाइगु– उर्जा मगानाः गनीगु
थथ स्वयेगु– च्वय् च्वय् स्वयेगु
थिथी धाइगु– गंसिसां बल्लाःगु ज्यान
थुथु याइगु– ई थुथु यानाः फाइगु पहः
थुथू धाइगु– कथं सूथाय् कं लिकाये मफुनिगु अवस्था
थूथू तुलेगु– सालुगु पतिचिंगु छुं नं वस्तु हाकःपाखें तुलेगु
थ्वंथ्वं सः वइगु– तज्याःसः बाय् संगुबाःया सः वइगु
देदेतनेगु– छगूया द्यःने मेगु सामान दिकेगु
देदेतनाः हालेगु– खँ ल्हाना च्वंथाय् जान्नेकार जुयाः द्यःने द्यःनें हाः

वइगु
थौं थौं दायेगु– मुर्कि चिनाः छ्यनय् कि छ्यनय् दायेगु
धधः पाइगु– तुति बाइगु स्थिति
धीधी चिनीगु– पाँय् चिनीगु
धूधू यायेगु– मचाभासं द्यनेत धाइगु / नच्चुक चुं ल्हुइगु पहः
धेधे चुलीगु– म्हया सन्तुलन मदइगु
धें धें दइगु– चुलुयाः फी मफयेक दइगु स्थिति
धौं धौं दायेगु / भ्वं भ्वं दायेगु– तंया भ्कोंकय् ल्हातं सुयातं जन्हुफातय् दायेगु
ध्वध्वः धाइगु– घाः पाकय् जुयाः न्हि दाइगु
ध्वःध्वः सालेगु– ध्वः सालेगु पहः
ध्वाध्वा यायेगु– छुं नं कडागु वस्तुं ध्याक्व कुनय्कानाय् गाः म्हुइगु बाय् ह्वखनेगु पहः / ल्हातं बाय् छुं नं वस्तुं प्रहार स्वरुप ध्वाध्वा यानाः सः बीगु
नुनु यायेगु– मचाभासं द्यनेत धाइगु
पँपँ चिनेगु– चाङ यानाः तयेगु
पँपँम्हुइगु– माक्व स्वयां अप्वः ब्वलनाः चिरिचिरि बाइगु
पिपी धाइगु– चिल्लो जुइगु
पेपे पुनीगु– क्वात्तुक प्यपुनीगु पहः
पें पें दनीगु– चकु वाइबलय् वस्तु कुचा कुचा जुयावनीगु स्थिति
पौं पौं दायेगु– मुर्कि चिनाः छ्यनय् दायेगु
प्वःप्वः खाइगु/चिनीगु– म्हय् ला बढय् जुयाः प्वः खानावइगु
प्वाप्वा न्ववायेगु– च्वापुकाः जुयाः दथुइ प्याच्च प्याच्च न्ववायेगु
फफ स्वयेगु– घुर्कि क्यनेगु
फिफि चिनीगु– फोहर, नचुगु धूया फि थाइगु
फूफू यायेगु– म्हुतुं फय् पुइगु

फेफे धाइगु– चिल्लो भ्याः जुइगु
फंफं तयेगु– सँप्वः मप्यासे सँ त्वःता तयेगु
फ्वफ्वः धाइगु– लःया ब्वति मगानाः सुख्खापन जुइगु
फ्वंफ्वं गाइगु– छुं विशेष हुनिं म्हया छुं गुगुं अङ्ग फ्वं गाइगु / छुं नं खाद्यवस्तु गथेकि छुचुंमरि छुइबलय् मिया क्वाःगु रापं उगु खाद्यवस्तु फुलय् जुइगु
फ्वाफ्वा यायेगु– ह्वलेगु/छ्वाकेगु/नचुगु सुख्खागु धू ब्वयेकेगु प्रक्रिया
बें बें लाइगु– छेड्कि छेड्कि लाइगु स्थिति
बःबः तयेगु– सालुगु वस्तु पँ चिनेगु
ब्यब्यक्वइगु– तमप्यंगु परिस्थिति
ब्वब्वस्यायेगु– ल्हाःपा प्यपुंकाः चाकरिपना क्यनेगु, बल प्रयोग यानाः सिलेगु, हीगु
ब्वांब्वां जुइगु– मस्त उखेथुखे ब्वांब्वां जुयाः म्हितीगु/लाः मलाः मधासे उखेथुखे जुइगु
भभः धाइगु– माःथाय् माःकथंया छाय्पा मदयाः बांमलाइगु
भभः न्हुइगु–आतय् चाइगु
भी भी थलेगु– भी छुतय् जूगु फलया भी छुतय् यायेगु
भेभेलुइगु– म्हया सन्तुलन मदइगु
भें भें बस्वायेगु– कुस्ति ल्वाइबलय् छम्हसें मेम्हसित ज्वनाः बस्वाइगु /नोक्सानि जुइकथं तमज्याइगु छुं नं विशेष सामान, भारि उखेथुखे यायेबलय् वांवां छ्वयाः ल्ह्ययक्वय् याइगु।
भौं भौं दायेगु– मुर्कि चिनाः जन्हुफातय् कि जन्हुफातय् मुइकेगु।
भ्वभ्वसुइगु– म्हया कमजोरिया हुनिं म्हया सन्तुलन मदयाः ख्वालं चुइ थें जुइगु
भ्वाःभ्वाः प्यंकेगु– निर्मम स्वरुपं तुतिं मदिक्क प्रहार यायेगु
मिमी धाइगु– चिल्लो खनेदइगु

ययुयय्सा– अममानित धंगं गिजय् यायेगु / तं बच्छि ख्याः बच्छिया अभिब्यक्ति / सुचुका तःगु खँ सीका कायेधुंकाःया अभिब्यक्ति

ललः धाइगु– लयुताःसू वइगु, हर्ष बाय् विस्मातं मिखाय् ख्वबि लेहेंलेहें बुयावइगु स्थिति

लेहें लेहें पुइगु– लखय् लेहें बुइगु / ज्याकुथि, अफिस, छेँजःपिं नाप ह्वनाच्वने थाकुया वइगु अवस्था

ल्वल्वसुइगु– नयेबलय् यःसां मयःसां म्हुतुइ क्वचय् यानाः स्वथनेगु

ववः धाइगु– पाकय् मजूनिगु सि बाय् पाख मवंगु नसाया सवाः, मसाःगु

वाह वाह धायेगु– तारिफ यायेगु / तारिफ यानाः धरःग्वारा गयेकेगु / खा, हँय्चायात सःतेगु

ससतीगु– लिक्क लिक्क लाइगु

सिसी धाइगु– सीसे च्वनावइगु

सेसेकुनीगु– मलीन अवस्था, कय्कय् कुनीगु

सेंसें मिनीगु / वइगु– दोहरि सासः वइगु बाय् सासः ल्हाये थाकुइगु अवस्था

स्वःस्वः वइगु– छ्वालुगु पदार्थ सुलसुलु वइगु

हहपनीगु– सासः ल्हायेबलय् कथुइ समस्या जुइगु ।

हाहाः यायेगु– लः ह्वलेगु, सुचिनिचि यायेत लः ह्वलेगु पहः ।

हिही लनीगु– दुर्नंनिसें नुगः मछिंकाः ख्वइबलय् हिकु लनाः ख्वइगु पहः

हेहेताइगु– सामान्य वस्तुइ छुं बाह्य प्रभाव लानाः वस्तु गाःगाः वनीगु

हेहेकुनीगु– म्हयागु ला कय्कय् कुनीगु

हें हें धाइगु– ह्याउँ ह्याउँ नःगु रङ्ग जुइगु ।

ह्वह्वपुइगु– कथुइ सर्कय् जुयाः सासः फी मफयेक मुसु वइगु

२ निगः खँग्वःया ज्वःलाःगु यासु खँग्वः-

उसिउसि यायेगु– ल्हातं म्हय् उसिउसि यायेगु
उसिउसि मिनीगु– व याये थ्व याये मदइगु।
कच्कच् हालेगु– ल्वापु खँ ल्हायेगु
कत्कत् त्वनेगु– लः हायाः त्वनेगु
कत्कत् न्हिलेगु– लसतां न्हिलेगु
करकर यायेगु– वाध्यताय् लाकेगु
कलकल न्ह्याइगु– खुसिचा मतापं न्ह्याइगु
काइँकाइँ यायेगु– चासु म्वयेगु
काचाकाचा सनेगु– हथासं सनेगु
काताकाता मिनीगु– घाः स्याइगु
काराकारा न्ह्ययेगु (काराक्क सः वयेक)– छ्चाःगु बस्तु न्ह्ययेगु
काराकारां गनीगु– सुकूचिंक गनीगु
कालाकाला यायेगु– खेँय कालेगु
कालाकाला कालेगु– लुँ वहः कालेगु
काःवा काःवा यायेगु– मचायात ल्हाःपचिं संकाः ज्याकाः ज्या स्यनेगु
कुइँकुइँ सः वइगु– खापा सः वइगु
कुलुकुलु यायेगु– लखं म्हुतु कुल्ला यायेगु
कुरुकुरु न्ह्ययेगु– सुख्खागु नसा न्ह्ययाः नयेगु
कुरुकुरु सालेगु– सिगार, हुक्का त्वनेगु
कुचुकुचु नकेगु– सुयातं म्हया गुगुं ब्वय् कुचुका बीगु
कुचुकुचु नयेगु– नये मयःसां बलं छकू छकू यानाः मयःख्वाः वयेक नयेगु/ हानं हानं नयाच्वनेगु
कुतुक्ककुतुक्क न्ह्ययेगु– छ्चाःगु बस्तु न्ह्ययेगु
कुनुकुनु– तं पिहां वइगु पहः

कुपुकुपु नयेगु– मन तयेक नयाच्वनेगु
कुतिकुति सनेगु– मतापं ज्या सनेगु
कुतिकुति यायेगु– मतापं छुं नं बस्तुइ सनेगु
कुचाकुचा थलेगु / यायेगु– छुं नं वस्तु चिचीकू यानाबीगु
किरिकिरि मिनीगु– म्हुतुइ छुं अप्पा कुचा बाय् फि न्ह्यइबलय् जुइगु अनुभव
किरिकिरि वा न्ह्यइगु– वा न्ह्यइबलय् पिदनीगु सः
कय्कय् च्याइगु– हथाय्मथाय् चाइगु
क्वाँय्क्वाँय् / क्वायांक्वायां यायेगु– चासु म्वयेगु
क्वाइँक्वाइँ यायेगु– लुसिं भचा बलं चासु म्वयेगु
क्वाइँक्वाइँ हालीगु– खिचात पिडा सहः यायां हालीगु
क्वाताक्वाता यायेगु– म्हुइगु, खिनेगु
क्वाताक्वाता मिनीगु– चिकुयाः ल्हाःतुति हीसे च्वनीगु
क्वाताक्वाता जुइगु– चिकुयाः ल्हाःतुति हीसे च्वनीगु
क्वाप्क्वाप् नयेगु– स्वतन्त्र रुपं नयेगु
क्वापाक्वापा नयेगु– थः जक नयेगु
क्वाराक्वारा न्ह्ययेगु– छाःगु वस्तु न्ह्ययेगु
क्वाराक्वारा हालेगु– ल्वापुखिचा पहलं हालेगु
क्वाल्लक्वाल्ल पुकेगु– चिकनय् नयेगु नसा पुकेगु
क्वाल्लक्वाल्ल लुइगु– छ्वालुगु वस्तुं लुइगु
खस्खस् वइगु– ग्याँस थाहां वइगु
खल्खल् वइगु– चःति वइगु पहः
खलंखलं वइगु– लीया थलय् तयाः वइगु पाउँया सवाः / खल्ल वइगु पहः
खरखर यायेगु– दने मसःनिम्ह मचायात थनेत कुतः याकाः थनेगु
खन्खन् निनेगु– पाँय्म्वः निनेगु

खिचिखिचि यायेगु– कचवं थनेगु / चकुं कियाः ध्यनेत स्वयेगु
खित्रिखित्रि यायेगु– मुलुं बुलुहुं थिनाः कथं कःगु लिकायेगु
खुलुखुलु मिनीगु / खुल्लखुल्ल मिनीगु– नुगलय् खँ बुयावयाः धन्दा जुइगु
खुसुखुसु खँ ल्हायेगु– कर्पिन्सं ताये मदइकथं थःथःपिं जक चिसलं न्ववायेगु
खुरुखुरु यायेगु– दिपाः मकासे यायेगु
खुत्यांखुत्यां काइगु– तुति लङ्गरा जुइगु
खुइँखुइँ यानाछ्वयेगु– दिपाः मकासे यानाछ्वयेगु
खुत्तखुत्त बिस्युं वनेगु– मिखा छलय् यानाः वनेगु
खुत्तखुत्त लबः कायेगु– सुनानं मसीक ह्यापं कायेगु
खुत्तखुत्त खुया कायेगु– सीमदयेक खुया कायेगु
ख्वाँय्ख्वाय्– खिचां बँ म्हुइगु / छाःगु बस्तु ताछ्य् यायेगु पहः
ख्याँय्ख्याँय् याइगु– माकलं झम्तय् यायेत स्वइगु
ख्वात्तख्वात्त लबः कायेगु– सुरुक्क लबः कायेगु
ख्वाप्पख्वाप्प तयेगु– छुं नं वस्तुइ मिलय् जूगुली मिलय् जूजूकथं तयेगु
ख्वाराख्वारा सः वइगु– भ्वं पुइकेबलय् सः वइगु
ख्वाल्लख्वाल्ल लुइगु– छक्वलं लः लुइगु
ख्वालांख्वालां न्यायेकेगु– संकाः सः पिकायेगु पहः
ख्युंख्युं धाइगु– जः बिनाः खः थे मखु थे अन्धकार जुयावनीगु
गन्गन् यायेगु– झेल्लाः यायेगु, अलमल यायेगु
गल्लगल्ल यायेगु– लखं कुल्ला यायेगु
गालागाला यायेगु– पंखां गालेगु
गिलिगिलि यायेगु– ल्हातं त्यलाः संकेगु
गुरुगुरु दाइगु– बुलुहुं लः दाइगु पहः

गुल्लगुल्ल तुला वनीगु– बुलुहुं गुल्ल तुला वनीगु
गुजुगुजु काइगु– न्ह्यः वइगु, अम्मलं काइगु
गुनुगुनु न्वइगु– बुहुहुं मि न्वइगु
गुइँगुइँ नीकेगु– हानं हानं माक्व निलेगु
गुरुगुरु दाइगु– छ्वालुगु वस्तु क्वानाः बुलुहुं दाइगु
गुजुंगुजुं च्वनावइगु– न्ह्यः वः थें जुइगु, अम्मलं लगय् जुइगु
ग्वाराग्वारा दाइगु– लः क्वानाः दाइगु
ग्वाराग्वारा चिनेगु– ग्वारा दयेकेगु
ग्वाराग्वारा तुलेगु– बँय् यःयःथे द्यनेगु
ग्वान्तांग्वान्तां बाः वइगु– ग्यानापुक खुसि बाः वइगु
ग्वाम्ग्वाम् नयेगु– थः जक काचाकिचिं नयेगु
ग्वाज्याग्वाज्या जुइगु– स्वत्तुमत्तु स्वइगु
घत्घत् त्वनेगु– लः हायाः त्वनेगु पहः
घुत्तघुत्त नुनेगु– हानं हानं नुनेगु पहः, जवरजस्तिं घुर्केगु
घुतुक्कघुतुक्क त्वनेगु– दिनाः दिनाः त्वनेगु
घुतुघुतु त्वनेगु– यः मयः बिचाः मयासे याकनं त्वनेगु
घुरुघुरु सः वइगु– न्ह्यःसः वइगु
घुसुघुसु न्ह्याइगु– मदिक्क बुलुहुं फ्यतुनाः न्ह्याइगु
घुल्लघुल्ल तुला वनीगु– बुलुहुं बुलुहुं घःचाः दुगु बस्तु न्ह्याना वनीगु
घन्नघन्न /घुन्नघुन्न/घ्वान्नघ्वान्न– सर्गः न्याइगु पहः
घाराघारा यायेगु- लुखाया खापा संकाः सः बीगु
घारांघारां– तसकं संकेगु पहः
घेसेंघेसें पनीगु– म्हय् म्हय् थियाः सनीगु
घिसिघिसि पनीगु– नसा नुने थाकुइगु
घिसिघिसि सालेगु– भ्यातुगु बस्तु सालेगु
घिसिंघिसिं मिनीगु– घुर्के थाकुइगु

घितिघिति पनीगु– सासः ल्हाये थाकुइगु
घिरिघिरि यायेगु– ल्वँहंमाय् तयाः नीगु
घिल्लघिल्ल न्ह्याकेगु– घःचाः दुगु खः बुलुहुं न्ह्याकेगु
घुसुघुसु न्ह्यायेगु– मदिक्क न्ह्यायेगु
घुन्नघुन्न– न न्याइगु पहः
घेनांघेनां– बाजंसः
घेन्तांघेन्तां– धाःबाजंया सः
घ्वाराघ्वारा /घ्वाराघ्वारां– संकेगु पहः, काचाकिचिं ज्या सिधयेकेगु पहः
घ्वाँय्घ्वाँय् /घ्वायांघ्वायां– चासु म्वयेगु पहः
घ्वासाघ्वासा– हथासं लुत्तुलुं सालेगु, मचात ल्ह्यइगु
घ्वास्याघ्वास्या– मनू बँय् फ्यतुनाः बुलुहुं न्ह्याः वनीगु पहः
घ्वाल्लघ्वाल्ल प्वंकेगु– छुं वस्तु दिनाः दिनाः प्वंकेगु
घ्वाल्लघ्वाल्ल लुइगु– छ्वालुगु वस्तु दिनाः दिनाः लुना बीगु
चउँचउँ न्ह्ययेगु– नच्चुक न्ह्ययेगु
चस्चस् मिनीगु– नुगलय् स्याइगु
चकिचकि नइगु– भुतुमालि ब्वइगु पहः
चलिचलि यायेगु– हाकःपाखें मसिनु जुइक फायेगु
चसिचसि वइगु– लने धुंकूगु घाः बाय् ल्वय् हाकनं लिलिपुनाः वइगु
चाराचारा/च्याराच्यारा/च्याताच्याता– न्यतालय् काचाक्क दायेगु पहः
चितिचिति– चःति वइगु पहः, चंगु कापः गुइगु पहः
चिम्चिम् खाइगु– तलक पिहां वइगु
चिरिचिरि बाइगु– बाइगु पहः
चिरिचिरि गुइगु– गुइगु पहः
चिलिचिलि यायेगु– मसिनु जुइक फायेगु

चुइँचुइँ सालेगु– छ्वालुगु ति मदिक्क त्वनेगु
चुइँचुइँ पुइगु– तसकं पुइगु
च्याल्लच्याल्ल हालेगु– तिस्सलं हालेगु
च्यालाच्याला– चखुंचा हालीगु
च्याकिंच्याकिं– हासाय् तयाः जाकिबजि च्यायेगु पहः
च्यान्तांच्यान्तां– थाज्या थाइगु पहः
च्याप्च्याप्– प्यपुनीगु पहः
च्याँय्च्याँय्– मस्त ख्वइगु पहः
च्वय्च्वय् धाइगु– तःधं छुइगु
च्वालाच्वाला– मे लुइगु पहः
च्वाइँच्वाइँ/च्वाँय्च्वाँय्– पुकेगु पहः।
छन्छन्– पाँय्म्वः निनेगु
छम्छम्– प्याखंपाः कायेगु
छल्लछल्ल– म्हं मफयाः इकुइगु, चाःहुइकीगु
छुइँछुइँ यायेगु– बाफ पित छ्वयेगु
छुरुछुरु– धू, छुचुं आदि गंगु धू वस्तु ज्वयाः पिहां वइगु
छुलुछुलु वइगु– मचायेक च्व वइगु
छ्याराछ्यारा च्वनीगु– भ्यले मपुनीगु
छ्याम्पांछ्याम्पां– लः सनीगु पहः
छ्यापुंछ्यापुं– लः सः वयेक लखय् न्यासि वनेगु।
छ्वाकाछ्वाका संकेगु– थलय् तयाः लः संकेगु
छ्वाराछ्वारा वाइगु– थलय् जायाः पिने लाइगु
छ्वाराछ्वारा हालेगु– तँम्वं म्हुतु छ्वाःरि जुयाः हालेगु
छ्वास्याछ्वास्या– ब्यनीगु पहः
छिलिछिलि/छ्यालाछ्याला/छ्याँय्छ्याँय्/छ्यायांछ्यायां– संगीतमय सः

जल्लजल्ल धाइगु– मिखाय् ख्वबि लःलः धाइगु
जल्लजल्ल च्वनीगु/मिनीगु– घाः जल्ल च्वनाः हीसे च्वनीगु
जाराजारा मिनीगु– तांन्वइगु
जुरुजुरु दनेगु– वाथाइथिं दनेगु
जिगिजिगि खाइगु– जोशं म्ह खाइगु
ज्वय्ज्वय् काइगु– ख्वल, कापः मिलय् मजुइगु
ज्वय्ज्वय् पियाः स्वयेगु– ब्यक्वःमिखां तँमं स्वयेगु
ज्वाइँज्वाइँ संकेगु– अय्लाः छ्यायेगु
ज्वाबःज्वाबः काइगु– कापतय् का ल्वाँय्ल्वाँय् वइगु
ज्वाराज्वारा थीगु– हिरा थीगु पहः
ज्वाँय्ज्वाँय् सइगु– यक्व ल्याखय् सि सइगु
ज्वाँय्ज्वाँय् तीगु– यक्व ल्याखय् तिसां तीगु
ज्वालाज्वाला च्वनीगु– चमक दइगु
झाताझाता– सालेगु पहः
झिरिझिरि खुइगु– भ्वं, कापः आदि खुइगु पहः
झुइँझुइँ– कःतिं कीगु सः
झुकुझुकु– फिनां फी मफयेक न्त्यः वइगु
झुतुंझुतुं– दनेगु पहः
झुलुंझुलुं– मदिक्क वा वयाच्वनीगु पहः
झुसुझुसु– नयागु पचय जुइगु, प्वाथय् नसा क्वलना वनीगु
झुम्मझुम्म– त्वपू वःथें जुइगु अवस्था
झ्याउँझ्याउँ यायेगु– व हे छता खँय् कच्कच् यानाः हाला च्वनेगु
झ्यान्तांझ्यान्तां– माताः खनेत संकेगु पहः, तुंथिया हिति संकेगु पहः
झ्याप्पझ्याप्प जुइगु– करेन्टया हुनिं मत झाःझाः सीगु
झ्याराझ्यारा– खुइगु पहः
झ्याइँझ्याइँ न्यायेकेगु– जात्रा, उत्सव यायेगु

भ्याँय्भ्याँय् यायेगु– भुस्याः थायेगु

भ्यार्रभ्यार्र खुइगु– कापः, भ्वं आदि खुइगु पहः

भ्वाम्भ्वाम्– तसकं वा वइगु पहः

भ्वातांभ्वातां– फ्यमतुसे भ्वाता थें दनाच्वनेगु

भ्वाम्पांभ्वाम्पां– लखय् तिंन्हुइगु पहः

भ्वालांभ्वालां– लः क्वज्वयाः हाइगु पहः

भ्वाल्लभ्वाल्ल– लः, दुरु, अय्लाः आदि लुइगु, हायेकेगु पहः

भ्वासाभ्वासा क्वलाइगु– नयागु पचय जुइगु

ताक्ताक्– म्हुतु न्यायेकेगु पहः

तानांतानां/ताङताङ/तिनिंतिनिं– गं थायेगु पहः

तारातारा– कयेकेगु / लाकांसः न्यायेकेगु पहः

तालितालि– लापा थायेगु पहः

तिल्लतिल्ल प्यनेगु– म्ह तन्कय् यायेगु

तिरितिरि– कःनि आदि वस्तु सीबलय् मुइगु पहः

तिलतिल प्यनीगु– तन्कय् जुइगु

तुकुतुकु– न्यासि वनीगु पहः

तुलुतुलु– मिखा फुति हे मयासे स्वयेगु, छ्वालुगु वस्तु तिकिननीगु पहः

तुल्लतुल्ल लुइगु– छ्वालुगु वस्तु तुल्ल यानाः हायेकेगु

तुलुंतुलुं स्वयेगु– नये थें स्वयेगु

तुइँतुइँ स्वयेगु– म्ह खने मदयेक दुपिनाः ह्वतं स्वयाच्वनेगु

तुरुतुरु– छगःनिगः अन्न बँय् मदिक्क वाइगु पहः, लः फुतिफुति यानाः ज्वयाच्वनीगु पहः

तिकितिकि– छफुति छफुति यानाः लः क्वज्वइगु बाय् स्वयनीगु पहः

तिंकतिंक न्हुइगु– न्यासिचाः पहलं दिनाः तिंन्हुइगु पहः

तिक्कतिक्क मिनीगु– नुगलय् झाः झाः स्याइगु, लनेत्यंगु घाः स्याइगु

तिन्नतिन्न म्हुइगु– जोडं दिनाः दिनाः लः आदि छ्वालुगु बस्तु पिहां वइगु पहः
तिप्पातिप्पा नकेगु– ख्वालय्‌कि ख्वालय् इतिमिति कंक दायेगु, व याये थ्व याये मदयेक धायेगु
तिवांतिवां सःतेगु– लिसा काकां सःता च्वनेगु
त्याँय्‌त्याँय्– खँ मुइकेगु / खँ सयेकेगु पहः / च्वापुकाः पहलं हालेगु
त्वाँय्‌त्वाँय्– मद्दिक सःता च्वनेगु
त्वलंत्वलं च्वनेगु– नुगलय् खँ ल्हाकाः आताहां च्वनेगु
त्वलंत्वलं/त्वालांत्वालां स्वयेगु– मिखा हे फुति मयासे स्वयावं च्वनेगु
त्वाल्लत्वाल्ल– लाः ल्ह्वइगु पहः, मिखा हे लिमकासे स्वयावं च्वनेगु पहः
त्याँय्‌त्याँय्– खँ मुइके सयेकेगु पहः
त्याप्‌त्याप्– सतिकं ज्वनेगु पहः
त्याप्पत्याप्प– तापाकं लानाः ज्वनेगु पहः
त्यारात्यारा– खँ मुइकेगु पहः
त्वारात्वारा– हालेगु पहः
थरथर खाइगु/थुरुथुरु खाइगु– चिकुयाः बाय् ग्यानाः म्ह सनीगु पहः
थासाथासा दायेगु– छ्यनय्‌कि छ्यनय् दाइगु
थाराथारा न्हुइगु– भ्ऋाःभ्ऋाः ग्याइगु
थाराथारा गनीगु– न्याक्क हे गनीगु
थिकुथिकु संकेगु– म्ह, छ्यं संकेगु पहः
थिकिथिकि पनीगु– ज्याखँय् पंगः दनीगु, सनीगु पहः
थिरिथिरि पनीगु– कं दुहां वनीबलय्‌या अवस्था
थिसिथिसि– छ्याति थ्वक्क मुसु वइगु पहः
थिकःथिकः न्हुइगु– छुं बस्तु तिंतिं न्हुया वनीगु
थुइँथुइँ मिनीगु– सेय्‌खं चाइबलय् न्हाय् मछिंक मिनीगु

थुकुथुकु– छ्यं/जँ संकेगु पहः
थुक्रुथुक्रुं– नकल कयाः न्यासि वनेगु पहः
थुन्नां थुन्नां चुइगु– न्हासं चुइक दइगु पहः
थुसुथुसु– मदिक्क मुसु वइगु पहः
थ्वासाथ्वासा– मदिक्क मुसु वइगु पहः
थ्वाइँथ्वाइँ– प्वं मुसु वइगु ।
थ्वायांथ्वायां– फी मफयेक मदिक्क मुसु वइगु पहः
दनदन– मि च्याइग पहः
दापांदापां हालेगु– वैगु सः वं, वैगु सः वं क्वत्यलाः थःथःगु सः द्यःने लाकाः हालेगु
दायाःदायाः सनेगु– ल्हाः वानाः ल्वायेगु, ख्याः यायेगु
दिगिदिगि– म्ह खाइगु पहः
दिग्रिदिग्रि– म्ह खाकाः सनीगु पहः
दिनिदिनि मिंक ख्वयेगु– दिकां दिके मफयेक ख्वयेगु
दिनिदिनि मिंक सनेगु– लाखय् लसिं सनी थें सनेगु
दिनिदिनि मिंक यायेगु– न्ह्यागुं ज्याखँ तःजिक यायेगु, तःजिक भ्वय् न्यायेकेगु
दिनिदिनि मि च्याइगु– तसकं मि च्याइगु
दिरिदिरि सनीगु– क्वात्तुक पलाः छीगु
दुरांदुरां हालेगु– व फक्व व, व फक्व व ततःसलं हालेगु
दुरुदुरु– ब्वाँय् वनीगु पहः
द्यःनेंद्यःनें द्यथलायेत सनेगु– पिनें पिनें जक द्यथलाकाः खँ ल्हायेत सनेगु, ज्या यायेगु
धरधर– ख्वबि वइगु पहः
धलंधलं– ब्वां जुइगु पहः
धाराधारा– सः वइगु पहः

धारांधारां– सः वयेक संकेगु पहः
धाग्राधाग्रा– सनीगु पहः
धाच्यांधाच्यां च्वनेगु– सोमत मदयेक फ्यतुइगु
धिनिधिनि यायेगु– सँ पुइगु
धिग्रिधिग्रि– भ्यातुगु बस्तु दिकेगु पहः
धिस्युंधिस्युं– मुड्किं चिनाः दायेगु, मुइकेगु
धुइँधुइँ– खि तयेगु, बायु त्याग यायेगु
धुकुधुकु– फुर्ति यानाः न्यासि वनेगु
धुकूधुकू यायेगु– मचातय्त थ्यनेत धाइगु
धुरुधुरु– ख्वबि हायेकेगु पहः, हानंहानं वयाच्वनीगु, तःक्वःमछि लिसालिसा कयाः नयाच्वनीगु
धुसिधुसि लुइगु– न्यासि वनेबलय् जँ चाःतुलीगु
धेय्धेय् चुइगु– दइ थें दइ थें जुइगु
धेंधें बस्वायेगु– बलपूर्वक बस्वाना बीगु
ध्याग्राध्याग्रा/ध्याराध्यारा– सः वइगु पहः
ध्याप्ध्याप् यायेगु– ज्याखँ च्वयेकेगु, याकनं ज्या यायेत च्वयेकेगु
ध्वाकाध्वाका– स्याइगु पहः
ध्वाइँध्वाइँ– बन्दुक मुयाः वइगु सः, सुख्वा मुसु वइगु
ध्वाङध्वाङ– मनू च्वं मदुगु खालिगु क्वथाय् थ्वइगु बाय् सः वइगु
नलिनलि यायेगु– मसिनु जुइक चिरिफायेगु
नाय्नाय् यायेगु– चिकं बुइगु (मचाभासं)
नायूनायू यायेगु– ल्हातं नाइक म्हय् उसिउसि यानाः आराम बीगु
न्यरेन्यरे चाइगु– म्वाःमदुगु खं यानाः गजब जुइगु
न्याउन्याउ– भौचात हालीगु पहः
न्याकुंन्याकुं कायेगु– म्ह म्वय्म्वय् थ्यानाः नकल कायेगु
न्यात्रांन्यात्रां काइगु– ज्या यायेत ज्या चू मलाइगु

न्यासिन्यासि चायेगु– लसतां यःयःथे सनीगु पहः
पचिपचि यायेगु– ल्हातं वालाः माला स्वयेगु
पत्पत्– तज्याइगु, पँम्हुइगुया पहः
पर्पर्– पुकेगु, मुइगु पहः
पाकापाका नयेगु– थः जक नयेगु / नकूनकू थे नयेगु
पाकुंपाकुं नयेगु– वा मदुपिं ज्याथजिथिपिन्सं नइगु पहः
पाच्यापाच्या फ्यतुइगु– न्ह्यःनेलाःथाय् बँय् फ्यतुइगु (असभ्य पहलं)
पातापाता जुइगु– लाति पहलं जुइगु
पातापाता यायेगु– ल्हाःपा थायेगु/ल्हातिं छुं वस्तु संकेगु
पारापारा हालेगु– सुयां मययेक मदिक्क हालाच्वनेगु
पासःपासः कायेगु– निपा ल्हाःपा स्वानाः छुं वस्तु तुयाकायेगु
पाँय्पाँय् चिनेगु– धी चिनेगु
पाँय्पाँय् यायेगु– म्वाहालि पुइगु (मचाभासं)
पितिपिति– मदिक्क वा वयाच्वनीगु, न्ह्याःथे म्हाःथे यानाः न्यासि वनेगु, क्वपुलां जुयाः गुइगु पहः
पिरिपिरि गुइगु– भ्वाथःगु वस्तु, भ्वं आदि गुइगु पहः
पिलिपिलि च्याइगु– चिकंमत चिकिचाप्वाः जुइक च्याना च्वनीगु अवस्था
पुकुपुकु नयेगु– नकूनकू थे नयाच्वनेगु
पुतुक्कपुतुक्क वइगु– पिहां वइगु पहः
पुलुपुलु स्वयेगु– मिखा लिमकासे स्वयावं च्वनेगु,
पुलुपुलु च्याकेगु– चिकिचाप्वाः जुइक मत च्याकेगु
पुतुपुतु हालेगु– उइँ पहलं मतापं हालेगु
पुतुपुतु दाइगु– छुं नं भ्मोल वस्तु दायेकेबलय् ग्वाराकाये न्ह्यः दाइगु अवस्था, घालय् न्हि दाइगु पहः ।
पुलुंपुलुं– नये थें स्वयेगु, क्वथीक स्वयेगु

पुल्लपुल्ल– मिखा हे फुति मयासे स्वयेगु, ग्यानाः बाय् ग्यानापुक मिखा हे फुति मयासे मिखा कनेगु

पुत्रुपुत्रु– आछि वइगु, ताकुगु वस्तु गनं ह्वःप्वालं पिहां वइगु

पुरुपुरु– अजीर्णगु दिसा जुइगु, ताकुगु वस्तु गनं ह्वःप्वालं पिहां वइगु, प्वाः स्यानाः पटक पटक पुत्तपुत्त दिसा जुइगु

पुतुंपुतुं/पुचिंपुचिं फ्यतुइगु– प्यनं बँय् मथीकथं फ्यतुइगु

पुइँपुइँ– ति पिहां वइगु, वायु त्यागया छगू मछालापुसे च्वंगु पहः, घाः लाये त्ययेकाः पुइँ चिनीगु, म्वाहालि पुइगु

पुत्तपुत्त पिहां वइगु– छक्वलं पिहां वइगु

प्यय्प्यय् नयेगु– अड्कल यानाः म्हुतुइ न्त्यंकथं मात्राछिया प्यय् कयाः साइख्वाः वयेक नयेगु।

प्याकाप्याका म्हुतु गनीगु– गंगु वस्तु नयाः म्हुतु गनीगु पहः

प्याग्लाप्याग्ला वनीगु– म्हया कमजोरिं भाःपी मफइगु

प्याताप्याता वनीगु– ध्वगिनाः बाय् म्हया कमजोरि जुयाः गलय् जुइगु

प्याच्याप्याच्या यायेगु– छ्यनय् अप्वः चिकं तयेगु, अप्वः ध्याचः जुइगु

प्यात्तप्यात्त तिकेगु– होस मदयेक छक्वलं तिकाबीगु

प्यात्तप्यात्त दायेगु– ख्याः यानाः मस्याक्क दायेगु

प्यातांप्यातां वनीगु– याग्लाप्याग्ला वनीगु

प्याल्लप्याल्ल– लाः ल्ह्वइगु, ताकुगु भ्रोल वस्तु बाः वनीगु

प्यालांप्यालां– छुं नं छ्वालुगु ताकुगु वस्तु वाइगु

प्याराप्यारा हालेगु– सुयां न्यने मययेक अप्वः जुइक हालाच्वनेगु

प्यासिंप्यासिं पुनीगु– सुं मनूनाप सुं मनू त्वःते हे मफुकथंया सम्बन्ध च्वनीगु

प्याँय्प्याँय् ख्वयेगु– बिसिद्धि पहलं भ्रकरा यानाः ख्वयेगु

प्याच्चप्याच्च न्ववायेगु– कर्पिनि नुगलय् स्याक्क धायेज्यूगु मज्यूगु प्वाक्कप्वाक्क न्ववायेगु

प्वाक्कप्वाक्क न्ववायेगु– कर्पि खँ ल्हाना च्वनीथाय् जान्नेकार जुयाः दथुइ दथुइ न्ववायेगु

प्वाताप्वाता दाइगु– घालय् न्हि दाइगु/ ध्वग्गिनाः न्हि दाइगु

प्वाल्लप्वाल्ल– ग्यानापुसे च्वंक मिखा कनेगु, छुं नं बस्तु मिखा हे न्वइ थें जुइक थीगु

प्वाकःप्वाकः कायेगु– बजि ल्हुइबलय् उगः प्वाकलं बजि लिकायेगु

फतफत याकेगु– मचात दने सयेकीगु, दने मसःनिपिं मस्त थनेत स्वयेगु

फत्फत्– चलाखं न्यासि वनेगु

फत्रफत्र/फात्राफात्रा/फाताफाता– फाता पुलीगु पहः

फन्फन्– चाःहुलीगु, तं चायाः क्यनीगु

फरफर सनीगु– फसं सालुगु बस्तुयात संकीगु

फस्फस्– क्वातुक न्ह्यः वइगु

फान्तांफान्तां पुलीगु– फी मफयेक फसं पुइकीगु

फाराफारा– वइगु/सनीगु पहः

फितिफिति– नकरात्मक भावं छ्यं संकेगु, नकल कयाः छ्यं संकेगु

फिरिफिरि सनीगु– फसं बुलुहुं सनीगु

फिसिफिसि वनीगु– चंगु कापः गुइगु

फिसिफिसि न्हिलेगु– सः ताये मदयेक न्हिलेगु

फिसिंफिसिं/सिलिंसिलिं– सी मदयेक ज्वया वइगु पहः

फुतुफुतु– पिहां वइगु पहः

फुत्तफुत्त– गनं ह्वतं पिहां वइगु पहः

फुलुफुलु– लःफुति सी मदयेक वा वइगु

फुल्लफुल्ल– फ्वं गानावइगु, मसिनु जुइक वा वइगु

फुसुफुसु/फुस्सफुस्स– प्यानुयाः नाइसे च्वनीगु, ताये मदयेक बायु त्याग याइगु

फ्याराफ्यारा खाइगु– ग्यानाः म्ह फ्याराफ्यारा खाइगु

फ्यास्यांफ्यास्यां वनीगु– नाइसे च्वनावनीगु

फ्वातःफ्वातः वइगु– म्हय् फ्वं गाइगु

फ्वात्तफ्वात्त– छक्वलं छक्वलं पिहां वइगु

फ्वाल्लफ्वाल्ल वइगु– क्वाःगुली हा पिहां वइगु

बय्बय् जुइगु– खँया प्रचार जुइगु

बलंबलं सनेगु– बल प्रयोग यानाः सनेगु

बाकाबाका यायेगु– छका सिँयात बच्छि बच्छि यायेगु

बाकूबाकू थलेगु– छकूयात कुचा यानाः बच्छि यायेगु

बिलिबिलि जाइगु– थलय् मन्त्यनाः वाइ थें च्वंक जाइगु अवस्था

बुलुबुलु वइगु– नयागु अप्वः जुयाः ल्त्वये वइ थें जुयाः म्हुतुइ लाः नसा पिहां वइगु

बुल्लबुल्ल वइगु– अस्वस्थ स्थितिइ म्हुतुइ लः, ई, लाः आदि बुयावयाः ल्त्वये वइ थें जुइगु

बेजेबेजे काइगु– अमलं कानाः होस तनीगु अवस्था

ब्वाइँब्वाइँ वइगु– साबुं आदिया फिंज वइगु

ब्वाङब्वाङ मुइगु– पड्कय् जुइगु

ब्वात्राब्वात्रा मिनीगु– ध्याचलय् लतपत जुइगु, फिंज पिहां वयेक साबुं थायेगु

ब्वायांब्वायां– फिंज पिहां वयेक साबुं थायेगु पहः

ब्वाराब्वारा– धलं धःया लः पिहां वइगु

ब्वालाब्वाला वइगु– झोलगु वस्तु गनं स्रोतं विस्फोट जुयाः वइगु, घालं हि पिहां वइगु

ब्वाल्लब्वाल्ल बुयावइगु– झोल पदार्थ रसय् जुयावइगु

ब्वाँय्ब्वाँय् वनेगु– हथासं पलाः च्वयेकाः वनेगु
भन्नभन्न जुइगु– इकुइगु
भाताभाता जुइगु– हथाय्पथाय् चायाः जुइगु
भाद्राभाद्रा– झंगःपन्छि ब्वइगु छगू कथंया पहः
भान्तांभान्तां– हथासं न्यासि वनेगु
भाराभारा यायेगु– लासा आदि थाथा यायेगु
भाराभारा मिनीगु– नुगः आँतय् चाइगु
भालाभाला वइगु– छ्यनय् च्वंगु सँया अस्तव्यस्थता
भालांभालां तयेगु– सँयात यःयःथे त्वःता तयेगु
भांगाभांगा– जन्हुफातय् ल्हातं दायेगु
भेसेंभेसें च्वनेगु– म्ह ब्यक्वयेकाः फ्यतुइगु
भिसिभिसि वनीगु– पाःलूथाय् पलाः छीबलय्या अवस्था
भुइँभुइँ– खि तयेगु, भुजिं हालीगु सः
भुगुभुगु दायेगु– माया यानाः दायेगु
भुगुंभुगुं– ल्यूने मदिक्क दायेगु
भुनुभुनु– चिकिचासलं खँ ल्हायेगु
भुयांभुयां– काहाः पुइगु/ शंख पुइगु पहः
भुरुभुरु– झंगः ब्वइगु पहः, ब्वयाच्वंम्ह झंगः कुतुं वइगु, तःकः खि वइगु
भुलुभुलु/फुलुफुलु– ससिवा गाइगु पहः
भुल्लभुल्ल वइगु– कै वइगु पहः
भुसुभुसु– चःति वइगु पहः
भ्वाक्कभ्वाक्क दिकेगु– सामान यःयःकथं दिकेगु
भ्वाक्कभ्वाक्क प्यंकेगु– लाःलाःथे प्यंकेगु
भ्वाराभ्वारा– खि फाइगु पहः
भ्वासाभ्वासा वनीगु– मरि आदि सुख्खागु नसाय् फूगानाः नयेबलय्

नाइसे च्वनाः सवाः साइगु
भ्याच्याभ्याच्या– फोहर आदि न्हुइगु, न्त्यःने लाःथाय् यस्सें फ्यतुइगु
भ्याताभ्याता– दइगु/दाग जुइक कीगु
भ्याराभ्यारा/भ्यालाभ्याला– बँय् लुत्तु लुइगु अवस्था
भ्यालांभ्यालां च्वनीगु– अस्वस्थताया हुनिं जुइगु अवस्था
भ्याल्लभ्याल्ल– लुत्तु लुइगु
भ्यांगाभ्यांगा– जन्हुफातय्कि जन्हुफातय् दायेगु
मछाःमछाः– लज्या चाचां
मछिंमछिं– मछिंक ज्याखँ यायेगु, च्वनेगु
मज्यूमज्यू– याये मज्यूसां यानावनेगु
मत्यःमत्यः– याये मज्यू धकाः धयातःगु दःसां यानावनेगु
मयःमयः– मन मदयेक
माय्माय् यायेगु– प्यपां चुयाः न्यासि वनेगु, मचात ल्त्यइगु पहः
मिरिमिरि सनीगु/मिनीगु– छेँ, बँ आदि सनीगु
मुकुमुकु न्त्यया नयेगु– वा मदुपिं बुराबुरितय्सं न्त्ययानइगु पहः
मुरुमुरु न्त्ययेगु– साइख्वाः वयेक, अःपुक न्त्ययेगु
मुसुमुसु न्हिलेगु– सोमतदारकथं न्हिलेगु, बुलुहुं न्हिलेगु
म्वय्म्वय् थ्यायेगु– खँयात ब्यक्वयेकेगु, ल्हातं म्वय्म्वय् थ्यानाः हय्कायेगु, छुं नं वस्तु म्वय्हिलेगु
म्वाय्म्वाय् चुइकेगु– ल्हातिं कर्पिनिगु ख्वालय् म्वाय्चुइकेभनं सनेगु
म्वाराम्वारा न्त्ययेगु– वा बल्लाःपिन्सं न्त्यइगु पहः
यरेयरे मिनीगु– क्वबुइ मफयेक भ्यातुइगु
याग्लांयाग्लां संकेगु– जवरजस्तिं संकेगु
याच्यायाच्या मिनीगु– ध्याचः छ्वालुसे च्वनीगुया रुप
यातायाता खाइगु– यखाइगु
यातांयातां वनीगु– बल मदयाः यातुया वनीगु

रन्नरन्न/रनक्करनक्क– छक्वलं झत्त झत्त तं पिहां वइगु पहः
लाकालाका कायेगु– जवरजस्तिं कायेगु
लाबालाबा जुइगु– हानंहानं किपालु खनेदइकथं जुइगु
लाय्लाय् बुइगु– ग्वाहालि फ्वनेया निंतिं ततःसकं हालाः सःतेगु
लिगिलिगि सनीगु– वाराक्वारा सनीगु
लिसालिसा– दोहरय् दोहरय् यायेगु स्थिति
लुइँलुइँ – सुरुसुरु वनेगु पहः
लुकुलुकु जुइगु– सुयातं छुं मधासे जुयाच्वनेगु
लुकुलुकु नयेगु– मतापं नयेगु
लुकुंलुकुं च्वनेगु– बेसहरा, कमजोरि जुयाच्वनेगु
लुचुलुचु– छुं नं वस्तु अःपुक ल्ह्वनेगु, न्यासिचाः पहलं न्यासि जुइगु
लुरुलुरु– सुयागुं अधिनय् लानाः वं धाःगु खँ न्यनाः वं धाः थे जुइ सने मालीगु
लुसुलुसु– ग्यافर पहलं कर्पिन्सं धाःधाःथे जुइमालीगु, ब्वःगु ज्या यायेमालीगु
लुसिंलुसिं जुइगु– म्हया कमजोरिं सने मफु ख्वाः वयेक जुइ मालीगु
ल्वाकाल्वाका नयेगु– हथासं नयेगु
ल्वाचाल्वाचा ल्ह्वनेगु– छुं नं वस्तु अःपुक ल्ह्वना कायेगु
ल्वाप्पाल्वाप्पा नकेगु– ख्वालय्कि ख्वालय् तँम्वं सुयातं म्वाय्म्वाय् चुइकेगु
ल्वाँय्ल्वाँय् जुइगु– ताताःहाकःगु वस्तु ततःमतः क्यनाः ल्वाकःबाकः जुइगु
ल्हुकुल्हुकु संकेगु– ज्यू धयाभनं छ्यं संकेगु, मुलय् तयाः मचायात ल्हुकुल्हुकु यानाः ह्ययेकेगु
ल्ह्वाकाल्ह्वाका यायेगु– मचायात ह्ययेकेत संकेगु पहः, छुं नं नसाघासा बुकेबलय् मसला न्यं मन्यं मिलय् जुइकेत संकेगु

वल्लवल्ल च्वनीगु– नसाया मसाःगु सवाः
वाक्काःवाक्काः तयेगु– हाइ यायेगु
वाक्कीवाक्की वइगु– ल्ह्वये वइगु
वाक्कुवाक्कु छीगु– छुं नं ज्या यायेत बाय् दुख, स्याः सहः यायेत म्हुतुं बल बीगु
वाग्लांवाग्लां संकेगु– छुं हे मजूगु वस्तु स्थितियात जबरजस्तिं संकेगु
वाच्यावाच्या– छुं वस्तु प्याइगु पहः
वातांवातां च्वनेगु– मिखा त्वलहं कंक आताहां जुइगु
वाथावाथा कनीगु– मन आतय् चायाः छु याये छु याये जुइगु, शारिरीक पिडा सहः याये मफयाः छतपत जुइगु
वाय्वाय् हालेगु– नवाये मसःपिं लातालातित हालीगु पहः, सः प्रस्त मजुइक हालेगु
वाय्वाय् यायेगु– ल्ह्वये वइगु स्थिति
वारावारा सनीगु– छेँ, बस्तु आदि सनीगु पहः
वालावाला यायेगु– छुं नं वस्तु ल्वाकछ्यायेगु
वालावाला सनीगु– की पतंग आदि सनीगु पहः
वालावाला सनाजुइगु– सुम्क मच्वँसे ज्या सनाजुइगु
वालावाला मिनीगु– कथु चासु थें जुइगु, म्हय् जुइगु छुं बाह्य प्रभाव
वास्यावास्या यायेगु– नाइक मालिस यायेगु
वास्यावास्या न्हिलेगु– सः ताये मदयेक न्हिलेगु
वास्यावास्या सनेगु– स्वये हे अल्सि पहः वयेक ज्या सनेगु
वांग्रांवांग्रां/वाग्रावाग्रा संकेगु– भ्यातुगु, धिक्का जूगु ल्ह्वने मफुगु वस्तुयात चीकेत संकेगु पहः
सारासारा– म्हुतु गनीगु पहः
सासेंसासें– लिसालिसा काकां
सिरिसिरि– फय् वइगु पहः

सिलिसिलि– ख:थे मखुथे च्वंक भतिभति वा वइगु, चिकिग्व:गु मिखा नं भ्रं नक्कल कया: मिखा कनीगु
सिलिंसिलिं– सी मदयेक ज्वइगु पह:
सुइँसुइँ– चुरोट, बजां आदि अम्मल सालेगु पह:, सुलु पुइगु
सुकुसुकु ख्वयेगु– ख्व:गु ताये मदयेक विरह याना: ख्वयेगु
सुतिसुति जुइगु– ताये मदयेक न्यासि वनेगु
सुतिंसुतिं जुइगु– शारिरीक कमजोरी जुया: न्यासि वनेगु पह:
सुत्तसुत्त जुइगु– खुँमिजासं जुइगु पह:
सुनुसुनु यायेगु– मचाभासं नुसिलेत धाइगु ।
सुरुसुरु– दिपा: मकासे, अह्नय् याये स्वायेक
सुल्लसुल्ल वनीगु– चुलुइगु, छ्वालुगु वस्तु बा: वनीगु, घिस्नय् जुयाजुइपिं कीत न्ह्याइगु
स्यूस्यू– चिकुया: कय्कुना: हालेगु स्थिति
स्यातास्याता– वा व:गु थें हे मच्वंक तत:फुति जुइक वा वइगु, निभा: त्वयेकं छफुतिनिफुति वा वइगु, यातुगु कथिं दाइगु पह:
स्वाइँस्वाइँ/स्वाँय्स्वाँय्– कोर्दा मुइकीगु, बेत कथिं दाइगु पह:
स्वाकास्वाका वनीगु– न्यला: तुति त्यानुइगु, प्या:गु बस्तु भचाभचा गनीगु अवस्था, गथेकि- बँ स्वाकास्वाका वनीगु ।
स्वाकास्वाका मिनीगु– त्यानुपह:
स्वात्तस्वात्त– चलाख दाउया पह:
स्वात्यांस्वात्यां– म्हया अल्सिपना
स्वाथ्यास्वाथ्या– किसिपलाखं न्यासि वनेगु पह:
स्वाप्रास्वाप्रा– साइख्वा: वयेक ती बुला: जा नयेगु
स्वारास्वारा नयेगु– साइख्वा: वयेक नयेगु
स्वारास्वारा– स: वइगु पह:
स्वारास्वारा ज्या यायेगु– मदिक्क ज्या यानावं च्वनेगु

स्वालास्वाला वइगु– लाः वइगु पहः
स्वाल्लस्वाल्ल– लखय् छुं नं वस्तु चुइका यंकीगु
हय्हय् काइगु– उखें वइ ला, थुखें वइ ला थें जुयाः ग्याइगु
हरहर/हलहल यायेगु– म्वः ल्हुइगु (मचाभासं)
हर्रहर्र न्हिलेगु– स्वतन्त्रनक्सां न्हिलेगु
हाउँहाउँ नयेगु– ततःप्यय् यानाः नयेमखंपिन्सं नइ थें हथासं नयेगु
हाचांहाचां गायेगु– हेमाति पहलं सुयातं नाघय् जुयावनेगु
हाच्याहाच्या नयेगु– बेस्वमति पहलं नयेगु
हान्तांहान्तां सनेगु– स्वमत मदयेक सनेगु
हाँय्हाँय् यायेगु– ख्वयेगु (मचाभासं)
हिकुहिकु लनीगु– ख्वयेगुया छगू तरिका
हिक्कहिक्क वइगु– हिकु वइगु
हिरिहिरि मिनीगु– विरह जुयाः बाय् नुगः मछिनाः ख्वयां ख्वये मफइगु
ह्वाउह्वाउ उइगु– खिचा उइगु पहः
ह्वाकाह्वाका मिनीगु– नुगः मुइगु
ह्वाग्लां ह्वाग्लां संकेगु– शक्तिं चाःकथं गोलमाल जुइक संकेगु
ह्वानाह्वाना च्याइगु– दन्कय् जुइक मि च्याइगु, छ्वइगु
ह्वायांह्वायां वइगु– की आदि वइगु
ह्वाराह्वारा त्वनेगु– ती बुलाः बाय् झोलदुगु नसा नयेगु तरिका
ह्वाराह्वारा ह्वलेगु– धू सरह नचुगु बस्तु ह्वलेगु पहः
ह्वासाह्वासा– न्ह्यःने न्ह्याः वनीगु पहः / साबु आदि फुनावनीगु पहः
ह्वाँय्ह्वाँय् ख्वयेगु– नुगः उलाः ख्वयेगु

३ ज्वः मलाःगु यासु खँग्वः-

इगःमिगः– निम्हस्वम्हस्यां छक्वलं ज्या ब्वःगुलिं वयात इगःमिगः जुल ।

इतःमितः– याकःचां हे नितास्वता ज्या याये माःबलय् व इतःमितः कन ।

इतिमिति– यक्व ज्या दुगुलिं जि ला इतिमिति कनाच्वन ।

इनिमिनि– निम्हस्वम्हसिनं छक्वलं ज्या ब्वयाः वया छ्यं इनिमिनि धाल ।

इलिंफिलिं– तःन्हु हे दत, व ल्वय् मलानाः इलिंफिलिं जुयाच्वन ।

ककःजीगु– गुलि व हे छगू खँयात कयाः ककःजीक हालाच्वंगु जुइ !

काचाकिचि– छु वास्यावास्या सनाच्वनागु, काचाकिचिं ज्या सिधयेकेगु मस्वसे ?

काइँयाकिइँया– मभिंगु खँ न्यनेमालाः नुगः हे काइँयाकिइँया मिनावल ।

काचाक्ककिचिक्क– बैंस वनेधुंकलकि काचाक्ककिचिक्क दने हे थाकु ।

काताकुतु / काचाकुचु– ततःधंगु ज्या सिधल, आः काताकुतु भचा ज्या जक ल्यं दनि ।

काताकिति– खने धाःसा छुं हे मदु, म्हय् धाःसा काताकितिं न्यानाच्वन ।

कातिकुति– तःगू ल्वचं कःगुलिं मचाया तुति काताकुति जुल ।

काराकिरि– भुखाय् ब्वयेन्त्यः तसकं काराकिरि सः वल, लुमं लुमं हे म्ह पीसे च्वं ।

काल्लकुल्ल– मनूत गपाय्सकं काल्लकुल्ल हाःगु !

कालाकुलु– अन छेँय् थौं सुथंनिसें कालाकुलु हाःसः दु ।

कालांकुलं– न्हिनय् छभ्काः द्यनेत स्वयां व मस्त कालांकुलं हालाः थ्यने हे ब्यूगु मखु काऽ ।

कांत्रांकुंत्रं– कांत्रांकुत्रं सः वयेक बसजाः चिच्चाः थनातये मते ।

कुतिकाति– जितः ला कुतिकाति ज्या याये तसकं हे म्हां ।
कुरुकारु – छु नःगु जुइ वं, न्हाचःनिसें कुरुकारु सः वः ।
किरिक्ककारिक्क– खापा किरिक्ककारिक्क सः वयाः स्वः वनां सुं नं मदु का !
किर्रकार्रर– न्ह्यलय् वा किर्ररकार्रर सः वयेकेगु बानि दु वया ।
क्वाताकिति– क्वाताकिति यानाः हे कह्नः (कं) लिकया छ्वल ।
क्वाप्पकिप्प– खुरुक्क क्वाप्पकिप्प नये सयेकि ।
खल्लखिल्ल– लीयागु थलय् पाउँ तलकि खल्लखिल्ल वयेयः ।
खातरांखुतुरुं– पिला सन्हूचाय् तयागु भ्वं खातरांखुतुरुं यानाः मामां बल्ल ध्याकुंचाय् लुल का !
खात्राखुत्रु– ततःधंगु ज्या सिधल, खात्राखुत्रु ज्या जक ल्यं दनि ।
खासखुस– आम्थे खासखुस खँ ल्हाइगु पहः मयः का जितः ला !
खिर्ररखार्रर– छुं धाये हे मलाःनि, थौंकन्हय्या ल्यासेत खिर्ररखार्रर न्हिलेधुंकी ।
खुत्तखात्त– ई स्वयाः खुत्तखात्त दना वयेसयेकि ।
ख्वाक्कखिक्क– ख्वाक्कखिक्क हे सः ताये मदयेक खुंतसें अंगलय् ह्वः खनेधुंकल का !
ख्वात्तखित्त– न्ह्यागु ज्या नं वं ख्वात्तखित्त यायेसः ।
ख्वाराखिरि– नये सिधःसा ख्वाराखिरि वनाछ्व ।
ख्वार्रखिर्र– जिं धाये हे मलाःनि, वं ला ख्वार्रखिर्र थहां वनाः सामान कयाः हयाबिल ।
ख्वाल्लखिल्ल– ख्वाल्लखिल्ल जक लखं लुनाःसां याकनं म्वः ल्हुइ सिधयेकि ।
ख्वांगलांखिंगलिं– सकल द्यः गंछि ख्वांगलांखिंगलिं घंगलासः वयेकाः चुकय् बिज्यात ।
गल्लगाल्ल– चिलखं गल्लगाल्ल यातकि कथु स्याःगु याउँक लनी ।

गाइँगुइँ– म्वाः मदुगु गाइँगुइँ खँ जक हे न्यने मालाच्वन का थौंकन्हय् !
गाछितुच्छि– हाकनं जा थुयाच्वने म्वाःल, गाछितुच्छि नयेगु का !
गान्द्रांगुन्द्रुं– गान्द्रांगुन्द्रुं नँ न्यात, याकनं हे वा वयेफु ।
गुल्लगाल्ल– बल गुल्लगाल्ल तुइकाः मस्त म्हिताच्वन ।
ग्वाम्मगिम्म– वया न्ह्यागु नसा नःसां साःपहः वयेक ग्वाम्मगिम्म नयेगु बानि दु ।
ग्वारागिरि– ग्वारागिरिगु लँय् होस यानाः न्यासि वनेमाः । छुभनं जक आम्थे ग्वारागिरिं ल्ह्वंका जुयागु छ ?
ग्वांगरांगिंगरिं– ग्वांगरांगिंगरिं च्वंगु लँय् अःपुगु लाकां न्ह्यानाः वनेमाः ।
घन्नघान्नं– घन्नघान्न द्यः न्यात, वा धाःसा मवः ।
घाराघुरु– मस्तय्गु ज्या छु, घाराघुरु यायेगु ला खः नि !
घारांघुरुं– सकलें जानाः घारांघुरुं ज्या सिधयेकि ।
घार्रघुर्र– ल्यये सिधःगु, सिमधःगु तरकारि, मचां घार्रघुर्र यानाबिल ।
घांगरांघुंगरुं– तं वलकि न्ह्यागुं घांगरांघुगरुं यानाछ्वइ ।
घिसिघिसि सालेगु– भ्याःतुगु बस्तु सालेगु ।
घ्वाराघिरि– घ्वाराघिरि ज्या सिधयेकेत व तसकं ताः लाः ।
घ्वाराघिरिं– वा वइन, याकनं घ्वाराघिरिं भ्याः खापा छिनाछ्व ।
घ्वारांघिरिं– जुलुस वल खं ला, पसः घ्वारांघिरिं तिनाहल ।
चापाःचिपाः– चापाःचिपाः कापः मुनाः जिं थ्व प्वाकलं सुया ।
चिनाचानां– अप्वः हायेके मते बाउचा, थामय् चिनाचाना तयेमाली न्हां !
चुलुचालु / चुल्लचाल्ल– उखेथुखे मदयेक चुलुचालु जुइगु बानि मतंनि ।
च्वाक्कचिक्क– कने मते धकाः धयातःसां गुबलें गुबलें च्वाक्कचिक्क धाये वयेयः ।
च्वाल्लचिल्ल– पासा छम्ह धाःसा च्वाल्लचिल्ल न्ह्याथासं थ्यं ।

च्वास्सचिस्स– अप्वः न्ववाये म्वाःम्ह जूसां गबलें गबलें च्वास्सचिस्स ध्याचू धाःसा नकेसः ।
च्वाँय्कच्वाँय्क पुइगु– हाकनं हाकनं पुइगु
च्वाँय्कचिइँक– मस्त दुथाय् क्वाःगु थलबल यःयःथाय् तये मज्यू, च्वाँय्कचिइँक पुइ ।
च्याराचिरि– तं वः स्वयेबलय् च्याराचिरिं मुइका छ्वये ला धया थें च्वं ।
छिसिक्कछासिक्क– छिसिक्कछासिक्क न्ववानाः वं नुगलय् स्याकल ।
छ्याकछिकि– छ्याकछिकिपिं मनूतय्त आपाःसिनं मययेकू ।
छ्वार्रछिर्र– तमं वं हलिमलि दक्वं छ्वार्रछिर्र ह्वलाबिल ।
छ्वास्सछिस्स– जि ला नुगलय् खँ सुचुका तये मसः, छ्वास्सछिस्स धाये वयेयः ।
जाराजिरि– खायालाया सूप त्वनाः भचा लनेवं जाराजिरिं तागत दु थें च्वनावल ।
जिल्लजाल्ल– जीवनय् सकसियां द्वनेफु, जिल्लजाल्ल जुयाच्वने मते ।
जुरुजारु / जुरुक्कजारुक्क– थःगु बिचाः ज्वः मलायेवं व ला जुरुजारुं दनावन ।
ज्वाल्लजिल्ल– झः झः धायेक ज्वाल्लजिल्ल तिसां तियाः जुइगु ई मखु थ्व !
झाकाझुकु– बैंस वँसांनिसें चान्हय् न्ह्यः नं झाकाझुकु हे जक वइगु जुयावल ।
झाग्लाझुग्लु– झाग्लाझुग्लुगु लँय् बांलाक स्वयाः जुइमाः ।
झिलिझिलि– गुइगु पहः
झुरुझारु– थथे झुरुझारु जुइक दक्वं यंके मते ले !
झुलिझुलि– गुइगु पहः
झ्याराझ्यारा– खुइगु पहः

भ्याराभ्किरि– पारपाचुकेया भ्वं ल्हातय् लायेवं तमं भ्याराभ्किरिं खुनाबिल ।
भ्वय्भ्वय् पीगु– तम्वं स्वयेगु ।
भ्वाँय्भ्वाँय् च्वलेगु– ककःथाःगु थलबल सिलेगु पहः
ताक्कतुक्क– ताक्कतुक्क जूसां वया खँ ल्हाइगु पहः हिसि दु ।
तारातिरि– ख्यालं जूसां तारातिरिं कयेका च्वने मते, ल्वापु जुइ ।
तारांतुरुं– तारांतुरुं सुनां कयेका च्वंगु थन ?
तार्रतुर्र– तार्रतुर्र सः वयेक देय्माय् छु प्वंकागु ?
तुरुतारु/तुरुक्कतारुक्क– च्वय्पाखें तुरुतारु छु कुतुं वःगु थ्व ? / चाःचू ध्यबा ह्यू वःम्हेसिया तुरुतारुं ध्यबा कुर्का वन ।
तुलेताले– व मासुति लासा तुलेताले यानाछ्व ।
तुस्सतास्स– मभिंगु जातया सुका तुस्सतास्स चबुइ यः ।
त्वाक्कतिक्क– वयात गुबलें गुबलें त्वाक्कतिक्क नापलाः ।
त्वार्रतिर्र– लः जाल ला छु थें, जस्ताय् लः त्वार्रतिर्र हाःगु सः वल ।
त्वाँय्तिं– दमकल छाय् उकथं त्वाँय्तिं गं न्यायेकाः ब्वाँय् वंगु थें ?
थाकाथुकु– त्यपूपिनि दथुइ थाकाथुकु मजूपिं सु दइ !
थाथाथिथि– दक्वं थाथाथिथि यानाः मालास्व, अले लुयावइ ।
थाथामथा– तं वः स्वये, वयात थाथामथा हे याये मास्ति वः ।
थासाथिसि– थासाथिसिं दायाः ख्याः यानाच्वने मते ।
थुक्कथाक्क– गज्याःगु तं जुइ व, खँक्वरां थुक्कथाक्क यानाः थुकलं बियाजुइगु !
थ्वास्सथुस्स– पासापिनि दथुइ नं थ्वास्सथुस्स च्वंच्वनां लाः ला ?
दक्वदाक्व– जिकेय् दक्वदाक्व लःल्हाये हे धुन, मेगु छु बी ?
दागादुगु– पार्टिया मुंज्याय् थौं ला दागादुगु हे जुल हं !
दार्ररदुर्रर– दाजुकिजाया दथुइ थौं दार्ररदुर्रर हे जुइक ल्वापु जुल ।
दिक्कदाक्क– ध्यबा त्याना यंकूम्हस्यां इलय् लित मब्यूगुलिं जितः ला

दिक्कदाक्क हे जुल का ।
दुरुदारु– वयात खँ छकू कनेवं व ला दुरुदारुं हे दनावन ।
धाराधिरि– व थन वयाः धाराधिरिं हे सनावन ।
धांग्रांधिंग्रिं– व तमं धांग्रांधिग्रि यानाः संगु गय्च्वं !
धित्तुधिना– लँय् जुइ हे छिंगु मखये धुंकल, धित्तुधिनाः हे जुइमाः का ।
धुकुधाकु– व मचा थौं धुकुधाकु याइ थें मच्वन ।
ध्वाक्वय्धिक्वय्– ध्याक्वय्धिक्वय् बांलाक मालास्व, लुयावइ ।
पातापुतु/पान्तांपुन्तुं– मस्तय्त न्ह्यःने लाःथाय् पातापुतुं दाये मज्यू ।
पात्राक्कपुत्रुक्क– इमिगु तःजाःकःसिं जिमिगु क्यबय् न्ह्यागुं पात्राक्कपुत्रुक्क वांछ्वया हइगु ।
पारापुरु– पारापुरुं दायाः ख्याः याइगु सकसियां यइ मखु ।
पालाक्कपुलुक्क– व मनू गुबलें गुबलें पालाक्कपुलुक्क खनेदइम्ह खः ।
पालापुलु– लोडसेडिङ्ग सिधलं नं पालापुलु जक मत च्याका हयाच्वन ।
पुतुपातु– छं पुतुपातु बांलाक तयागु/चिनागु ला दु मखा !
पुलुपालु– न्ह्यःने लाःपिन्त पुलुपालु स्वये मते ।
प्याच्चपिच्च– खँ मथुइकं प्याच्चपिच्च न्ववाइगु हिसि मदु ।
प्याताक्कपितिक्क– लँय् मस्वसे न्ह्यःने लाःथे प्याताक्कपितिक्क वांछ्वये मते ।
प्यात्तपित्त– मस्तय्त प्यात्तपित्त दाये मते ।
प्वालापिलि– प्वालापिलि पल्पसा त्वःसां, वा मवये यः ।
फात्तफुत्त– व म्हं मफुसां बुलुहुं आः फात्तफुत्त पिहां जुल ।
फान्तांफुन्तुं– उलि सःस्यूम्ह मनू नं लजगाः मदयाः फान्तांफुन्तुं जुइ मालेयः का !
फासांफुसुं– सुयागुं खँ फासांफुसुं याये मते, दक्वं खँया थःगु हे अर्थ दइ ।

फुइँफाँय्– अप्वः फुइँफाँय् याना जुइ मते, न्हासय् लुफिं हाइ !
फुतिक्कफातिक्क– जि ला थौं थुलि लिमलाः कि, मिखा हे फुतिक्कफातिक्क तकं याये मखं ।
फुतिफाति– याकनं वसः दुका, फुतिफाति वा वल ।
फ्यनाफाना– ल्यं दुगु कपाय् उलि इताः फ्यनाफाना छ्व ।
फ्यनेफाने – हुंकन चिनातयागु खिपः फ्यनेफाने यानाछ्व ।
फ्याताफ्याता– चिनातइगु ब्यना वइगु अवस्था ।
बाकूबिकू– तज्याःगु भ्यगः बाकूबिकू गबलय् ज्या वइ ?
बुलेबाले– याकनं बुलेबाले याये सिधयेकि, जिं थलबल ख्वार्रर च्वलाबी ।
भान्तांभुन्तुं– छेँय् छम्ह जक म्हं मफयेमा, छेँया लकस भान्तांभुन्तुं जुइगु जुयाच्वन ।
भाराभुरु– छि.., गपाय्सकं कालांकुलुं हाःगु थ्व मस्त, भाराभुरु दाया हे छ्वये मास्ति वः का ।
भार्ररभुर्रर– चखुंबखुंचित नकेत जाकि तयाबियां मचां भार्ररभुर्रर ब्वयेका छ्वत ।
भास्याक्कभिसिक्क– लँ बांलाःसां पाःलूगु थासय् भास्याक्कभिसिक्क वनेयः ।
भांग्रांभुंग्रुं– थःत माःगु सामान न्ह्यःने मखनेवं भांग्रांभुंग्रुं यानाः दक्व सामान ह्वलाथकल ।
भुग्लुंभाग्लु/भांग्लांभुंग्लुं– मांबौ पिहां वंगुलिं मस्त भुग्लुंभाग्लुं च्वनाच्वन ।
भ्वाक्कभिक्क– सिमा पालेत भ्वाक्कभिक्क जक पालां मगाः ।
भ्वाँय्भिं– अथेभनं भ्वाँय्भिं स्वयेगु बानि बांमलाः ।
माःगुम्वाःगु– माःगुम्वाःगुं अप्वः च्यूताः कया च्वंगुलिं यानाः हे मखा जुइ, सदां नये त्ययेकाः पितिना तःम्ह ख्वाः वःगु !
माःसांम्वाःसां– माय्बिलिचां त्यप घय्पुइ थें माःसांम्वाःसां अप्वः ज्या

सनाजुइ मते ।
मारामुरु– अप्वः हिस्याना च्वने मते, मारामुरु यानाछ्वये न्हिं जिं !
मार्रमुर्र– तं वः स्वयेबलय् ला ख्वाखः थें मार्रमुर्र याये मास्ति वल ।
मालामिला– वयागु लाखय् प्याखं स्वये म्वायेकेत दक्वं सामान मालामिलाः न्ह्यःने तयाति ।
मुरुमारु– स्वये हे साइख्वाः वयेक मुरुमारु यानाः क्वँय् न्ह्ययाः नल ।
यस्सेयिस्से– इमि दथुइ यस्सेयिस्सें खँ ब्यायेधुंकल, छं कपाः स्याकां छु याये ?
याताप्याता– निभालय् ताउतक न्यासि वनावःगुलिं वया म्ह न्यलाः याताप्याता वन ।
यातायिति– क्वथाया रुप हे मदयेक खिपतय् यातायिति वसः खाये मते ।
याताक्कयितिक्क– म्हिचा हे याताक्कयितिक्क वंक छु तयाहयागु अपाय्सकं ?
यातायितां– कःसी फकंसुकू यातायितां खायातःगु खनकि अजाअजिपिनि गुण लुमना वइ ।
रनक्करिनिक्क– जितः छुं छ्वां म्वायेक हे खुँपाः याःबलय् छक्वलं रनक्करिनिक्क मिनाः तं पिहां वल ।
रन्नरिन्न– मखुगु द्वपं बिलकि सकसियां रन्नरिन्न तं वइ ।
लाकालुकु– चकलेट खनेवं मस्त लाकालुकु यानाः नयेत सन ।
लागिमिगि/लागिमुगि चाइगु– का, आपाः लागिमिगि चायाच्वने मते, सकसियां कपाः स्याक्क !
लापाक्कलिपिक्क– लापाक्कलिपिक्क छु किचः वल धकाः स्वयां थःगु हे सँ छ्पु मिखाया नापं वयाच्वंगु खनिं !
लारालुरु– लारालुरु यानाः खँ सुचुके तसकं सः व !

लिबाक्कलाबाक्क– ईब्यः मदयेक लिबाक्कलाबाक्क जुइगु ई मखये धुंकल ।
लुकुलाकु– मरि छप्वः ल्हाती तयाबीवं बुरिम्हेसिनं लुकुलाकुं नयाछ्वत ।
लुकुंलाकुं– बैंस वनेधुंकाः नं लुकुंलाकुं छिना जुइफु का हला !
लुमुक्कलामुक्क– नःलिम्ह मचायात लुमुक्कलामक्कु तयाति ।
ल्वाकालिकि– का .... याकनं ल्वाकालिकि नयाछ्व, लिबाइ ।
ल्वायांलियां– तःल्वचं नं सँ ल्वायांलियां हाया वयेयः ।
वाइँयाविइँया– ताउतक छथासं च्वनाच्वनेबलय् तुति वाइँयाविइँया मिना वयेयः ।
वाज्याक्वाज्या– न्ह्यलुवाःया न्वचु न्यनाः हूल वाज्याक्वाज्या सन ।
वास्याक्कविसिक्क– छक्वः वास्याक्कविसिक्क न्हिलेत नं ध्यबा फुइ थें ग्याः का वया !
वास्यांइसिं– वास्यांइसिं सनाच्वनी, अले चहीक लाककाल मखु ला ?
सारासुरु– क्यबलय् दुने छु सारासुरु सः वःगु ?
सिलिसालि– का, आम थलबल सिलिसालि यानाच्वने म्वाःल, थत्थें कुहां हुँ ।
सुतिसातिं– बैंसं जाःपिं धाये हे मल्वः का, सुतिंसातिं जुइगु पहः स्वऽ
सुतुंसातु– ध्व प्याथःचा छम्ह न्ह्याबलें सुतुंसातु का, चंचं धायाजूगु गुबलय् स्वयेदइ थें ?
सुत्तस्वात्त– सुनानं हे मचायेक सुत्तसात्त पिहां वनाछ्वत ।
सुरुक्कसारुक्क– खुँ पलाखं सुरुक्कसारुक्क वयेसःपिं आपालं मनूत दु ।
सुल्लसाल्ल– मस्तय् घिरिघिरि खःचा न्ह्यवःसा सुल्लसाल्ल सालाः म्हिताच्वन ।
सुल्लस्वाल्ल– बर्खाया इलय् ताहाःत सुल्लस्वाल्ल पिहां वयेयः ।
स्वताक्कसितिक्क– वं न्ह्यागगुं ज्या स्वत्ताक्कसितिक्क यायेफु ।

स्वयेसी– भुइच्वंगु सकतां घासा स्वयेसी इया: सुच्चुक नयाछ्व ।
स्वाराक्कसुरुक्क– व:गु भचा हे ई मजा:नि, व ला स्वाराक्कसुरुक्क लिहां वन का !
स्वाल्लसिल्ल– बर्खा नां काये मत्य:पिं स्वाल्लसिल्ल वया च्वनेय: ।
स्वांसिं – द्य: पुज्यायेत स्वांसिं हयेधुन ला ?
हान्तांहुन्तुं– व हान्तांहुन्तुं सनाजुइम्ह, थौंकन्हय् नांदंम्ह बन्जा: जुइधुंकल हं ।
हाराहुरु– नेतातय्त हाराहुरुसिंचात मदयेक मगा: ।
हार्ररहुर्र– न्ह्याथाय् नं हार्ररहुर्रर यायेस:पिं जक न्ह्यज्याइगु जुयाच्वन ।
हुइनाभुइना– वया ल्हा: ता:हाक: धइगु हुइनाभुइना खँ न्यनागु दु ।
हुर्रहार्रर– भुखाय् ब्व:गुलिं सकलें हुर्ररहार्रर कुहां वल ।
ह्यस्साक हिस्साक– ह्यसाक्कहिसाक्क साले मते, चहिली खं ला !
ह्वात्तहित्त– का, ह्वात्तहित्त प्वंका: भारा सिलाछ्व ।
ह्वासाक्कहिसिक्क– इलय् थासय थ्यंकेत ह्वासाक्कहिसिक्क ज्या पूवंके मा: ।
ह्वासाहिसि – इलय् थ्यंके मा:गुलिं जि ला ह्वासाहिसिं पिहां वनाछ्वया ।
ह्वाँय्हिं– मा:गु ज्या निं क्वचायेका छ्व, ह्वाँय्हिं ख्वयाच्वने मते ।

स्वंगूगु ब्व

संस्कृति स्वरुपया नेवाः धन-

परम्परांनिसें न्ह्याना वयाच्वंगु भीगु संस्कृति स्वरुपया आःतक भीसं खनाच्वनागु गुलि नं सम्पदा दु, उकियात चायेकं बाय् मचायेकं छ्यलाबुलाय् हयाच्वनागु दनि । तर उकिया महिमा, महत्व व महानताया विषयस भीके ज्ञान उस्त मदु थें ताया । विषयगत ज्ञान पूवंक मदुसां थ्व हरेक प्रति मान सम्मान तयाः संरक्षण यानातयेत थःम्हं फु थें सः थें यानाः संस्कृति स्वरुपया थ्व अनमोल सम्पत्तियात लुमंकाः सीकाः सुरक्षित यानातयेगु कुतः याये ।

१) छगः आखःया मन्त्र

ॐ / श्री / मां / हुं / हं

(ॐयात ब्रम्हा, विष्णु, महेश्वरया प्रतिककथं स्वंगः आखःया पुचलय् नं छ्यलेगु याः ।)

२) नापनापं वइगु निथी

१ ऋद्धि / सिद्धि– गणेशया शक्तिपिं
२ काकास्या / उलकास्या– देगु बाय् आगंद्यःया संरक्षकपिं
३ केशिनी / उपकेशिनी– तारादेवीया जःखः च्वनीपिं
४ ख्याः / कवं– जोगिनी कूलदेवता आदि थासय् लुखाया जःखः च्वनीपिं
५ गणेश / कुमार– शिवशंकर महाद्यःया काय्पिं
६ चा / न्हि– पृथ्वीया दैनिक परिक्रमाया लिच्वःकथंया अवस्था
७ देवगण / राक्षसगण
८ नन्दी / भृङ्गी– भोलेनाथ महाद्यःया गण

९ प्रतापपुर / अनन्तपुर– स्वयम्भु महाचैत्यया जवंखवंया निगः तुयूगु ततःग्वःगु पुर बाय् गः
१० राहु / केतु
११ लक्ष्मी / सरस्वती– नारांद्यःया निम्ह शक्तिपिं
१२ वरदा / मोक्षदा– महामन्जुश्रीया शक्तिपिं
१३ सप्तलोचनी / आर्यतारा– करुणामय आर्यावलोकितेश्वरया जःखःया मचापिं तारापिं
१४ सर्गः / पाःताः– च्वय्या व क्वय्या काल्पनिक स्वरुप
१५ सारिपुत्र / महामौदगल्यायण– सिद्धार्थ गौतमया मूल भिक्षुपिं
१६ सिंहिनी / ब्याघ्रिणी– उग्रतारादेवीया जवंखवं च्वनीपिं
१७ सिम्बाःद्यः / धुम्बाःद्यः– जोगिनी कूलदेवता आदि थासय् लुखाया जःखः च्वनीपिं
१८ शुक्ल पक्ष / कृष्ण पक्ष– लच्छिया निगू पक्ष

३) नापनापं वइगु स्वथी

१ जिविकोपार्जनया स्वंगू सुद्धता– उत्तम-खेति, मध्यम-ब्यापार, नीच-जागिर
२ त्रिकल्प- सथन्तर कल्प, रोग कल्प, दुर्भिक्ष कल्प
३ त्रिकाल– भूत, भविष्य, वर्तमान
४ त्रिजात– देव जात, मनुष्य जात, किन्नर जात
५ त्रिदेव– ब्रम्हा, विष्णु, महेश्वर
६ त्रिपिटक– सुत्त पिटक, विनय पिटक, अभिधम्म पिटक
७ त्रिफला– अम्बः, हलः, पिपि (बर्रो)
८ त्रिभुवन– इन्द्र भुवन, पृथ्वी भुवन, नरक भुवन
९ त्रिरत्न– बुद्ध, धर्म, संघ
१० त्रिलोक– स्वर्ग लोक, मर्त्य लोक, पाताल लोक

११ बौस्वां पुचः– कनिव स्वां, पयंपलि स्वां, चिकंधलि स्वां
१२ मनया स्वता सुद्धता– काय सुद्धता, वाक सुद्धता, चित्त सुद्धता
१३ स्वंगू प्रकारया दान– धर्मदान (चित्त सुद्ध याकेगु), अभयदान (आश्रय बीगु), अभिषदान (आत्मायात नसा बीगु)
१४ स्वंगू बैंस– बाल (मचा), यौवन (ल्याय्म्ह ल्यासे), वृद्ध (बुराबुरि)
१५ स्वंगू जातिया मनू– पुलिङ्ग-मिजं जाति, स्त्रीलिङ्ग-मिसाजाति, उभयलिङ्ग- तेश्रो लिङ्ग

४) नापनापं वइगु प्यथी

१ चतुर्वर्ण जात– ब्राम्हण, क्षत्री, वैश्य, शुद्र
२ चतुर् आर्यसत्य– मैत्री, करुणा, मुदिता, उपेक्षा
३ चित्तया प्यंगू स्थिति– राग, द्वेष, मोह, माया
४ नेपालभाषाया प्यंगःथां– पंडित निष्ठानन्द वज्राचार्य, महाकवि सिद्धिदास अमात्य, मास्टर जगतसुन्दर मल्ल, योग वीरसिंह कसाः
५ प्यंगू अनित्य सार– जन्म, जरा, ब्याधि, मरण
६ प्यंगू अपूर्व रात्री– शिवरात्री /सिलाचःह्रे (शिवया महिमा हनीगु), मोहरात्री /कृष्ण जन्म जूगु चा (कृष्णाष्टमी), कालरात्री / महाअष्टमी (मोहनीया कूछिभ्वय्), सुखरात्री /लक्ष्मीपुजाया चा (लक्ष्मीया उपासना याइगु)
७ प्यंगू कोण– इशान कोण, नैऋत्य कोण, वायुब्य कोण, आग्नेय कोण
८ प्यंगू च्व– धिलाच्व-ध्यानमाच्व, सिफूच्व-शिवपुरी, फूच्व-फुल्चोकी, जामाच्व-जातमाच्व
९ प्यंगू थूर– तेता थूर, पूच्व थूर, ईबही थूर, लगं थूर
१० प्यंगू दह– तौदह, यंकिदह, मणिचुद दह, क्वदुवाः दह
११ प्यंगू दिशा– पूर्व (वन्ता), पश्चिम (योता), उत्तर (यन्ता), दक्षिण

(यिता)

१२ प्यंगू धाम– बद्रिनाथ, केदारनाथ, द्वारिकानाथ, जगन्नाथ

१३ प्यंगू धार्मिक क्षेत्र– बराह क्षेत्र-सुनसरी, मुक्ति क्षेत्र-मुस्ताङ्ग, रुरु क्षेत्र-गुल्मी, हरिहर क्षेत्र/देवघाट-चितवन

१४ प्यंगू पुर– शान्तिपुर, बसुपुर, अग्निपुर, वायुपुर

१५ प्यंगू प्रहर– नसंचा, तिन्हिन, सन्ध्या ई, बाचा ई

१६ प्यंगू बौद्ध तीर्थ– लुम्बिनी, बोधगया, सारनाथ, कुशीनगर

१७ प्यंगू भन्ज्याङ्ग– सांगा भन्ज्याङ्ग, न्यागःमणि भन्ज्याङ्ग, पाते भन्ज्याङ्ग, चन्द्रागिरि भन्ज्याङ्ग/खरि भन्ज्याङ्ग

१८ प्यंगू युगया पन्ज्रांया न्हि व साइत– कलियुग (कछलाथ्वः नःमि-अर्धरात्रीया साइत), त्रेतायुग (सिल्लाथ्वः पुन्हि-मध्यान्न ईया साइत), द्वापरयुग (बछलाथ्वः तृतिया-सन्ध्या ईया साइत), सत्ययुग (दिल्लागाः त्रयोदसि- बान्हि न्ह्यःया साइत)

१९ प्यंगू राजनीति– साम, दाम, दण्ड, भेद

२० प्यंगू वेद– ऋगवेद, सामवेद, यजुरवेद, अथर्ववेद

२१ प्यम्ह करुणामय– पद्मपाणि लोकश्वर /बुंगद्यः, आनन्दादि लोकेश्वर /च्वबहाःद्यः, आर्यावलोकितेश्वर/जनबहाःद्यः, श्रृष्टिकान्ता लोकेश्वर/नाला करुणामय

२२ प्यम्ह गणेश– सूर्य विनायक-ख्वप, कार्य विनायक-बुंग, जल विनायक-क्वँय्ना, चन्द्र विनायक-चाःबही

२३ प्यम्ह चतुर्महाराज– पूर्वया धृतराष्ट्र, पच्छिमया विरुपाक्ष, उत्तरया कुबेर, दक्षिणया विरुद्धक

२४ प्यम्ह जोगिनी– बज्रजोगिनी-फम्पि, खड्गजोगिनी-सक्व, आकाशजोगिनी/विद्याधरी देवी-बिज्यासः, नैरात्मादेवी/गुह्येश्वरी-ग्वल

२५ प्यम्ह तारा– मामकी देवी, लोचनी देवी, पद्मिनी देवी,

आर्यतारा/तारिणी

२६ प्यम्ह नारायण– इचंगु नारायण, सक्वचंगु नारायण, विसंखु नारायण, शेष नारायण

२७ प्यम्ह भगवती– शोभा भगवती, नंसाः भगवती, नाला भगवती, पलान्चोक भगवती

२८ भगवानया बिषयया खँग्वः– भ-भूमि, ग-गगन, वा-वायु, न-नदी

२९ येँदेय् दुनेया प्यम्ह नारायण– इखा नारायण- थाय्मरु, अतको नारायण- चिकंमू, इचंगु नारायण- न्हूघः, शेष नारायण- ह्यूमत

३० सम्यक स्वरुपं पलाः छीमाःपिं– जुजु, किसि, मिसा, भिक्षु

३१ स्वयम्भू महाचैत्यया प्यंगू दिशाय् दुगु प्यंगू पुर– शान्तिपुर, बसुपुर, अग्निपुर, वायुपुर

३२ स्वस्तिक चिंया प्यंगः आखः– शु भ ला भ

५) नापनापं वइगु न्याथी

१ पन्चाक्षर– ॐ न मो बु द्धा य / ॐ न मो शि वा य

२ पन्च धातु– लुँ, वहः, सिजः, नँ, ली

३ पन्च रत्न– हेरा, मोति, भिम्पू, मझरागमणि, पन्ना

४ पन्चामृत– साघ्यः, सादुरु, साधौ, साखः, कस्ति

५ पन्चगब्य– साघ्यः, सादुरु, साधौ, साच्व, सौ

६ पन्चामृति– कँचा, पँचा, सियूचा, ताकुचा, वँचा

७ पन्चपल्लव– वंगलसिमाहः, बरमाया हः, अंमाया हः, पँय्पलाहः, पिलाय्सिच्व

८ अजिमाजु/हारतिमांया न्याम्ह मस्त– धनभाजु, धनमय्जु, वासिंभाजु, वासिंमय्जु, जिलंभाजु

९ पन्चभद्दिय भिक्षुपिं– बप्प, महानाम, कौण्डन्य, भद्दिय, अश्वजीत

१० पन्चरङ्ग– ह्याउँ, तुयू, वँचु, म्हासु, वाउँ
११ पन्चबुद्धया बाहन– किसि, सिंह, गरुद, सल, म्हय्खा
१२ पन्च तत्व– लः, फय्, जः (अग्नि), सर्गः, धर्ति (चा)
१३ पन्चबुद्ध तथागत– वैरोचन, अक्षोभ्य, रत्नसम्भव, अमिताभ, अमोघसिद्धि
१४ पन्चशील– प्राणी हिंसा मयायेगु, मखुगु खँ मल्हायेगु, मबीकं मकायेगु, सुरापान मयायेगु, परपुरुष/परस्त्री गमन मयायेगु ।
१५ न्याम्ह तारापिं– मामकि, आर्यतारा, पाण्डुरा/पद्मिनी, लोचनी, बज्रधातेश्वरी
१५ न्याम्ह मांपिं– जन्मया मां, धर्मया मां, धाइमां, त्वाय्मां, गुरुमां
१६ पन्चबलि– मेय्, दुगु, फै, बखुं, हँय्
१७ छैँया तँ– छ्यलि, मातं, च्वत, बैगः, आगं
१८ ल्हाःया पचिं व पचिंनाप सिन्हः तिकेगुया स्वापू– म्हालापचिं (ह्याउँगु मूसिन्हः तिकीगु), च्वलापचिं (पितृयात सिन्हः तिकीगु), दथुपचिं (म्हासुगु सिन्हः तिकीगु), अंगूपचिं (भुइसिन्हः /ह्याउँसिन्हः तिकीगु), सिकापचिं (म्वःनी सिन्हः तिकीगु)
१९ स्वन्ति, पन्चकया न्यान्हु– क्वःपुजा (त्रयोदसि), खिचापुजा (चःह्रे), लक्ष्मीपुजा (आमै), म्हपुजा (पारु), किजापुजा (दुतिया)
२० पन्चबाजं (नेवाःकथं)– दमाहा-नगरा, त्याम्को-तुंतुंचा, नरसिंगा-तुरहि, सहनाइ-म्वाहालि, भ्यालि-छ्यालि
२१ पन्चपकवान मरि– प्यकुंलाःगु, स्वकुंलाःगु, चाकलाःगु, सतुबतुया रुप, मेय्छ्यंचा
२२ पन्चक्वाःया ज्वलं– छ्वं (कुनसा), भुति (बूबः), आलु (चाया तःलय् सइगु), प्वलःचा (चाया द्यःने सइगु), लैंसूचा (सुखू तरकारि) / हाकु म्हुकं (जाति विशेषकथं पायेफु ।)
२३ न्याम्ह ध्यानि बुद्धपिं– विपश्वी तथागत, शिखी बुद्ध, ककुछन्द

बुद्ध, कनकमुनि बुद्ध, काश्यप तथागत

२४ न्याता घासा व वया प्रतिक– माय्वः (वैरोचन), हाकुमुस्या (अक्षोभ्य), पालु घासा (अमिताभ), फसि घासा (रत्नसम्भव), वाउँचा (अमोघसिद्धि)

२५ थतु त्वाःया अग्निशालाया मिया अखण्ड दीप– अग्न्याग्नि (मि पाखें), सूर्याग्नि (सुर्द्यःया तेजपाखें), पाशाग्नि (ल्वहं ल्वाकाः), जलाग्नि (लखं पिहां वइगु मि), जथराग्नि (त्यपुचां पिकाइगु दैवशक्ति मि)

२६ छत्रधारि स्थविर तथा चक्रेश्वर (थाय्पा) लुइगुया न्यागू अभिशेष (चक्राभिशेषया पन्चाभिशेष)– कलशाभिशेष (छ्यनय् कलश दिकाः लः हायेकाः अभिशेष याइगु), घण्टाभिशेष (ल्हातय् बज्रयानिया बज्र अंकित गं लःल्हानाः याइगु अभिशेष), नामाभिशेष (थाय्पा पद बियाः नामाकरण याइगु अभिशेष), मुकुटाभिशेष (पन्चबुद्धया मुकुटं पुइकाः याइगु अभिशेष), छत्राभिशेष (देव छत्रं कुइकाः याइगु अभिशेष)

२७ स्वांयाः पुन्हि (न्यागू जोग चूलाःगु न्हि)– सिद्धार्थ गौतम जन्म जूगु, सिद्धार्थ गौतमयात बुद्धत्व प्राप्त जूगु, सिद्धार्थ गौतमयात निर्वाण प्राप्त जूगु, थःगु जन्मनगर कपिलवस्तु राजभवनय् दकलय् न्हापां बिज्याःगु, थःथिति सकसितं वेसन्तर जातक बाखं कना बिज्याःगु ।

६) नापनापं वइगु खुथी

१ षड्क्षरी मन्त्र– ॐ म णि प द्मे हूँ

२ षतपारमि– दान पारमि, शील पारमि, क्षान्ति पारमि, वीर्य पारमि, ध्यान पारमि, प्रज्ञा पारमि

३ षतरस– चाकु, माकु, पालु, पाउँ, फाकु /न्यालु, खायू

४ खुगू ऋतु– वसन्त, गृष्म, वर्षा, शरद, शिशिर, हेमन्त

७) नापनापं वइगु न्हय्थी

१ ससुमांजुयात आह्वान याइगु मन्त्र– न मः वा गी श्व रा यः

२ न्हय्गू बार– आइतबार, सोमबार, मंगलबार, बुधबार, बसुबार, शुक्रबार, सनिबार

३ सप्ताक्षरि /कुटाक्षर मन्त्र (बज्रयानय् थुकियात कालचक्र बाय् योगाम्बरया आत्मा धायेगु याः)– ह क्ष म ल ब र य

४ सप्तर्षिया नां– वशिष्ठ, विश्वामित्र, काश्यप, अत्रि, भारद्वाज, जमदग्नि, गौतम

५ सप्त कोशीया नां– सुनकोशी, दूधकोशी, अरुणकोशी, तमोरकोशी, लिखुकोशी, तामाकोशी, इन्द्रावती कोशी

६ सप्त गण्डकी– काली, बुढी, सेती, मोदी, दरौंदी, मर्स्याङ्दी, त्रिशुली

७ सप्त कर्णाली– हुम्ली, मुगु, ठूली भेरी, सानी भेरी, सेती, तिला, बुढी गंगा

८ सत्बीज– स्वांवा, हाकुहाम्वः, तछ्व, कय्गू, माय्, हाकुमुस्या, क्वँलः

८) नापनापं वइगु च्याथी

१ अष्टमण्डल– छत्र, ध्वज, चामर, श्रीवत्स, शंख, पद्म, मत्स्य, कलश

२ अष्टमातृका– ब्रम्हायणी, माहेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, वाराही, इन्द्रायणी, चामुन्डा, महालक्ष्मी

३ अष्टभैरव– असिताङ्ग (वँचुम्ह, शक्ति-ब्रम्हायणी), प्रचण्ड (वँचुम्ह, शक्ति-रुद्रायणी), क्रोध (वाउँम्ह, शक्ति-कौमारी), उलमन्त (हाकुम्ह, शक्ति-वैष्णवी), कपिल (खरानि उं, शक्ति-बाराही), रुरु (म्हासुम्ह, शक्ति- इन्द्रायणी), संहार (ह्त्याउँम्ह, शक्ति - चामुन्दा), भीषम (खरानी उं, शक्ति- महालक्ष्मी)

४ च्याम्ह अजिमा– श्वेतकाली, कुलांभुलु, पासिक्व, लुँमरि, नैरि

अजिमा, कंग अजिमा, लुतिमरु अजिमा, थँबही अजिमा

५ अष्टधातु– लुँ, वहः, ली, सिजः, कँय् , नँ, जस्ता, पाःलाः

६ च्याता घासा– माय्वः, हाकुमुस्या, पालुघासा, फसिघासा, कःसूकाला, क्वलःकाला, वाउँचा, धौघासा

७ अष्टवैतराग– मणिलिङ्ग, सक्वचंगु, गोकर्ण, कुम्भ तीर्थ, गन्धवति, चिन्तामणि, केशावति, बागमति

८ अष्टमहाभय– भूक्षय, दुर्भिक्ष, अनावृष्टि, अतिवृष्टि, भूकम्प, महामारी, ग्वःफय्

९ गृहमन्दिर स्वरुपया लक्षणगु छेँय् दयेमाःगु थी थी स्वरुपया अष्टमण्डलया प्रतिक ज्वलं–

क) चलायमान स्वरुपया अष्टमण्डल– हासा, तुफि, भाजं, मकः, ल्वहंमा, त्वाकः, क्वपु, क्वँय्

ख) छेँया बनावट कथंया अचल मण्डल– लुखाखलु, खिचाख्वः, भतुपन्जः, तःखा, खवः, भुतू, भौप्वाःचा, ग्वाखं

१० आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग– सम्यक ज्ञान (स्मृति), सम्यक वाणी (वचन), सम्यक दृष्टि (ध्यान), सम्यक कर्म (संकल्प), सम्यक आजिविका, सम्यक प्रयास (ब्यायाम), सम्यक चेतना (बिचाः), सम्यक एकाग्रता (समाधि)

११ अष्टशील– प्राणी हिंसा मयायेगु, मबीकं मकायेगु, ब्रम्हचर्य पालन यायेगु, मखुगु खँ मल्हायेगु, सुरापान मयायेगु, अकालय् भोजन मयायेगु, अश्लील मे प्याखं संगीतपाखें तापाक च्वनेगु, तज्जाःगु लासाय् मद्यनेगु ।

९) नापनापं वइगु गुथी

१ नवग्रह– सूर्य (आदित्य), चन्द्र (सोम), मंगल, बुध, बृहस्पति, शुक्र, शनिश्चर, राहु, केतु

२ गुता बीबः– हाकुमाय्, हाकुमुस्या, हाकुहाम्वः, स्वांवा, क्वलः, तछ्व, ईका, पःका, चिग्वःकय्गू
३ नवरत्न– हिरा, मोति, पन्ना, भिम्पू, माणिक, नीर, पुष्पराज, लहसुन, गोमेल
४ नवरस– श्रृंगार रस, वीर रस, रौद्र रस, विभत्स रस, भयानक रस, शान्त रस, अद्भूत रस, करुण रस, हास्य रस
५ फूलपाति (स्वां)या गुता पुचः– जयन्ति (लवं स्वां)मा, अपराजिता स्वांमा, धालेमाया कचा, केरामा, हलूमा, हाकु हलूमा, दुरुफकंमा, कुले स्वां, वामा
६ गुता नेपाललिपि– रन्जना, भुजिंम्वः, कुंम्वः, क्वँय्म्वः, गोलम्वः, पाचुम्वः, हिंम्वः, लितुम्वः, प्रचलित आखः

१०) नापनापं वइगु भिथी

१ भिगू इन्द्रिय– मिखा, न्हाय्, न्हाय्पं, मे, म्हुतु, ल्हाः, तुति, लिङ्ग/योनि, प्यंप्वाः, छ्यंगू
२ भिगू दिशा– पूर्व (वन्ता), पश्चिम (योता), उत्तर (यन्ता), दक्षिण (यिता), इशान कोण (यंकुलि), नैऋत्य कोण (येकुलि), वायुब्य कोण (यैकुलि), आग्नेय कोण (वंकुलि), सर्गः (आकाश), पाःताः (पृथ्वी)
३ भिगू अवतार– मत्स्य, कुर्म, वराह, नरसिंह, वामन, परशुराम, राम, कृष्ण, बुद्ध, कलि
४ भिगू पारमिता– दान पारमिता, शील पारमिता, नैष्क्रम्य मारमिता, प्रज्ञा पारमिता, वीर्य पारमिता, क्षान्ति पारमिता, सत्य पारमिता, अधिष्ठान पारमिता, मैत्री पारमिता, उपेक्षा पारमिता (थेरवादकथं) । दान, शील, क्षान्ति, वीर्य, ध्यान, प्रज्ञा, उपाय, बल, प्रनिधि, ज्ञान (वज्रयानकथं) ।
५ भिता अपूर्व वस्तु– प्यंगू चक्रया शालिग्राम, गौलोचन (साया

म्हुतुं पिहां वइगु), जवंतूगु शंख, ध्वंया न्यकू, एकमुखि रुद्राक्ष, गजमोति, नरमणि, हाकुम्ह भौया पि, कस्तुरि, ब्विकिलुँ

६ बौद्ध स्तुति कथंया भिगू पारमि स्तुति– दान, शील, क्षान्ति, नैष्क्रम्य, प्रज्ञा, वीर्य, सत्य, अधिष्ठान, मैत्री, उपेक्षा ।

७ दश दिग लोकपालपिनिगु वर्णन–

ल्याः	दिशा	लोकपालपिं	वर्ण	मूल देवता	बाहन	ज्वँसा
१	पूर्व	इन्द्र लोकपाल	पीत (म्हासु)	सूरनाथ	हस्ति	वज्र
२	आग्नेय	अग्नि देवता	रक्त (ह्याउँ)	हुतासन	छांग	रक्त
३	दक्षिण	धर्मराज	नील (वँचु)	श्री यमराज	महिष	दण्ड
४	नैऋत्य	यक्षराज	श्याम (हाकु)	नैऋत्यराज	प्रेत	खड्ग
५	पश्चिम	वरुणराज	श्वेत (तुयू)	वासुकी नागराज	मङ्गल	नाग
६	वायुब्य	भीममूर्ति	रक्त (ह्याउँ)	वायुदेव	मृग	ध्वज
७	उत्तर	कुबेर	कुमकुम	यक्षराज	अश्व	गदा
८	इशान	महेश्वर	स्फटिक (यच्चु)	त्रैलोक्यनाथ	वृष	त्रिशुल
९	अर्द्धदिग	आदिनारायण	श्याम (हाकु)	दामोदर	गरुद	चक्र
१०	उर्द्धदिग	ब्रम्हेश्वर	पीत (म्हासु)	निरञ्जन	हंश	पुस्तक

११) नापनापं वइगु भिंनिथी

१ द्वादशाक्षर मन्त्र– अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ अं अः

२ भिंनिगू राशी– मेष (मेय्), वृष (फै), मिथुन, कर्कट (कःलि), सिंह (सिंग), कन्या (मिसा), तुला (ताल्जु), वृश्चिक (बिच्छि), धनु (धनुष), मकर, कुम्भ (घडा), मीन (न्या)

३ भिंनिताजि मतया रुप– सुकुन्दा, मूस्याः, महादीप, दुवाःल्याः, ग्वदाः (ग्वरःमत), बँमत (बौमत), आलमत, त्वाःद्यवा, द्यवा, पाल्चा, दलू, इताःमत

४ भिंनिम्ह गंछि द्यःपिं– श्वेतकाली (न्यतभुलु अजिमा), कुमारी (मयुजु म्त्याय्), ब्रम्हायणी (म्हासुम्ह), रुद्रायणी (तुयूम्ह), इन्द्रायणी, भैरब (वँचुम्ह), दैत्य (वँचुम्ह), वाराही (त्वाः च्वामुयाः वँचुम्ह), गणेश (स्वँ दुम्ह, तुयूम्ह), कुमार, महालक्ष्मी, महादेव (तुयूम्ह)

५ सप्रधान झिंनिगू सत्‌गुण– सुन्दर, सौम्य, सरल, सत्यवान, सभ्य, सहृदय, सहनशील, सद्‌भाव, संयम, सदाचार, सत्प्रयास, श्रद्धावान
६ झिंनिलाया नां– कछला (कार्तिक मंसीर Oct), थिंला (मंसीर पुष Nov), प्वहेला (पुष माघ Dec), सिल्ला (माघ फागुन Jan), चिल्ला (फागुन चैत्र Feb), चौला (चैत्र बैशाख Mar), बछला (बैशाख जेठ April), तछला (जेठ असार May), दिल्ला (असार श्रावण June), गुंला (श्रावण भाद्र July), यंला (भाद्र असोज Aug), कौला (असोज कार्तिक Sept), अनला / अधिकमास (स्वदँय् छक्वः वइगु)
७ झिंनिगू चःह्रे– बाला चःह्रे (कछला), दिसि चःह्रे (थिंला), लैं चःह्रे (प्वहेला), सिला चःह्रे (सिल्ला), पाहां चःह्रे (चिल्ला), माताति चःह्रे (चौला), सिथि चःह्रे (बछला), दिला चःह्रे (तछला), गथांमुगः चःह्रे (दिल्ला), जुगः चःह्रे (गुंला), नःलास्वने चःह्रे (यंला), स्वन्ति चःह्रे (कौला)
८ झिंनिगू पुन्हिया नां– सकिमिला पुन्हि (कछला- चतुर्मास क्वचाइगु, हलिमलि ब्वइगु), यःमरि पुन्हि (थिंला- कू पुज्याइगु, यःमरि नइगु), मिला पुन्हि (प्वहेला- मि च्याकेगु, प्वहेला पुजा जुइगु), सि पुन्हि (सिल्ला- मार वइगु, जलधारा हायेकाः वइगु, मार खः हइगु), होलि पुन्हि (चिल्ला- चीर क्वःथलीगु), ल्हुति पुन्हि (चौला- ल्हुतिया बाइसधारा मेला, जामाच्व मेला), स्वांयाः पुन्हि (बछला- बुद्ध जयन्ति हनीगु), ज्याः पुन्हि (तछला- दकलय् ताःहाकःगु न्हि), गुरु पुन्हि (दिल्ला- गुरुपिन्त हनाः पुज्यायेगु न्हि), गुं पुन्हि (गुंला- क्वाति त्वनीगु), यँयाः पुन्हि (यंला- हाथुद्यः ब्वयातःथाय् हाथ्वँ हायेकाः समयबजि नइगु), कतिं पुन्हि (कौला- चीभाः बुसादँ हनेगु, म्वहनीया लिपांगु न्हि)
९ झिंनिगू अस्तमिया नां– मुखः अस्तमि (कछला- पशुपति महाद्यःयात भगवान बुद्ध दुगु मुखलं पुइकीगु), बखुंमदः अस्तमि (थिंला- वैष्णवि

द्यः जात्रा), जमन्हवं अस्तमि (प्वहेला- जनबहाःद्यःयात धलिं लुइगु), भीमास्तमि (सिल्ला), चीर स्वाये अस्तमि (चिल्ला), चैत्रास्तमि (चौला- जनबहाःद्यः रथय् तइगु), बुद्धास्तमि (बछला), वायु अस्तमि (तछला- सिथिद्यः दुकाइगु), दिल्ला अस्तमि (दिल्ला- गंगामाइ जात्रा), गुंला अस्तमि (गुंला- यल पन्चदान), कायाः अस्तमि (यंला), महाअस्तमि (म्वहनी, कूछिभ्वय्)

१० भिंनिलाया नीप्यंगू एकादसि- कछला (हरिबोधिनी, उत्पतिका), थिंला (मोक्षदा, सफला), प्वहेला (पुत्रदा, षट्तिला), सिल्ला (भीमा, विजया), चिल्ला (आमलकी, पापमोचनी), चौला (कामदा, बरुथिनी), बछला (मोहिनी, अपरा), तछला (निर्जला, योगिनी), दिल्ला (हरिशयनी, कामिका), गुंला (पुत्रदा, अजा), यंला (हरिपरिवर्तिनी, इन्दिरा), कौला (अन्नपूर्णा, रमा)

११ भिंनिगू तीर्थया नां– पुण्य तीर्थ (बागमति+अमोघमति), शान्त तीर्थ (बागमति+मर्दायनी), शंख तीर्थ (बागमति+मणिमोहिनी /रुद्रमति), राज तीर्थ (बागमति+राज मन्जरी), मनोरथ तीर्थ (केशावती+भद्रमति), निधान तीर्थ (केशावती+स्वर्णवती), ज्ञान तीर्थ (केशावती+पापनासिनी), चिन्तामणि तीर्थ (बागमति+केशावती), श्रीप्रमोद तीर्थ (बागमति+रत्नावती), सुलक्षण तीर्थ (बागमति+चारुमति), जय तीर्थ (बागमति+प्रभावती/विष्णुमति)

१२ भिंनिम्ह नागराजपिं– तक्षक नाग (ह्याउँम्ह), सोम सिखि नाग (तुयूम्ह), शंखपाल नाग (भुयूम्ह), स्वरुपा नाग (तुयूम्ह), कुलिक नाग (दक्वसिबय् ग्यानापुम्ह), उपलाल नाग (म्हासुम्ह), द्वय/जोरि नाग (नील, श्याम, वँचुम्ह), बासुकि नाग (तुयूम्ह), वरुण नाग (तुयूम्ह), पद्मराग नाग (म्हासुम्ह), महापद्म नाग (तुयूम्ह), कन्ति नाग (तुयूम्ह)

१३ भिंनिलाया सांस्कृतिक लोकमे– कछला (नारायण द्यःया मे, जयनमो श्री बुद्ध भगवान, वीरकुशया मे), थिंला (माधव राजाया मे),

प्वहेला (विसन्तर राजाया मे- बुवाजुया मनमांस पुरे जुये माल रे), सिल्ला (बसन्त मे- हानं छकः हाः वा रे भंगःचा), चिल्ला (होलिया मे- होलिया मेला, भ्यालय् च्वंगु तुकंमाः), चौला (घातु मे/लुति अजिमाया मे/पाहां चःह्रे मे- राम जि गन वने), बछला (अस्थिर थ्व संसार), तछला (गंगामाइया मे- गंगामाइ निरमल लखफुति), दिल्ला (सिनाज्यामे- असारया सिनाज्या ...., वा पित छपीचा....), गुंला (सिलुमे- सिलुतीर्थ वने), यंला (भद्रचरि मे), कौला (मालश्री मे- जगत जननि आदि माता श्रृष्टि संहार कारिनी)

१२) नापनापं वइगु भिंस्वथी

१ भिंस्वंगू तगिं ! छगू विशेष भुवन (स्थान)– हरेक चैत्यया च्वकाय् बाय् गर्भया नं च्वय्या ब्वतिइ भिंस्वंगू तगिं चक्का चक्का तयातःगु दइ । व भिंस्वंगू तगिं हे त्रयोदश भुवनया प्रतिक खः । वयां च्वय् तिनि चैत्यया पूर्णताया स्वरुपय् गजू तयेगु याइगु खः । थ्व हरेक चैत्यय् दइगु थ्व त्रयोदश भुवन विशेष महत्वपूर्ण भाग खः । भुवनया नां थथे दु–

१ प्रमुदित भूमि भुवन २ विमल भूमि भुवन ३ प्रभाकारि भूमि भुवन ४ अर्चिष्मति भूमि भुवन ५ सदुर्जया भूमि भुवन ६ अभिमुखि भूमि भुवन ७ दुरंगमा भूमि भुवन ८ अचला भूमि भुवन ९ साधुमति भूमि भुवन १० धर्म मेघा भूमि भुवन ११ समन्त प्रभा भूमि भुवन १२ निरुपमा भूमि भुवन १३ वज्रमय भूमि भुवन

१३) नीछगूया ल्याःचाःकथं–

नीछता ब्वघासा–

१ मायव: २ हाकुमुस्या ३ पालुघासा ४ फसिघासा ५ वाउँचा ६ धौघासा ७ कःसूकाला ८ क्वँलःकाला ९ माय्बिलिसिया १०

म्वाबिलिसिया ११ छुँखिलु १२ खय्पि १३ चय्पि १४ अम्बः १५ बय्लि १६ सतबय्लि १७ आमलि १८ ग्वःगु मल्ता १९ ग्वः (भैरवया स्वरुपय् खाग्वः) २० गुलि (कुमारी = सँ) २१ भुकु (गणेश = ताःतू)

नीछगू विशेष स्वरुपया विशेषता–

१ संसार (एकल) २ पक्ष (द्वी) ३ गुण (त्रि) ४ युग (चतुरादि) ५ तत्व (पन्च) ६ ऋतु (षत) ७ कोशी (सप्त) ८ मातृका (अष्ट) ९ रस (नव) १० इन्द्रिय (दश) ११ रुद्र (एकाक्ष) १२ ला /महिना (द्वादश) १३ भुवन (त्रयोदश) १४ खण्ड (चतुर्दश) १५ तिथि (पन्चदश) १६ श्रृंगार (सोह्र) १७ तासया छता खेल (सत्रया खेल) १८ कला (अष्टदश शील्प कला) १९ पुराण २० पतिं (मनूया विसति पतिं ल्याः) २१ तारा (नक्षत्र)

१४ दापूया ल्याःचाः–

क) अन्न व छ्वालुगु वस्तुया दापू–

बाचकं त्वाः - ऐजःछि, चकंछि त्वाः - बपःछि, बामना कुले - पःछि, छमना कुले - बकूछि, निमना कुले - कूछि, प्यमना कुले - त्यःछि, खुमना कुले - माथं, न्हय्मना पाथि - किफं, च्यामना पाथि - फच्छि, फत्या - भिंनिमना - फत्या, निफा - भिंखुमना - निफा, छमुरि - नीफँ - छमुरि, छम्हू - पचिं च्वकां भिपुचः, छमना - ल्हातं भिम्हू

ख) लनेगु वस्तुया ल्याः कथंया खँग्वः–

अय्ताछि - ४॥ तोला (१ छताक), बांल - ९ तोला (आधा पाउ), पँल - १ पाउ, बगल - २ पाउ, स्वखि - ३ पाउ, कुंल - ४ पाउ, त्यंल - ८ पाउ, छधानि - १२ पाउ

ग) हाकःपाखें दायेगुया ल्याःचाः व नां–

औछि, निलांगु, स्वलांगु, प्यलांगु, च्वलाक्वलाछि,

क्वलाछि/छपाख/भिंनिलांगु, मुच्छि/छम्हूछि, कुच्छि/निक्वला/निगू पाख, निकुच्छि/निकु/छगज, क्वय्छि - ७०४० कु - न्हय्द्वः व पीकु, प्यक्वय् - छगू योजन - ४ कोश

१५ नेपाः गालय् सभ्यता सुरु जूबलय्या अष्टदश शिल्पकला (भिंच्याता)–

१ बुँज्या (कृषि, मानव सभ्यताया मूल कला) २ संगीत (मे हालेगु कला) ३ नृत्य (प्याखं ल्हुइगु कला) ४ वाद्य वादन (बाजं थायेगु कला) ५ अप्पा छीगु (कुम्हाः ज्या / दँकःमिया चाज्या) ६ ल्वहंया ज्या (ल्वहँतं सीगु, ल्वहंया मूर्ति दयेकेगु) ७ लुँया ज्या (तिसा दयेकेगु, लंपुलिं छायेगु) ८ नँया ज्या (नँयागु सामान दयेकेगु कला), ९ पाक शास्त्र (नयेगु नसा ज्वरय् यायेगु) १० भैषज्य शास्त्र (आयुर्वेदिक वासःया ज्ञान) ११ चित्रकला (चित्र च्वयेगु कला) १२ वास्तु कला (छेँ दयेकेगु कला) १३ चमार कला (छ्यंगूया ज्या) १४ थाज्या (कापः थायेगु कला) १५ थज्या (धालय् यायेगु / द्यः, थलबल आदि दयेकेगु कला) १६ किज्या (कतामं बुत्ता कीगु कला) १७ माज्या (आकार दयेकेगु कला) १८ कुम्हाः ज्या (चाया भारा छीगु कला)

१६ ग्वः ध्यबा व उकिया ल्याःचाःया बोलि–

१) चुन्दां २) धिब्छः (प्यंगः चुन्दां) ३) धिम्न्यः (धिब्छः धिब्छः निथी) ४) स्वंगः ५) प्यंगः - छांना ६) न्यागः ७) खुगः ८) न्हय्गः ९) च्यागः १०) गुंगः ११) भिगः १२) भिंछगः १३) भिंनिगः - स्वांना १४) भिंस्वंगः १५) भिंप्यंगः - स्वांनात्या १६) भिंन्यागः १७) भिंखुगः - प्यांना १८) भिंन्हय्गः १९) भिंच्यागः - प्यांनात्या २०) भिंखुगः २१) नीगः - न्याःना २२) नीछगः २३) नीनिगः - न्याःनात्या २४) नीस्वंगः २५) नीप्यंगः - ख्वांना २६) नीन्यागः - छसुका २७) नीखुगः

- ख्वांनात्या २८) नीन्हय्‌गः २९) नीच्यागः - न्हय्‌ना ३०) नीगुंगः ३१) सुइगः - न्हय्‌नात्या ३२) सुइछगः ३३) सुइनिगः - च्यांना ३४) सुइस्वंगः ३५) सुइप्यंगः - च्यांनात्या ३६) सुइन्यागः ३७) सुइखुगः (ग्वांना) ३८) सुइन्हय्‌गः ३९) सुइच्यागः - ग्वांनात्या ४०) सुइगुंगः ४१) पीगः - भ्यांना ४२) पीछगः ४३) पीनिगः - भ्यांनात्या ४४) पीस्वंगः ४५) पीप्यंगः - झिंछांना ४६) पीन्यागः ४७) पीखुगः - झिंछांनात्या ४८) पीन्हय्‌गः ४९) पीच्यागः ५०) पीगुंगः ५१) न्यय्‌गः - छम्वः ५२) सच्छिगः - छतका दां ५३) न्यय्‌तका - बासः तका ५४) सच्छितका दां - सच्छिसाइ पाँय्‌म्वः ५५) सत्या दां - सत्या पाँय्‌म्वः ।

१७ ग्वः ध्यबा गुलि गुलि वंगु दु–

१ चुन्दां (वहःयागु ध्यबा गुगु बजिपु थें च्वनी, थ्व सिजःयागु नं दु) २ ग्वःध्यबा (ख्वातुसे ग्वारामारा चिंगु, ताल्जुइ लनेत धःया स्वरुपय्‌ नं छ्यलेगु याः) ३ धिब्छः (ध्यबा छगः वंगु) ४ धिम्न्यः (ध्यबा निगः वंगु) ५ प्यंगः (दथुइ ह्वः दुगु ध्यबा) ६ न्यागः (सिजःया ख्वातुसे च्वंगु ध्याग, थ्व लिपा सिलेबरया नं दु) ७ झिगः ८ न्याःना (वहःया सुकिचा) ९ छसुका (सुकिचा) १० छम्वः (वहःया पाँय्‌म्वः, लिपा सिलेबर ल्वाकछ्यानाः नं वल) ११ छतका (छतका वंगु वहःया दबल, थ्व लिपा ल्वाकछ्यानाः नं पिदन) १२ झिर्का वंगु दबल १३ नीन्यार्का वंगु दबल ।

१८ साधारण पुजा यायेत माःगु पुजाया बसजाः ज्वलं–

१ क्वतः २ सिन्हःमू ३ धौपति ४ च्वलामू ५ लम्पिचा (नैवेद्य थल) ६ धालाचा ७ क्वतः सुमेलि ८ तमूद्यां ९ जजंका भः १० खेचाभू व ज्वलान्हाय्‌कं ११ शंख व मस १२ पन्चपात्र १३ सिजःया पाला १४ गुल्पाः १५ ली कलः १६ काय्‌भः १७ नीलः थल (करुवा,

तांफ, आम्ख्वरा) १८ कलश १९ थाय्भु व मस २० गं २१ बज्र २२ मुखः २३ सुलपाः २४ इताः बत्ता २५ यांखासि २६ मन्दःपाता २७ थापिं २८ धुपाँय् मकः २९ म्वहनी पुसा (माकःचा) ३० सुकुन्दा ३१ द्यवा ३२ पाल्चा ३३ अर्गा ३४ कुले ३५ पुजाभु ।

१९ तःथी नां - संसारय् गुलिं नं जीवित बाय् निर्जीव प्राणी बाय् बस्तुत दु उपिं प्राणी बाय् बस्तुया म्हसीकाया निंतिं 'नां' खँग्वःया छगू विशेष पहिचान दइ । प्रकृतिदुने नां मदुगु धयागु प्रकृति हे दइ मखु । प्रकृतिया थ्व हे नियमकथं मनू नांया प्राणीपिं मध्यय् नं हरेक छम्हेसिया थःथःगु प्रकृति कथंया थःथःगु नां दइ । गथेकि- राम, श्याम, सीता, गोपा आदि आदि । थुपिं मध्यय् नं सांसारिक गतिविधि, देवत्व गुण, मानव प्रकृति, धर्म, नीति, कर्म, आदि अनुसार नांया पहिचानय् व्यक्ति विशेषया व्यक्तित्व अनुसार नांया रुपय् मेगु विशेष स्वरुपया सम्बोधनार्थ नां दयाच्वनी ।

थन भ्रीसं स्वम्ह विशेष अवतार स्वरुपपिं महान शीर्ष देवपिनिगु सम्बोधित नां न्ह्यब्वया च्वना ।

कपिलवस्तुया जुजु शुद्धोधन व महारानी महामाया देवीया काय्भाजु सिद्धार्थ राजकुमारं बुद्धत्व प्राप्त यानाः बुद्ध जुया बिज्यायेधुंकाः वसप्वलयागु प्रतिभायुक्त ध्यान सम्बोधनया नां थुकथं दु-

१) शाक्य कुमार २) शाक्यमुनि ३) शाक्यसिंह ४) शाक्य शिरोमणि ५) शास्ता ६) सर्वार्थ सिद्ध ७) सुगत ८) सर्वज्ञ ९) सर्वज्ञ नाथ १०) सम्यक सम्बुद्ध ११) स्थविर १२) संघ नायक १३) समन्त भद्र १४) सम्मा सम्बुद्ध १५) समन्ता १६) श्रमण १७) मुनि १८) मुनिवर १९) मुनिन्द्र २०) मुनिश्वर २१) मुनि राज २२) मुनि नाथ २३) महारवि २४) महाकारुणिक २५) महास्थविर २६) महामुनि २७) महापालक २८) महाश्रमण २९) मारपराजयी ३० धर्मगुरु ३१) धर्म

सम्रात ३२) धर्म राज ३३) धर्म स्वामि ३४) त्रैलोक नाथ ३५) त्रैलोकाचार्य ३६) त्रैलोकेश्वर ३७) त्रैलोक गुरु ३८) तथागत ३९) जिन्न ४०) जिनवर ४१) जिन श्री ४२) जितेन्द्रिय ४३) जिन स्वामि ४४) जगत गुरु ४५) लोकाचार्य ४६) लोक शास्ता ४७) लोक गुरु ४८) लोक जित ४९) लोक नाथ ५०) ज्ञान अंशु ५१) ज्ञान चक्षु ५२) ज्ञान सिन्धु ५३) ज्ञान पारमिता ५४) बुद्ध ५५) बुद्ध देव ५६) बुद्ध भगवान ५७) बोधिसत्व ५८) भन्ते ५९) भगवान ६०) भगवान शास्ता ६१) भदन्त ६२) भूपति ६३) भूपतिन्द्र ६४) भिक्षुक ६५) आर्य ६६) आचार्य ६७) अरहत ६८) अग्रश्रावक ६९ नर वीर ७०) नर सिंह ७१) गौतम ७२) गुण सागर ७३) षदभिज्ञ ७४) एक शास्ता ७५) चन्द्र गजेन्द्र ७६) दशवल ७७) तथागत ७८) पुज्यवर ७९) कुल नायक ८०) राज पुत्र ८१) गौतमि नन्दन ८२) मार पराजयि ८३) भिष्म सुविर (ग्वाहालि- सुगतसौरभ महाकाब्य)

गनेद्यःया ध्यान सम्बोधित नां–

१) इनाय्द्यः २) गनेद्यः ३) गणपति ४) गजराज ५) गणेश ६) गजानन ७ गजेन्द्र ८) गणनायक ९) गजमुख १०) गौरि पुत्र ११) पार्वति नन्दन १२) शिरसा देव १३) सिद्धि विनायक १४) सिद्धि दायक १५) वक्रतुण्ड १६) विघ्नहर्ता १७) कृष्ण पिंगाक्ष १८) विघ्न राजेन्द्र १९) वागिश्वर २०) चन्द्र घण्टा २१) मंगल मूर्ति २२) लम्बोदर २३) एक दन्त २४) पुत्र दायक २५) विनायक– क) सूर्य विनायक (इनारे गनेद्यः) ख) चन्द्र विनायक (ल्वंसला गनेद्यः) ग) कार्य विनायक घ) जल विनायक (क्वँय्ना गनेद्यः) ङ) अशोक विनायक (मरु गनेद्यः)

महाद्यःया ध्यान सम्बोधित नां–

१) महादेव २) आदिदेव ३) देवादिदेव ४) त्रिकाल देव ५) त्रिनेत्रधारी ६) जटाधारी ७) गंगोत्रधारी ८) त्रैलोक्य नाथ ९) भोले नाथ १०) भूत नाथ ११) पशुपति नाथ १२) त्रैलोक्यश्वर १३) उमा

महेश्वर १४) त्रिकालेश्वर १५) भष्मेश्वर १६) नागेश्वर १७) किरातेश्वर १८) हिमालेश्वर १९) महेश्वर २०) लिङ्गेश्वर २१) भोले बाबा २२) बम भोले २३) कैलाश पति २४) भष्मासुर २५) नीलकण्ठ २६) विनाशकर्ता २७) कालचक्र २८) श्मसानबासी २९) नटराज ३०) पर्वत राज ३१) गिरिराज ३२) भूतनाथ ३३) नाटेश्वर

२० यैं, यल, ख्वप स्वनिगःया सांस्कृतिक लोकप्याखं–

यैँ– १) देवी प्याखं– क) न्यतमरु अजिमाया प्याखं (श्वेत कालीया गंछि) ख) पचलि भैरवया गथु प्याखं २) सवःद्यः (धिन्ना लिसिन्तां) ३) लाखय् द्यः (शान्त भैरव तथा मजिपाः लाखय् प्याखं) ४) पुलुकिसि प्याखं (ऐरावत इन्द्रयाम्ह किसिया प्याखं), किलागः सापूत्वाः

यल– १) काति प्याखं २) भ्यालिंचा प्याखं ३) हरिसिद्धि प्याखं ४) ख्वनाया सिकालि प्याखं

ख्वप– १) नवदुर्गा प्याखं २) महाकाली प्याखं ३) माकः प्याखं ४) नतुवाचा प्याखं ५) नागाचा प्याखं ६) लुसि प्याखं ७) गाइँचा प्याखं ८) भ्यालिंचा प्याखं ९) कपाय् फ्यनीगु प्याखं १०) फाकंदलि प्याखं

प्यंगूगु ब्व

१ तिसा - म्हयात छाय्‌पीत तियेगु बान्सा (समाया ज्वलं) या छता मूज्वलं खः तिसा । तिसा थी थी आकार, प्रकारया दु । देव, दानव, मनुष्य जक मखु, पशुपन्छितय्‌त तकं छाय्‌पीगुया निंतिं लहरं बान्साया ज्वलंकथं तिसां तीकेगु याः । म्हया थी थी अङ्गय्‌ थी थी कथंया तिसां तीकेगु याइ । नेपाःया नेवाःत मध्येय्‌ स्वनिगःया नेवाःतय्‌सं तिया वयाच्वंगु परम्परागत तिसाया नां थुकथं दु–

क) छ्यनय्‌ तीगु तिसा

१) लुँस्वां २) भत्तु दुगु लुँया स्वां ३) सिरबन्दी ४) सिन्चा (लुँयागु सिन्चु) ५) न्यापु सिखः ६) लुँयागु किलिप ७) लुँयागु चन्द्रमा ८) भतु नतू (वहःयागु) ९) सतफलि (वहःयागु) १०) बिजकनि ११) लुँया सिन्हः

ख) गःपतय्‌ क्वखायेगु तिसा

१) याकः सिखः - क) काकः सिखः ख) चौसिखः ग) स्याःबजि सिखः २) प्वाँय्‌गु सिखः ३) तायः ४) तिकमाः ५) चन्द्रहार ६) असर्फिमाः ७) कन्थिमाः ८) भिम्पूमाः ९) मोतिमाः १०) हेराया हार ११) पाकामाः (लुँयागु सुराहि घानाः) १२) स्वफ्वःघाना जन्तरमाः (मिजंमचा तिसा) १३) रक्षामाः (जंक्व क्वखा) १४) वहः सिखः १५) घरि सिखः

ग) तुती न्ह्यायेगु तिसा

१) जंक्व कल्लि २) गथांमुगः कल्लिचा (नँयागु) ३) जंगलि शेरया कल्लि (सिँख्वाः कल्लि) ४ ग्वःचा दुगु त्याकंगु कल्लि ५) पाउजु (वहःयागु, घंगला घानाः) ६) तुतिबगि ७) तुति पचिंया अंगू

घ) द्यः तिसा

१) कुन्दलि २) बेताःची ३) कन्थमाला ४) बाजु / बाइ ५) वहः सिखः- क) पाँय्म्वः माः ख) तुलसि माः ६) नाग पाँय् ७) नरसिर माला ८) नर मुन्द्र माला ९) कवच १०) मतू (मुकुट, ताज) ११) किकिंपा १२) गोकुल (कुन्दलि) १३) सुता १४) पँय्ति (लुँयागु इँत आकार) १५) तोह (वहःयागु निपा, लुँयागु छपा यानाः स्वपाया छज्वः) १६ कनक पा (पताः) १७) पुन्हाय्चा १८) हेराय्फ्वः १९ दृष्टि

ङ) ल्हातय् न्ह्यायेगु तिसा

१) प्यूचा २) मचा भिम्पूमाःचा ३) लुँचुरि- क) लुँ त्याकंगु (लुँ कल्लि डिजाइनया चुरा) ख) लुँ त्याकंगु सिँख्वाः चुरि ग) पेज बाला सिँख्वाः चुरि घ) पन्चरत्नया सिँख्वाः चुरि ४) नवरत्नया चुरा ५) बाजु / बाइ ६) वहःया चुरा / चुरि ७) कल्या (इहिपाःया तिसा) ८) ब्रतबन्धया तिसा ९) अंगू- क) पन्चरत्नया अंगू ख) हिना अंगू ग) तुसिपु अंगू घ) असर्फि अंगू ङ) नवरत्न अंगू च) हेराया अंगू छ) मती खना कथंया डिजाइनया अंगू ज) पन्चधातुया अंगू झ) प्याखं अंगू ञ) पुजा अंगू

च) न्हाय्पनय् सुइगु तिसा

१) जंक्व मार्चाः २) स्वंगः थी हनातःगु तुलसि हः छहः घानाः न्हाय्पंया च्वय् च्वकाय् सुइगु मुन्द्रिचाः ३) तुकि (सादा बाय् बुत्ता कियातःगु) ४) परः गुलि तुकि ५) तुकिचा (मिर्जापिन्सं सुइगु ग्वःजा आकारया परःगुलि तुकि) ६) बुत्ता कियातःगु मार्चाः (मारवरिचाः) ७) कलःचा घाना मार्चाः (यार्लिङ्ग) ८) कानपासा ९) बालबत्ता (झुप्पा) १०) तप्चा- क) हेराया तप ख) नवरत्नया तप ग) लुँ मुक्कंया तप आदि ११) पुन्हाय्चा (पूर्ण नारायण चाः / ज्याःजंक्वया तिसा) १२) माकःसि १३) थीथुना धुंग्रि फ्वःचा १४) झुप्पा १५) बिजकनि १६) पँय्ति (ब्रतबन्ध तिसा)

२ स्वनिगः दुनेया थी थी लागाया थी थी त्वालय् अवस्थित 'छेँ' नां खँग्वः ल्यूने वःगु थाय्‌या नां थुकथं दु–

क) यँ लागा-

१) जःधुंछेँ (लगंबहाः) २) इलाछेँ (मरु) ३) भ्वःछेँ (मरु) ४) चिलाछेँ (मरु) ५) थछेँ (जनबहाः) ६) क्वाछेँ (जनबहाः) ७) तःखाछेँ (जनबहाः) ८) भंसाःछेँ (जनबहाः) ९) बाखाछेँ (जनबहाः) १०) थकूछेँ (थाय्‌मरु) ११) लुबिछेँ (थाय्‌मरु) १२) ग्वाछेँ १३) च्याखाछेँ (छाउनि) १४) कःसिछेँ (मरु) १५) धालाछेँ १६) तुंछेँ १७) च्वखाछेँ १८) पिन्छेँ १९) भ्वछेँ २०) नछेँ २१) क्वतःछेँ २२) आखाछेँ २३) कुमारीछेँ २४) ध्वाखाछेँ २५) पल्टनछेँ २६) यालाछेँ २७) लाखेछेँ २८) धाल्पाःछेँ २९) पुन्छेँ ३०) ध्याक्वछेँ ३१) गाःछेँ ३२) चलाछेँ ३३) गःछेँ ३४) मातंछेँ ३५) बकंछेँ ३६) कलःछेँ ३७) सँछेँ ३८) पःखाःछेँ ३९) प्याफःछेँ ४०) लखुछेँ ४१) ह्वनाछेँ ४२) द्वालखाछेँ ४३) त्वाःछेँ ४४) कुंछेँ ४५) याकःछेँ ४६) यालाछेँ ४७) बसाःछेँ ४८) इताछेँ ४९) दुछेँ ५०) आगंछेँ ५१) जोशीछेँ ५२) लाखाछेँ ५३) चुकछेँ ५४) भिन्छेँ ५५) भेलाछेँ ५६) तंलाछेँ ५७) खालछेँ ५८) वलाछेँ ५९) न्हूछेँ ६०) ज्याबहाःछेँ ६१) ननिछेँ ६२) क्यबछेँ ६३) फल्चाछेँ ६४) ल्वहंछेँ ६५) बन्जाःछेँ ६६) गथुछेँ ६७) जाःछेँ ।

ख) यल लागा-

१) इखाछेँ २) धालाछेँ ३) पिलाछेँ ४) खाछेँ ५) खपिंछेँ ६) भ्वलाछेँ ७) क्वाछेँ ८) पिंछेँ ९) गँछेँ १०) सलीछेँ ११) चालाछेँ १२) भेलाछेँ १३) कलंछेँ १४) कुंछेँ १५) किछेँ १६) चाछेँ १७) च्वछेँ १८) तंलाछेँ १९) भिंछेँ २०) भिलाछेँ २१) भ्यागःछेँ २२) बेलाछेँ २३) बांछेँ २४) भंसाःछेँ २५) नाय्‌छेँ २६) ब्रम्हाछेँ २७) ल्हुकंछेँ २८) न्हूछेँ २९) ल्वखाछेँ ३०) ज्याथाछेँ ३१) यःछेँ ३२) लाखाछेँ ३३) इताछेँ ३४)

भ्यागःछेँ ३५) खापःछेँ ३६) तुलाछेँ ।

ग) ख्वप लागा-

१) इताछेँ, २) लालाछेँ, ३) इपाछेँ, ४) क्वलाछेँ, ५) क्वाछेँ, ६) खिंछेँ, ७) गःछेँ, ८) च्वछेँ, ९) तिबुक्छेँ, १०) तुलाछेँ, ११) तौलाछेँ, १२) थालाछेँ, १३) द्वकछेँ, १४) बिकुमांछेँ, १५) ब्वलाछेँ, १६) भ्वलाछेँ, १७) मंगलाछेँ, १८) मिबाछेँ, १९) मिलाक्वछेँ, २०) याछेँ, २१) याताछेँ, २२) यालाछेँ, २३) लाकुलाछेँ, २४) लाबुछेँ ।

३ स्वनिगः दुनेया थी थी लागाया थी थी त्वालय् अवस्थित चुक व ननिया नां थुकथं दु–

क) येँ लागा-

१) अजिमा चुक २) आचाः चुक ३) आगं चुक ४) धालसिक्व चुक ५) तःजाःफः चुक ६) तःबिलि चुक ७) नासः चुक ८) बोधि चुक ९) भमलु चुक १०) लुँमरि चुक ११) वँतु चुक १२) वलाछेँ चुक १३) वनेमा चुक १४) बाखाछेँ चुक १५) क्वय्लुबु चुक १६) च्वय्लुबु चुक १७) ज्यापु चुक १८) जाःछेँ चुक १९) तःखाछेँ चुक २०) तःधं चुक २१) तम्ब्वः चुक २२) प्रधान चुक २३) बनिया चुक २४) बलम्बु चुक २५) बर्मू चुक ।

१) ग्वाःननि २) ताहाः ननि (इतुं बहाः) ३) न्हस ननि (मन्जुश्री त्वाः) ४) तिसः ननि ५) तःननि (ब्रम्ह त्वाः) ६) थुसा ननि ७) नासः ननि (असं) ८) द्यःला ननि ९) बिज्यापू ननि १०) दथु ननि ११) भ्वछेँ ननि १२) धवाः ननि १३) लाय्कू ननि १४) नःघः ननि १५) बर ननि १६) लाखे ननि (मजिपाः) १७) बाकु ननि १८) पीगं ननि १९) मां ननि (तंलाछि) २०) भल ननि २१) मिम ननि २२) कुम्हाः ननि २३) लस्कः ननि २४) कःमि ननि २५) कलः ननि २६) साः ननि (त्यःद) २७) खाचा ननि २८) चीभाः ननि (ब्रम्ह त्वाः) २९) काय्गः ननि ३०) पसः ननि ३१) ससु ननि (इतुं बहाः) ३२) लकाः ननि ३३)

तारा ननि (इतुं बहाः) ३४) हँय्पू ननि (न्ह्यःखा) ३५) प्ववाः ननि ३६) गंचा ननि (चिकंमू) ३७) कुंछेँ ननि ३८) भाःबू ननि ३९) बसिक्व ननि ४०) क्वाछेँ ननि ४१) गःछेँ ननि ४२) ईबहाः ननि ४३) क्वबाः ननि ४४) क्वथु ननि ४५) थथु ननि ४६) लाय्कू ननि ४७) बिचः ननि ४८) इकु ननि ४९) बखुं ननि ५०) दुछेँ ननि ५१) यूतु ननि ५२) खगू ननि ५३) कुसः ननि ५४) इलां ननि ५५) ज्यापु ननि ५६) तुं ननि ५७) प्वासः ननि ५८) दिपू ननि ५९) तःधं ननि ६०) द्वहं ननि ६१) क्यब ननि ६२) क्वत ननि ६३) तिसः ननि ६४) छिपा ननि ६५) भंसाः ननि (वँतु) ६६) तुकुचा ननि ६७) फूचा ननि ६८) धवाः ननि ६९) इतु ननि ७०) दुछेँ ननि ७१) बिचं ननि ७२) विष्णु ननि ७३) बिकं ननि ७४) बरे ननि ७५) युगः ननि ७६) चीभाः ननि ७७) दुगंछेँ ननि ७८) पुं ननि ७९) फैगः ननि ८०) मच्छेगां ननि ८१) यगु ननि ८२) इभाः ननि ८३) तुसा ननि ८४) घवा ननि ८५) गःकू ननि ८६) ईबहाः ननि ८७) छुवाः ननि ८८) क्वथा ननि ८९) भ्वास ननि ९०) तःधं ननि ९१) किछेँ ननि ९२) नवाः ननि ९३) इवा ननि ९४) क्वथ ननि ९५) भत्तु ननि ९६) मू ननि ९७) यःसि ननि ९८) दुनः ननि ९९) लूछेँ ननि १००) चाकः ननि १०१) कुछि ननि १०२) सिवा ननि (ग्वाछेँमुगः गल्लि) १०३) किसि ननि १०४) हिकु ननि १०५) नः ननि १०६) द्वार ननि १०७) कुसि ननि १०८) इखा ननि १०९) ब्रम्ह ननि ११०) मलः ननि १११) गुजिबाः ननि ११२) च्वलः ननि ।

ख) यल लागा-

१) जोशी ननि २) नासः ननि ३) चीभाः ननि ४) पतिबाः ननि ५) कुंछेँ ननि ६) तःधं ननि ७) तुंसिफः ननि ८) धवाः ननि ९) न्हूछेँ ननि १०) तुंछेँ ननि ११) किछेँ ननि १२) गुथः ननि १३) तः ननि १४) नवाः ननि १५) इवाः ननि १६) क्वथः ननि १७) भत्तु ननि १८) काय्गु ननि १९) बरे ननि २०) मू ननि २१) चाहेल ननि २२) इला ननि ।

४ स्वनिगः व स्वनिगलं पिनेया थी थी थाय्यागु थौंकन्हे छ्यलाः वयाच्वंगु नां -

१) मरुत्वाः - काठमाण्डौं २) महाबू - महाबौद्ध ३) थाय्मरु - बाङ्गेमुढा ४) बिज्यासः - बिजेश्वरी ५) नःघः - नघल ६) किलाघः - किलाघल ७) वंघः - इन्द्रचोक ८) न्हूघः - जैसिदेवल ९) त्यंघः - टेंगल १०) चस्वांद्वँ - चसान ११) धिलाच्व - चन्द्रागिरि १२) जामाच्व - नागार्जुन १३) सिफूच्व - शिवपुरी १४) सिँल्यं सतः - सिंह सत्तल १५) तखति - तंकेश्वर १६) लुति - शोभा भगवति १७) ग्वलदेय् - जय बागेश्वरी १८) फम्पि - फर्पिङ्ग १९) इखा पुखू - इखा पोखरी २०) पलेस्वां पुखू - कमल पोखरी २१) नाग पुखू - नाग पोखरी २२) न्हू पुखू - रानी पोखरी २३) खेचा पुखू - खिचा पोखरी २४) ल्हुति - बालाजु २५) पंब्व - बाँसबारी २६) भुइख्यः - भुँइखेल २७) न्यत - नरदेवी २८) मय्ति - मैतिदेवी २९) लुँमधि - भद्रकाली ३०) भ्याय्चा द्यः - भेडासिंग ३१) खास्ति - बौद्ध ३२) भुइजःसि - बुढानीलकण्ठ ३३) प्वर्पा - रानीबारी ३४) बुरांख्यः - भुरुङ्गखेल ३५) मागः - मालिगाउँ ३६) सिलुतीर्थ - गोसाइकुण्ड ३७) कुलांभुलु - रक्तकाली ३८) यपिंख्यः - धोबिचौर ३९) असंभुलु - अन्नपूर्ण ४०) मरुसतः - काष्ठमण्डप ४१) ताहाच्व - ताहाचल ४२) ज्यापु तुं - बाह्रवर्षे इनार ४३) लुँहिति - सुन्धारा ४४) मासंगाः - मासंगल्ली ४५) पकनाःज्वः - पकनाजोल ४६) धमाथू - धर्मस्थली ४७) च्वबहाः - चोभार ४८) मच्छेगां - मच्छेनारायण ४९) बःखु - बल्खु ५०) न्हाय्कं त्वाः - न्हाय्कंतल्ला ५१) यंगाः - यंगाल ५२) क्वनाय् त्वाः - कःमिलाछि, कमलाछि ५३) जमः - जमल ५४) फसिक्यब - रन्जना ५५) चाबही - चाबहिल, चाबेल ५६) थँबही - ठमेल ५७) त्यःद - त्यौड ५८) द्वकाधः - ढोका टोल ५९) भुइख्यः - छाउनी ६०)

कुरिया गां - कोलियो ग्राम ६१) मरु गणेश - काठमाण्डौं गणेश ६२) थक्वाः - थानकोट ६३) ईबही - यम्पि बिहार ६४) पूच्व - पुल्चोक ६५) क्वपुंद्वः - कुपण्डोल ६६) जाह्वला ख्यः - जाउलाखेल ६७) क्वन्ति - कुम्भेश्वर, बगलामुखी ६८) प्याःपुखू - प्रयाग पोखरी, यल ६९) वादेय् - चापागाउँ ७०) जल - हरिसिद्धि ७१) फूच्व - फूल्चोकी ७२) धौख्यः - धुलिखेल ७३) पन्ति - पनौति ७४) भ्वँत - बनेपा ७५) खम्पु - श्रीखण्डपुर ७६) ख्वप - भक्तपुर ७७) थिमि - मध्यपुर ७८) सक्व - शंखरापुर, साँखु ७९) नक्वाः - नुवाकोट ८०) नमुरा - नमोबुद्ध ।

५ बहाः बहीया नां -

गन गन बौद्ध शाक्यपिं बस्ति स्थापना यानाः च्वन, अन अन बहाः, बही बाय् बिहार नीस्वनाः च्वनीगु परम्परा दु । अथे जुयाः बहाः बही धयागु सलंसः हे दु । तर मूल बहाः बाय् महाबिहारकथं भिंच्यागू बहाःयात कयातःगु दु । उकी मध्यय् नं शहरी इलाका बाय न्हापाया बोलिकथं देसय् दुनेयागु बिहारयात महाबिहार धाइसा देसं पिनेया लागायागु बिहारयात बही धायेगु चलन दु ।

देसं दुने व देसं पिने धकाः हरेक खुसिया थासं थासय् खुसि लागा व देय् लागा छुटे यायेत उगु थासं थासय् तताःहाकःगु ल्वहंया बेत्वाः लायाः लागा छुटे यानातःगु दु, तर थौं व न्हंकाछ्वःगु स्थितिइ लाना च्वनेधुंकल । जिमिसं खनाकथं छथाय् निथाय् ल्यं दनिगु ल्वहंया बेत्वाः .... मरुत्वाःया द्वकाधःयाथाय् पाःचाय्, क्वहिति पाखां विष्णुमति जुकः वनेगु पाखाचाय्, नाय्भच्व, नाय्त्वाः जुकः वनेगु पाःचाय्, दल्लु पाःचाय् आदि थी थी थासय् छथाय् निथाय् जक ल्यं दनि । क्वय् भिंच्यागू मूल महाबिहारया नां न्ह्यथनागु जुल ।

१) श्री शान्तिघट चैन्य महाविहार - श्रीघः बहाः – श्रीघः

२) श्री रत्नमण्डल महाविहार – नःघः बहाः – नःघः

३) श्री अशोक चैत्य महाविहार – असं बहाः – असंगल्लि
४) श्री महाबुद्ध महाबिहार – महाबौद्ध बहाः – महाबति
५) श्री धर्मचक्र महाबिहार – तःधं बहाः (उतुबहाः)– वँतु
६) श्री मन्जुश्रीनक महाबिहार – बिकमाः बहाः – ॐबहाः
७) श्री धर्माकर महाबिहार – स्वःबहाः – यंगाः
८) श्री कीर्तिपुण्य भुवन सुन्दर महाबिहार – यताबहाः – गोफः
९) श्री कीर्तिपुण्य चैत्य महाबिहार – क्वहिति बहाः – क्वहिति
१० श्री रत्नाकर महाबिहार – क्वंसा बहाः – ह्यूमत
११) श्री कनकचैत्य महाबिहार – जनबहाः – जनबहाः
१२) श्री भाष्करदेव संस्कारित केशचन्द्र पारावर्त कृत महाबिहार – इतुंबहाः
१३) श्री रत्नकीर्ति महाबिहार – मखंबहाः – मखं
१४) श्री ब्रम्हचक्र महाबिहार – गभाःबहाः – ॐबहाः
१५) श्री खण्डतरुल महाबिहार – सिखंमू बहाः – लाय्कू
१६) श्री कीर्तिपुण्य महाबिहार – लगं बहाः – लगं
१७) जीर्णोद्धार महाविहार – चीधंबहाः – वँतु
१८) श्री मूलश्री महाबिहार – मूबहाः – वँतु

बहीया नांधलः–

१) न्हाय्कं बही – लगं
२) च्वाकं बही – लगं
३) नकबही – यंगाः
४) अतखु बही – लाय्कू
५) खुसि बही – भिंद्यःत्वालं पुल पारि
६) मखं बही – मखं त्वाः
७) लाय्कू बही – लाय्कू

८) मरु बही – मरुहिति
९) थँबही – सिंहकल्प
१० दुगंबही – भ्वंसिक्वनापं

६ सिसाबुसाया ताजि–

अलःपु- चिकं पिकायेज्यूगु हाकुगु चिग्वःगु सिमाय् सइगु सि (Olive)
आमासि- चिचीग्वःगु पु यक्व दुगु सिमाय् सइगु चाकुचाकु सवाः वःगु म्हासुगु सि (Guava)
अम्बः- सिमाय् सइगु चिचीग्वःगु, वाउँवाउँ धाःगु पाउँगु सि (Indian Gooseberry)
आम्लि- पु तग्वःगु, तसकं पाउँसे च्वंगु सिमाय् सइगु चिग्वःगु सि (Hug Plum)
आलुबखरा- आलुचा, चाकुचाकु पाउँपाउँ धाःगु म्हासुगु गोलभ्यारा थें च्वंगु सि (Plum)
अं- वाउँगु ख्वलाया दुने म्हासुगु ला दुगु पु तग्वःगु सिमाय् सइगु चाकुगु सि (Mango)
आँतासि- सिमाय् सइगु नुगःसैं बांलूगु वाउँ म्हासु धाःगु छ्याकःगु सि (Bullock's Hearts, Custard Apple)
इसि- कंमाय् सइगु चिचीग्वःगु म्हासुगु नाइसे च्वंगु चाकुगु सि (Raspberry)
हाकु इसि- भ्यांग दुगु सिमाय् चिचीग्वयेक सइगु ह्याउँ हाकु नःगु सि (Wild Raspberry)
कमलासि- बःचामागु भ्काःसिमाय् सइगु चाकु पाउँसवाः वःगु ग्वग्वःलाःगु सि (Marumi Kumqat)
कालजमि- सिमाय् सइगु पाउँसे च्वंगु सि (Rough Lemon)
कःबसि- चिमागु सिमाय् सइगु ह्याउँह्याउँ हाकुहाकु नःगु चिग्वःगु

सि (Bayberry, Box Myrtle, Boxberry)
तःकःबसि- कःबसि थें छ्याकः, ग्वलाःगु, ह्याउँसे च्वंगु सि (Arbutus Berry)
द्यांकःबसि- ह्याउँगुलिइ म्हासुगु फुतिफुति दुगु चिग्वःगु यःमरि बांलूगु सि (Strawberry)
बँकःबसि- ति यक्व पिहां वइगु ह्याउँसे च्वनाः छ्याकःगु चिचीग्वःगु सि (Mock Strawberry)
कताबसि- म्हुतु वाइँया मिनीगु चिचीग्वःगु गुलि गुलि चिंगु सि (Cubeb)
कमोसि- म्हासु नःगु छता सि (Carambola)
कागति- भम्सिसिबें पाउँगु सिमाय् सइगु चिग्वःगु सि (Lime)
क्वँय्सि- लप्तेमाय् चिचीग्वयेक सइगु चाकु सवाः वःगु म्हासुगु सि (Saurauia)
खजूसि- ताय्गः सिमा थें स्वांत्यांग तःजाःगु सिमाय् सइगु चाकुमाकु सवाः वःगु सि (Date Sugar Palm)
खर्बुजा- चाकु फसि, दुने म्हासुगु ला दुगु तग्वःगु फसि थें च्वंगु सि (Muskmelon / Watermelon)
खाइसि- भम्सि थें च्वंगु छता खखः पाउँपाउँ धाःगु सि
तुसि- लहराय् वनीगु माय् सइगु सिसाबुसा (Cucumber)
क्वःतुसि- वासःकथं छ्यलेज्यूगु तसकं खायूगु खेँय् बांलूगु चिग्वःगु तुसिचा (Bitter Cucumber)
ख्वकंतुसि- सँ थें दुगु खेँय् बांलूगु छता तुसि (Squirting Cucumber)
खौतुसि- म्हासुगु छ्याःगु तग्वःगु तुसि (Garden Cucumber, Yellow Cucumber)
गुँभम्सि- जपुसि, यक्व ति पिहां वइगु चिग्वःगु हाकुगु सि (Black plum)

गुलावजामुन (गुलाब जम्बा)- सिमाय् सइगु पु तग्वःगु चाकुचाकु धाःगु नँस्वाःगु म्हासुगु सि (Rose Apple)
घलःसि- बुतकि हाकुसे च्वनीगु ह्याउँगु चिग्वःगु सि
घरिसि- गसिमाय् सइगु चिचीग्वःगु चाकु पाउँ सवाः वःगु सि (Natal Plum/ Passion Fruit)
घुंगलसि- झाःसिमाय् सइगु चिग्वःगु ह्याउँगु छताजि सि (Pyracantha)
चाकुसि, चाक्सि- तुयू म्हासुनःगु सन्त्रासि पाय्ग्वःगु सिमाय् ख्वला पिचुसे च्वंगु चाकुगु सि (Sweet Lime)
चाकु फसि- चिकुलां सइगु चाकुगु फसि (Casaba Lemon)
चिचाकंसि- कतहर, ख्वला क्वाचुगु तग्वःगु चाकुगु सि (Ananas, Pineapple)
छ्वःरा- चाकुचाकु धाःगु, सीसे च्वंगु भचा ताःहाकः बांलूगु सि (Date)
जिफ्वः- ग्वय् थें च्वंगु पु दुगु सिमाय् सइगु सि (Nutmeg Apple)
झम्सि- पाउँसि, कंमाय् सइगु पाउँगु सि (Citrus, Otaheite Orange)
भ्रिंसि- बःचामागु माय् सइगु छग्वलं सँ दुगु चाकुगु सि (Gooseberry)
तग्वः झम्सि- झम्सि थें च्वंगु पाउँगु सि (Lemon)
तरबूजा- चाकु फसि, दुने सिचुसे च्वंगु ह्याउँगु ला दुगु फसि थें च्वंगु तग्वःगु सि (Watermelon)
तःसि- न्ह्यलुसि, म्हासुम्हासु नःगु ख्वला ख्वातुगु सिमाय् सइगु तग्वःगु सि (Citron,Wild Lime)
तु- तिसीबलय् चाकुगु ति पिहां वइगु पं थें च्वंगु मा (Sugarcane)
तिब्वंसि- ह्याउँ ह्याउँ नःगु ख्वला दुने तुयुगु ला दुगु सिमाय् सइगु सि (Mangosteen)

तितिसि- सिमाय् सइगु तसकं पाउँगु सि (Tamarind)
दुधःसि- म्वाहालि थें च्वंगु स्वां ह्वइगु माय् सइगु कं दुगु चिचीग्वःगु सि (Thorn Apple)
दिगसि- सिमाय् सइगु ताताःहाकःगु धे दुने दइगु पु (Cassia Pod)
धाले- धालेसि, छ्वाःगु ख्वलाया दुने ह्याउँगु गुलिगुलि दुगु सिमाय् सइगु सि (Pomegranate)
नेकू समिसि- ताःहाकः बांलूगु वाउँवाउँ म्हासुम्हासु धाःगु सि (Long Mulberry)
हाकु समिसि- सिम्पु पाय्ग्वःगु हाकुगु सि (Black Mulberry)
ह्याउँ समिसि- सिम्पु पायग्वःगु ह्याउँगु सि (Red Mulberry)
पासि- दुने तुइसे चाकुसे च्वंगु सिमाय् सइगु ग्वल्लाःगु सि (Pear)
धापासि- दुने तुइसे चाकुसे च्वंगु सिमाय् सइगु ग्वल्लाःगु सि (Melting Pear)
ग्वंजपासि- छगू फूटति ताःहाकः जुइगु दुने तुइसे च्वंगु चाकुगु सि (Alligator Pear, Avocado)
भ्वासापासि- नाइसे च्वंगु चाकुगु पासि (Common Pear)
छुस्यापासि- धचा पासि, गुँइ अथें सया च्वनीगु चिग्वःगु पासि (Wild Pear)
चिनियाँपासि- सिमाय् सइगु भचा छ्वाःगु पासि (Sand Pear)
क्वंचापासि- सिमाय् सइगु चिचीग्वःगु वँचुवँचु नःगु सि (Japanese Medlar)
बःसि- चाकु पाउँ धाःगु बस्पति पु दुगु सि (Peach)
ताइबःसि- ताय्गः सिमा थें च्वंगु सिमाय् सइगु सि (Edible Date)
ल्हासा बःसि- बस्पति मदुगु बःसि थें च्वंगु सि (Apricot)
खायूबःसि- खाइबःसि, तःमागु सिमाय् सइगु खाइसे च्वंगु म्हासु

म्हासु नःगु चिग्वःगु सि, ख्वला पिचुगु बःसि (Chinaberry)
फंसि- कैचाकैचा दुगु ख्वलां भुनातःगु दुने म्हासुगु चुल्लुसे च्वंगु बिस्कं बिस्कं बे दुगु तग्वःगु सि (Jack Fruit)
माकःफंसि- सिमाय् सइगु म्हासु म्हासु धाःगु चाकुगु चिग्वःगु सि (Cherimoya, Monkey Jack)
बाःफंसि- गुँइ अथें सयाच्वनीगु छता चिग्वःगु सि (Wild Berry)
फाकुसि (हलवाबेद)- सिमाय् सइगु ह्याउँह्याउँ म्हासुम्हासु धाःगु दुने तग्वःगु पु दुगु चाकुसे च्वंगु सि (Persimmon)
फ्वंसि- चेरि सिमाय् सइगु ह्याउँसे च्वंगु चिग्वःगु चाकुगु सि (Cherry)
बलः- सिमाय् सइगु छ्याःगु पु दुगु सि (Belleric Myrobalane)
बन्तरि- ध्वःध्वः दुगु ख्वला दुगु निख्यरं च्वका च्वामुगु चिकनय् छुयाः नयेगु सि (Balsam Apple)
बयूलि- अम्बः पाय्ग्वःगु ह्याउँसे च्वंगु ख्वला सुकूचिंगु सिमाय् सइगु सि (Chinese Date, Indian Plum)
बेलासि- फंसि पुचलय् लाःगु छता तग्वःगु वाउँ-म्हासु नःगु सिमाय् सइगु सि (Breadfruit)
बिम्बःसि- तुसिमा थें ज्याःगु गसिमाय् सइगु खैंय् बांलूगु चिचीग्वःगु तुसि थें च्वंगु सि (Ivy Gourd)
ब्याः- ब्यालसि, स्याउ पाय्ग्वःगु छता छ्याःगु सि (Wood Apple)
बखदासि- चाकु पाउँ सवाः वःगु बःचाग्वःगु सि (Puneala Plum)
भुजिंसि- चिचीग्वःगु ज्वाःज्वाः चिनाः सइगु हाकुसे च्वंगु सि (Coriaria)
भ्वग्त्या- ख्वातुसे च्वंगु वाउँगु ख्वलाया दुने पाउँपाउँ धाःगु बे दुगु तग्वःगु ग्वल्लाःगु, सिमाय् सइगु सि (Pomelo)
मितसि- चिचीग्वःगु चाकुगु मितसि (grapes)

पाउँ मितसि- छताजि पाउँगु मितसि (Fox Grape)
कस्तू थें नस्वाःगु मितसि- दाख, चिचीग्वःगु चाकुगु सि (Muscadine)
पु मदुगु मितसि- किसमिस (दाख), चिचीग्वःगु चाकुगु सि (Currant)
मलःसि- मल्तामा थें च्वंगु माय् सइगु वासःकथं छ्यलेज्यूगु कय्गू पाय्ग्वःगु हाकुगु सि (Black Nightshade, Sunberry)
माकःसि- चिकिचामागु सिमाचाय् सइगु चिचीग्वःगु ह्याउँगु सि (Bearberry)
मिकुसि- मतप्यासि थें च्वंक सइगु चाकु पाउँ सवाः वःगु सि (Mahonia Fruit)
मुसुम- ख्वला छ्याकःगु सन्त्रासि थें च्वंगु चाकुगु सि (Malta Orange,Sweet Orange)
मेधासि- मेवा, सिमाय् सइगु, दुने म्हासुगु ला दुगु चाकुगु तग्वःगु सि (melon, Papaya, Papaw)
म्वाय्- ख्वला प्वलेबलय् दुने नाइसे च्वंगु चाकुगु ला दुगु ताःहाकःगु म्हासुगु सि (Banana)
मल्ता प्यासि- कंमाय् सइगु ह्याउँगु ताःहाकःगु प्यासि गुलिगुलि चिंगु चिचीग्वःगु सि (Barberry)
लोगन प्यासि- इसि व मतप्यासियागु पुसा ल्वाकःबुकः यानाः सयेकातःगु छता न्हूगु सि (Loganberry)
मतप्यासि- मुस्या पाय्ग्वःगु हाकुगु सि (Dewberry, Black berry)
तुकुप्यासि- सिमाकचाया च्वकाय् सइगु मतप्यासि थें च्वंगु ह्याउँम्हासु नःगु सि (Oleaster)
प्यासिग्वःचा- सिमा कचाया च्वकाय् भ्वाःभ्वाः जुइक सयाच्वनीगु ह्याउँह्याउँ नःगु सि (Mountain Ash Fruit)
प्यासि- गुलि गुलिचिंगु चिचीग्वःगु सि (Berry)
यःमरि- ह्याउँह्याउँ नःगु पु यक्व दुगु यःमरि बांलूगु सिमाय् सइगु

चाकुगु सि (Fig)

यःसि- सिमाय् सइगु यःमरि बांलूगु वाउँसे च्वंगु पाउँगु सि (Honey Fruit)

लःसि- दुने लः जक दुगु अम्बः थें च्वंगु छताजि मनभाःया हा (Fern Root)

लःफसि- दुने ह्याउँसे च्वंगु नयेबलय् सिचुसे च्वनीगु तग्वःगु सि (Cantaloupe)

लक्वाथ- ल्ह्वये मवयेकेत वासः कथं छ्यलेज्यूगु ख्वलाय् सँ दुगु सिमाय् सइगु सि (Loquat)

लेबु- संखतर दयेकेगु पाउँगु म्हासुगु सि (Grapefruit)

लिचि- लुचि, कैचा कैचा दुगु ख्वलां भुनातःगु दुने तुइसे च्वंगु चाकुचाकु धाःगु चिग्वःगु सि (Litchi)

ल्हुसिपु- तुयूगु ति पिहां वइगु घ्यः दयेके ज्यूगु छता चाकुगु सि (Butter Fruit)

वंगलसि- चाकुसवाः वःगु वासःकथं नयेज्यूगु वंगल सिमाय् सइगु सि (Bo Fruit)

स्याउ- पासि थें च्वंगु पिने ह्याउँसे च्वनाः दुने तुयूगु सिमाय् सइगु सि (Apple)

सप्वसि- ग्वारा ग्वाराचिंगु ग्वल्लाःगु, दुने बेबे दुगु (Potato Apple, Sapodilla)

सतबय्सि- भ्गाःसिमाय् सइगु पाउँसे च्वंगु चिचीगुलिगु ह्याउँगु सि (Chinese Sumac)

सन्त्रासि- ख्वला प्वलकि दुने ति पिहां वइगु बे दुगु सिमाय् सइगु ह्याउँह्याउँ म्हासुम्हासु धाःगु चाकुगु सि (Orange)

चिग्वःगु सन्त्रासि- ख्वला प्वलकि दुने ति पिहां वइगु बे दुगु सिमाय् सइगु ह्याउँह्याउँ म्हासुम्हासु धाःगु चाकुगु सि (Mandarin,

Tangerine)
स्यांगुलि (कटूस)- चिचीपुगु कथं भुनाच्वंगु सिमाय् सइगु पु (Chestnut)
समिसि- चाकुचाकु पाउँपाउँ धाःगु कःबसि थें च्वंगु भचा ताःहाकः बांलूगु सि (Mulberry)
सिमलसि- झारावान्ताया वासः कथं छ्यलेज्यूगु सिमाय् सइगु सि (Silk Cotton Fruit)
सलपापु- पुयात चाकुगु लां भुनातःगु सिमाय् सइगु चिग्वःगु सि (Sugar Apple)
हलः- सिमाय् सइगु चिचीग्वःगु वाउँगुली म्हासुगु फुति फुति दुगु फाकुसे सवाः वःगु वासःकथं नयेज्यूगु सि (Yellow Myrobalan)

ग्वाहालि सफू धलः–

१ भगवति प्रसाद श्रेष्ठ, नेपालभाषा सामान्य ज्ञान, ने.सं. १०८०, नेपालभाषा परिषद्, यँ ।

२ सं. इन्द्र माली, नेपालभाषा तःखँग्वः धुकू, ने.सं. ११३०, ल्हामु अमात्य, छाउनी, यँ ।

३ डा. कमलप्रकाश मल्ल, A Dictionary of Classical Newari, ने.सं. ११२० नेपालभाषा डिक्सनरी कमिटी, च्वसापासा, यँ ।

४ मुंम्ह कमल तुलाधर, अंग्रेजी नेपालभाषा खँग्वः धुकू, ने.सं. १११६, भुलूखा पिथना, यँ ।

५ सं. इश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य, नेवार नेपाली अंग्रेजी शब्दकोष, वि.सं. २०५४, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, यँ ।

६ चित्तधर हृदय, सुगत सौरभ, ने.सं. १०६९, चित्तधर उपासक

७ मोतिलक्ष्मी शाक्य, भ्रीगु तिसा, कासा व भ्वय्‌घासा, ने.सं. ११३६, कुतः पिकाक, ख्वप

८ मणिरत्न वज्राचार्य, तुतः, ने.सं. ११३२, मणिरत्न वज्राचार्य, यँ ।

छ्याता बियाः ग्वाहालि यानादीपिनि नांधलः–

भिक्षु कोण्डन्य महास्थविर, हितकरवीरसिंह कंसाकार, पूर्ण ताम्राकार, पौभाः साय्‌मि, राजेन मानन्धर, मदनरत्न मानन्धर, डा. रीना तुलाधर, लक्ष्मणकृष्ण ताम्राकार, पुष्परत्न ताम्राकार स्वीटहर्ट, रमेश मानन्धर, रणबहादुर ताम्राकार, विष्णु महर्जन, मैंया महर्जन, बाबा श्रेष्ठ, चन्द्रकेशरी श्रेष्ठ, विपिन शिल्पकार, सुरेन्द्र शिल्पकार, देविका वज्राचार्य, सुरेश शाक्य लप्ते, चुडामणि बज्राचार्य, ओमप्रकाश महर्जन, जःथी बरेजु, सुरज मानन्धर, खगेन्द्र राजवाहक, किचः सिं ज्यापु, निलन शिल्पकार, नीरलक्ष्मी खड्‌गी, एफ.एम. न्यंमि गुथि स्वनिगः, नेवाः एफ.एम. पुचः, न्यू एफ.एम. ब्रोसिस ग्रुप, ज्वजलपा

पांगामि पुचः, मोर्डन एफ.एम. पुचः आदि। लिसें भ्फीत थुलिमछि खँग्वःया धुकू लःल्हाना थकूपिं भ्फी अजा अजिपिं, गुरुपिं, मांबाःपिं, थःथितिपिं, पासा पुचः सकसिया गुण लुमंकाच्वना।

किपा

'नेवाः खँग्वःया पिला' सफू च्वयेगु झ्वलय् मन, मोति, प्रति

‘नेवाः खँग्वःया पिला’ सफू च्वयेगु ज्वलय् मन, मोति, प्रति

स्वम्ह च्वमिपिनिगु म्हसीका

मोतिलक्ष्मी शाक्य

मोतिलक्ष्मी शाक्य

बुन्हि - ने.सं. १०६८ गुंलागा ३०
बूगु थाय् - लगं त्वाः, यँ
थौंकन्हय् - चमति, यँ
शिक्षा - बी.ए., बी.एड.
बा - मोतिरत्न शाक्य
मां - लक्ष्मीमाया शाक्य
जहान - चिनियामान शाक्य

सफू

१. मत जलय् (ने.सं. ११०२)
२. मतिनाया जलय् (ने.सं. ११३०)
३. जिं खना थें लगं त्वाः व लगं त्वाःया ल्हासा नेवाः (ने.सं. ११३५)
४. झीगु तिसा, कासा व भ्वय्‌घासा (ने.सं. ११३६)
५. तिमिलाया जलय् (ने.सं. ११३८)
६. गुरुवर पूर्ण वैद्यजुया ज्याःजंक्वया लुमन्ति (ने.सं.११३८)
७. नेपालभाषाया भाषा सन्हू (ने.सं. ११४०)
८. झीगु नेवाः संस्कार व संस्कृतिया धुकूपिकू (ने.सं. ११४२)
९. धलिमय् पानातःगु आकाश - सहसम्पादन (११४२)
१०. पूर्ण वैद्यया अप्रकाशित रचना - (ने.प्र.प्र.प्रकाशनया लुखाय्)
११. नेवाः खँग्वःया पिला - सहलेखन (ने.सं. ११४३) छिगु ल्हाती

सिरपाः

१. जरिमैंया साखः लुमन्ति सिरपाः (ने.सं. ११३३)
२. पूर्णहिरा सिरपाः (ने.सं. ११३८)

हना

१. न्हापांगु पलाः, नेवाः मिसा पुचः, क्वहिति (ने.सं. ११३८)

●

मनदेवी (तण्डुकार) ताम्राकार

बुन्हि - ने.सं. १०६९ दिल्लागा ८ सोमवाः
बूगु थाय् - ज्याःबहा, यँ ।
थौंकन्हय् - क्वपुंद्वः, कुमारी मार्ग,
४३/२८, गुसिगाः, यल
शिक्षा - स्नातक (अर्थशास्त्र)
मां - नानीमाया तण्डुकार
बाः - पूर्णवीर तण्डुकार
जहान - लक्ष्मणकृष्ण ताम्राकार
स्वापू - ०१-५४२०२१२, ९८५१२-१५७९१
इमेल - m.tamrakar@icloud.com

मनदेवी (तण्डुकार) ताम्राकार

सफू

१. इलं क्यंगु लँ (ने.सं. ११३७)
२. लँय् खनागु पलाः (ने.सं. ११३८)
३. गुरुवर पूर्ण वैद्यजुया ज्याःजंक्वया लुमन्ति (ने.सं.११३८)
४. धूफ्वः (ने.सं. ११४०)
५. छेँदुने (ने.स. ११४२)
६. धलिमय् पानातःगु आकाश - सहसम्पादन (११४२)
७. पूर्ण वैद्यया अप्रकाशित रचना - (ने.प्र.प्र.प्रकाशनया लुखाय्)
८. नेवाः खँग्वःया पिला - सहलेखन (ने.सं. ११४३) छिगु ल्हाती

पदक

दीर्घ सेवा पदक (नेपाल बैंक लि.)

सिरपाः

निक्वःगु रामशेखर लुमन्ति सिरपाः ने.सं. ११४० ('धूफ्वः' सफूया नितिं)

भ्रमण

भारत, सिंगापुर, थाइलायन्ड, जापान, दक्षिण कोरिया, बेल्जियम, जर्मनी, संयुक्त राज्य अमेरिका, नेडरलायन्ड, फ्रान्स, स्विट्ज़रलायन्ड, अष्ट्रिया ।

प्रतिसरा सायमि

प्रतिसरा सायमि

बुन्हि - ने.सं. १०७५ दिल्लाथ्व १३
बूगु थाय् - क्वाथण्डौ त्वा:-४ (हाल १०), ख्वप
थौकन्हय् - सीता पाइला, नागार्जुन न.पा.,
वडा नं ५, यैँ
शिक्षा - एम.ए. नेपालभाषा
मां - वसुन्धरा मानन्धर
बौ - काकाभाइ मानन्धर
जहान - दीपक मानन्धर
स्वापु -४२८३४१५, ९८५११३६२३६
इमेल - pratisara@yahoo.com

न्हापांगु रचना

हिस्याइपित' चिनाखँ 'हसना', सक्व

सफू

१. जि छकू नालिस भौं (चिनाखँ मुना) (ने.सं.११०६)
२. सिमाह: व मेमेगु बाखं (ने.सं. १११९)
(अँग्रेजीं नेपालभाषाय् भाय् हिला)
३. लुमन्ति सम्पादन (बा:यागु लुमन्ति रचना मुना)(ने.सं. ११२०)
४. तिकिनंगु मि (चिनाखँ मुना) (ने.सं.११२१)
(ने.सं.११३०दँय् श्रेष्ठ सिरपा:लं छायेप्यूगु सफू)
५. पाइलाहरुमै सडक (वि.सं.२०६३)
(नेपालभाषां खस भाषाय् अनुवाद)
६. रंग दुने प्रतिसरा (सन् २०१४)
(चिनाखँ मुना चित्रकलाय्)
७. प्रेशरकूकरया चिल्लाय् (चिनाखँ मुना) (ने.सं.११३८)
८. गुरुवर पूर्ण वैद्यजुया ज्या:जंक्वया लुमन्ति (ने.सं.११३८)
मंका:कथं सम्पादन

९. लिफः (ने.सं. ११३९) प्रवन्ध मुना
१०. लुमन्तिया खुसिबालय् बाबा विभूषण (ने.सं. ११४०)
११. समकालीन नेपालभाषाका कथाहरु (ने.प्र.प्र.प्रकाशनया लुखाय्)
१२. धलिमय् पानातःगु आकाश - सहसम्पादन
१३. पूर्ण वैद्यया अप्रकाशित रचना - (ने.प्र.प्र.प्रकाशनया लुखाय्)
१४. नेवाः खँग्वःया पिला - सहलेखन (ने.सं. ११४३) छिगु ल्हाती

म्येचाः

१. उनैको यादमा- ने.सं. ११२० वि.सं.२०५७
२. तिकि - नुगःया लसय्- ने.सं. ११२७ (२०६४)
३. तिकि तिकि- ने.सं. ११३१ (२०६८)
४. स्वतिकि- ब्व १ व ब्व २ ने.सं. ११३६

सिरपाः व सम्मान

१. महेन्द्र विद्याभूषण- ने.स. १११० वि.सं.२०४७
२. चैन लाकौल सिरपाः- ने.सं. १११० वि.सं.२०४७
३. राष्ट्रिय प्रतिभा पुरस्कार- वि.सं.२०५३
४. दीपा जनमत पुरस्कार- वि.सं. २०५४
५. मोतिलक्ष्मी सिरपा- ने.सं. ११२३ वि.सं.२०६०
६. गोपाल प्रसाद रिमाल सम्मान-वि.सं.२०६३
७. जरिमैँया साखः लुमन्ति सिरपाः- ने.सं.११२७ (दकलय् न्हापांखुसी)
८. श्रेष्ठ सिरपाः - ने.सं. ११३० वि.सं.२०६७
९. नेपाल प्रज्ञा मातृभाषा पुरस्कार- वि.सं. २०७१
१०. विश्व नारी नेपाली साहित्य पदक- वि.सं. २०७१
११. धर्म विजय पदनम सम्मान- वि.सं. २०७३
१२. नव नारी सम्मान- वि.सं. २०७४
१३. गणेश बहादुर श्रेष्ठ श्रष्टा सौगात-वि.सं.२०७८
१४. अष्टमातृका सम्मान- वि.सं.२०७८
१५. नेपालभाषाको आँखिभ्याल तिकिभ्याः सम्मान २०८०

आधुनिक गद्य कविता ख्यःया न्ह्यलुवाः कवि, वरिष्ठ निवन्धकार गुरू पूर्ण वैद्य व तिरि मयजु मिरा वैद्य

गुरू पूजा कुन्तु आधुनिक गद्य कविता ख्यःया न्ह्यलुवाः कवि, वरिष्ठ निवन्धकार गुरू पूर्ण वैद्य

पिकाक

कुत: पिकाक

तिब्रुक्वै, ख्वप, नेपालमण्डल, नेपाः।

